

TURCZI ISTVÁN

Venus

Vulgivaga

JÁTÉK ÉS PASSZIÓ

In medias res:
csönd lett hirtelen.
Lemezjátszóm
mintegy vezényszóra
kikapcsolt,
kinn a forgalom
leállt, mintha
a falióra is –
fehér pillangók
takarták el a napot,
nem láttam a szemközi
házakat, pedig
ott voltak, ott
a szemem előtt;
csak néma koppanások:
a gyorsan jött
nyárvégi zápor
rejtjelezett az ablakomon.
Remegés futott rajtam át,
mikor beléptem,
mikor beléptél,
ágyékmélyi remegés
futott rajtam át

olyan voltál
mint egy ázott plakát.

Egyszeriben
nevetni támadt kedvem,
törülközőt lengetve
indultam felé.
De ő máris rámlegyintett:
„Úgyis lezuhanyozom.”
Mi az, hogy „lezuhanyozol”,

és hogyhogy „úgyis”?
Máris hátrányba kerültem.
Otthon érzi magát,
magabiztos, célratörő,
mindent előre kiszámított,
mintha nem indult volna
büszke, zsákmányszerző útra,
mintha csak egy doboz
rohadt gyufaért
ugrott volna le
a sarki trafikba;
semmi agyó
vagy sajnálom,
semmi –
csak a nyitva felejtett
vízcsap és szétdobált
fényképek az ágyam körül.

Két éve már.
És most itt áll,
itt áll és mindent
jó előre kiszámított,
megfontoltan, érzéketlenül.
De mi mást várhatnak tőle,
hisz nőből van,
természete, hogy
csapdát állít,

becsapni készül,
felfalni, kiköpni végül,
mint a csontot.
Értelmem ködös síkján
tétova védekezésfélére
ragadtatom magam.
Ha azt hiszi,
vízimadárfejet tehet
a nyakamra ismét,
téved.
És tévedni embertelen dolog,
különösen most,
amikor nyugalmam mégis
visszatérni látszik,
és újra írok.

Igyekeztem ügyet sem vetni rá.
Hátha csak kósza belibbenés,
eső előli menedékhely
a manzárdszobám,
félúton egy újabb
azonosítatlan szenvedély felé.
Kihátráltam
a konyhának nevezett fülkébe
és föltettem egy kávé,
hátha csatlakozni akar.
„Erőset csinálj!”, hallatszott
a filodendronok felől.
Tehát iszik. És ha iszik,
akkor le fog ülni és rágyújt.
A sajtójából. „Egyszer az életbe.”

„Éhes vagyok”, mondtad később,
ahogy helyet csináltam az asztalon,
és letettem a gőzölgő kávé
(még tejszín is volt, ritkaság).
Ez a nő azt hiszi,
előjogai vannak,
neki mindent lehet,
az utolsó utáni pillanat
üregeibe
hulló akaratom szívószálain
még egyszer felkapaszkodhat.
Kompromittálni akar,
pedig még senkit, mondom,
senkit sem szolgáltam ki,
amióta jobbára
és az esetek többségében
egyedül,
a saját káoszomban élek.

Különben sincs itthon semmi,
és a bolt is már bezárt,
úgyhogy nyugi, kaja
nem lesz, „elégedj meg a kávéval”,
s talán lesz itthon
néminemű tömény is,
de nem mernék megesküdni rá.

Mostanában vodkát iszom,
tonik nélkül, mélyhűtőből.
„Emlékszem”,
most kimondtam
a leggyűlöltebb szót,
mit evilági életem tövében
mélyen elásva tartok,
„emlékszem, amikor a számból
ittad meg az utolsó fél deci
konyakot”,
akkoriban konyakos voltam,
a szagát szerettem,
azt a száradó moha-szagát,
megpörkölt szeméremszőr-szagát.
„Takonyak”, mondtad azután,
némi bölcsész-intelligenciával,
ám Liz Taylor
ezt jobban csinálta,
tagadni kár.

A kávé kavargatta
és vadul hallgatott.
Nyilván ez is stratégia.
A száj áramlásvonala
imígyen átcsúszott
az irracionális végtelenbe,
ahonnan nem tudni:
érzéketlen
vagy csupán közömbös
a létező világok
legrosszabbika iránt.
Tartósan semmilyen
állapotban sem képes
berendezkedni,
ezt régről tudtam,
igazi műfaja
az állapotnélküliség;
köztes-ember,
ami voltaképp nekem
kedvezett, amikor néhány
alvadtvérrögszerű
éjszakával eltávozása előtt,

felugrott az ágyról,
cigarettaját a levegőbe dőfte
és szűkölni kezdett:
„Hímsoviniszta disznó!”

Miközben a kávéskanalat
nyalogatta, felrémlt
a válasz, bösz válaszom:
„Te beszélsz, te büdös kurva?!”
Ő rámnézett, mintha
megenyhült volna
ekkora otrombaságtól,
majd egyetlen lendülettel
visszazuppant az ágyra,
combjait széttárta,
és kezét mellére tapasztva,
leszegett fejfel,
mintha mikrofonba beszélne,
győzelem-ittasan annyit válaszolt:
„Inkább legyek büdös kurva,
mint kurva büdös!”

Ültünk csak,
látod,
csak ültünk egymással szemben,
ahogy Goethe mondaná,
in Zweisamkeit,
a kíváncsiság lendületét
elfojtó, kába csendben,
idegenebbül
mint a n n o,
az első korčulai estén,
a nudista strand csillámló
bőrvitrinében,
mikor mezítláb léptél
az életembe.
„Az Örök Gyöngy így fogadott ma-
gába,
miként a víz a fényugárt fogadja,
anélkül, hogy megtörne símasága.”

Semmibe futó, eloszló

mondatok;
taglejtése azonmód
kurziválta
személyesebbre sikeredett
öszton-szavait,
„csak semmi
lompos érzelmesség”,
szoktuk (volt)
mondogatni,
talán neki is eszébe jutott,
miért ne,
egy másik férfiról beszélt,
valami *shrink*,
kicsit buzi és szőrösmellű,
aki, így mondta,
így mondtad, „jól átbaszott”.
Tényekre szorítkoztunk.
Pózkod nélkül,
sorstalanul,
kételyeink eleven pergamenjét
egymásnak óvatosan
kiterítve, összehajtogatva.
Én persze új regényemről
értekeztem,
ő a sárkánypikkelyfa
színeit bogozgatta.
Megőrizted fogékonyságodat
az értelmetlen dolgok iránt.
Ez már akkor is megőriztett.
„Bús tobzódás –
evvel hagyj betelni!”
Arcának viaszpillérei
meginogtak egy-egy
hirtelen feltörő indulatra,
nyakán a pántok megfeszültek,
megvonaglott a „kicsi buzi
pasas” fölötti élmények
keserűségétől.
Berenice,
„ki canopusi part
nagy görög asszonya most”,
vodkaival teli poharát

görcsösen szorítva
mesélte tömondatokban
hellénarchoz illő
hányattatásait.
Amit nem kérdezek meg,
az nem bánt,
erre gondoltam, amíg beszélt,
és arra, hogy
ilyen pinája,
emlékezetem szerint,
senkinek sincs.

Beesteledett.
Akár két elfújt,
fehér gyertya,
úgy ültünk az esti homályban.
Már nem is beszélünk,
olyanformán,
mintha előtte
jól kibeszéltük
volna magunkat.
„Kezéhez értem:
nyirkos ujjai
halk zizzenéssel
sorra földre hulltak,
mint hervadt szirmok
szoktak hullani.”
Nem mozdultál,
félre se néztél,
a felszínen semmi nyom.
Ha megrebbeint volna,
vagy repülni kezd
denevérmódra
az egyetlen fényforrás körül,
de nem,
csak a hűvös tárgyilagosság,
minden cseppje az, ami.
A tényekhez képest
mily sivár a képzelet.

Hirtelen begörcsölt a gyomrom,
határozottan úgy éreztem,

ha most nem iszom valamit,
a következő átkos percben
a padlón találok magamat,
a padlón, összegörnyedve
a lábaid előtt,
mit büszkeségem
sohasem bírna el.
Ő elnyomott egy újabb
meztlábás cigarettát,
gép-közönnyel,
észre sem véve kínlődásomat.
Felállt,
mintha menni készülné,
majd kegyosztó ívben
felém nyújtotta
maradék vodkáját
és ennyit mondott:
„Kefélhetnénk egyet.”
Tvisztolivérnyi gyomromban
leblokkoltak a föl-le liftező
nautiluszkok.

Árulás!

Ha legalább elgáncsoltalak volna,
vagy megütlek és kirúglak,
hogy a lábad sem éri
ezt a poshadt anyaföldet...
Megérdemelte volna!
Megérdemelted volna.
A legtöbb kudarcból
semmiféle tanulság nem származik.
Ez csak tanulság, nem?
Survival of the fittest.
Fosztogató, kegyetlen játék ez,
és ami utána következett:
GYÖNYÖRSZENNY,
élethalál-nedvekbe mártott
szivárvány-hajladozás,
(egyszerűbben:)

a hús hazugságai,

szimbolikus,
épp ezért önző gesztusok,
Narcisz a Pszichémében
– és fordítva, nemdebár –
„Mert tudod: ha hűtlen vagy,
szétoszlik minden, mint a füst”,
magányba alvadó kő lesz
megannyi eltakart fényfolt,
„s a létezés gyémántja
Elpárolog.”

Amikor hatalmába kerít egy vágy,
régi szokásom, hogy
iszom valamit vagy filozofálok.
A kettőt, ha együtt csinálom,
az már szinte előjáték.
Tudta ezt ő is.
„Ugye, tudtad?”
„Válaszolj.”
Csak sebtapasz a csók,
kárpoztulásnak kevés.
Fölém hajolt,
akár egy levedlett
kígyóbőr-palást,
teste gőzölgő, nedves melegét
a bőrömön éreztem.
Azt is tudta nyilván,
hogyan
hőrelágyuló típus vagyok.
Tropikus reakció:
ösztönösen indult az ágy felé.
Emmanuelle tudott úgy vetkőzni,
ahogy ő félúton
a ruháitól megszabadult.
„Mit bámulsz?”
„Csak nézek kifelé a fejemből.”
Valódi kegyhely ez a nő,
belföldi turistalátványosság,
utazási irodát lehetne
alapozni rá, így én,
akkor és ott,
hic et nunc,

s ha jól belegondolok,
minimum örökké.
„A szerelem olyan érzés,
amely eleinte nem fáj.”
Egy zsírfortos kép hátoldalára
írtam le tizenhét évesen.
Különbejáratú axiómám
azóta is.
Azaz lassacskán
tizenöt éve: borzalom.
Az égvégében utolértem;
már megint kifogott rajtam,
már megint kifogtál rajtam
– csúsztam utánad, kúsztam,
kapartam, a mélybe vezető
legrövidebb utat keresve,
lávaszalag-tested után.
Aláhullásomban is
kapaszkodóért,
feszülésemben is
irgalomért.
„Húnyd le a szemed,
különben lávaként izzó arcod
tenyerembe hamvad.”

Pusztá fikció az,
hogyan a szerelem nem kémia.
Amikor szemérmed
(vagy szemérmatlenséged)
jelvényére szám rátapadt,
elúsztak ellenérveim,
csikóhal-ágaskodású,
rózsaszín pázsitharmatos,
áramló, sósvízű tenger
nyelte el korallnyelvemet,
s végül a Mariana-árok!
Mint egy duzzogó meduza,
szívott, taszított a mélybe.

Valahol a horizont alatt
haja halászhálóként
terült rám,

bekerített, zsákmányul ejtett,
hiába rángatóztam
te(1)hetetlenül,
végül partra vetett
és győzelmes szájában
a fehériszap-csönd
legyezőszerűen terjedt
szerteszét.
Alulexponált helyzet;
az értelem vergődése után
kifosztva magamból,
egy másik üdvözítő
kárhózatban,
immár anyagtalanul.
Vedd: szemrehányás.
Vedd: hím-taktika.
„Én nem tudom, mi ez,
de jó nagyon.”

Aztán a kéz,
mely kritizál és bátorít,
mint kusza sínpár,
úgy tekeredett újra körém.
A tíz ujj ideges kalandjai.
Latolgatta,
miként leheljen
belém új életet –
elvégre elvben
homo erectus vagyok.
Ne félj,
hogy fájdalmat okozol!
Szorítsd, tépd,
tekerd, ízekre szedd,
roppant harapással
egyszer úgyis elnyeled.
Ne félj.

Ami fáj, az történik legalább.

A kezekben vagyok,
most kegyelmezz mégis!
Te Brigantína!

Magad vagy a romlás,
amint
kristálygyűrű-hullámzással
felém visszafordulsz
és ikrás méz csorog belőled –
„felragyogsz az ég belsejében
a hét koronggal együtt”,
magad vagy a rontás,
ahogy ringatózol,
mint tenger
a fuldokló fölött.

Lovagolj meg,
tudom, téged nem lehet
„csak úgy” nyársra húzni,
mint egy sivatagi rókát...
Húnyd le a szemed
és gondolj a halálra,
a ritmikus megsemmisülésre...
Szeretnék sokáig élni benned,
a halálig szeretnék és persze
azon túl is sokáig,
mert fantáziám
„ezüst, kármin, bíborfekete,
sűrű és laza árnylevelekkel
beszórva”, nem ismer határokat
– ne fordítsd el az arcodat!
szoríts, égjen a bőrünk,
inak feszüljenek,
roppanjon a csont
mindent megszüntető ölelésben,
„iszamós ondóm folyamai
így végre találnának
egy óceánt, beleömlhetnek”,
de ez itt a Montevereszt,
a csúcok csúcsa,
barázdált hús-abroncs köröskörül,
nincs tovább,
nincs honnan,
nincs hová,

vérbuzogásban sortüzeid –

ÁSVÁNYI CSÖND.

Egymáshoz tapadva,
mozdulatlanul ernyedtünk vissza
az érzéketlen világba.
„Az Örök Gyöngy így fogadott ma-
gába,
miként a víz a fénysugárt fogadja
anélkül, hogy megtörne símasága.”
Elnyújtott, hosszú
delfinlélegzetekkel
szívtuk be az ébredés levegőjét.
Te söréert nyúltál,
a türelmetlen sietségtől
a mozdulat poézise,
mondanám, elveszett.
A két mell eközben
egymással rivalizált.
Megejtő látvány, annyi szent.
Talán Plinius csodalényei
másként vélekedtek volna:
az Andronymusok,
kiknek bal melle
merészen duzzadt az ég felé,
de a jobb,
akár a férfié,
fejletlen, lapos maradt.

Elmondtam ezt neki.
Sejtelemszerű előleg
volt rá a válasz
egy későbbre időzített
mosolyból.

Ahogy mohó szája szélén
a sör csíkokban csordogált
egyre lejjebb,
a nyakán, mellei között,
kemény hasfalán
és tovább,
a köldöke alatt

újra megmozdult
az a kis vörös állat,
(sivatagi róka, mégis?)
az az elvadult
biblikus háromszög,
amelyre figyelmem
a sörlé útját követve
akaratlanul is
összpontosult.
Megmozdult,
helyezkedni kezdett,
mintha újabb
altesti randevúra
invitálna.

Még egy utolsó játékra telik.
Bocsánatos bűnnek számító
vulvarizmusom
rég, olthatatlan szenvedély –
még boldogult suhanckoromból,
amikor „grátis”
tiltott csodákat tettem
gimnáziumi nagyszünetekben
a kavicsbánya fölötti réten,
bizsergő, örvényes hinarakban
matattam kedvtelve
és szakszerűen, némiképp.
MAGAMÉVÁ TETTÉL,
most én következem,
visszaadlak magadnak.

Ösztönös játék kezdődött,
kettőnk közt, ki tudja,
hányadik –
a jól ismert ujj-manőverek;
átlagon felüli csiklóból
egy hímvesszőt varázsolni,
rég, vágyam, ó,
minő ovidiusi
metamorfózis lenne,
tudományos fantasztikum,
a csiklójánál „fogva”

térdre kényszeríteni egy nőt,
téged,
nem rossz kép, ádáz
kicsit és patriarchális,
a dolgok lehetséges rendje
és módja szerint.

„Igen”, csak ennyit mondott,
mielőtt megrázkódott
és kezemhez szorította a kezét,
majd mint a hamuszobor,
lassan hátradőlt,
de úgy, hogy a combjai
mozdulatlanul maradtak.
Mintha
mosolygott is volna még,
az emlékezetemben
következőnek megélt pillanatban
langy csobogással
aransárga nedű ömlött szét
csodálkozástól zsibbadó kezemen.
„Őrült femina!”
„Megint nem bírsz magaddal.”
Már nevetett és combját
összeszorította, nehogy
„meglépjek” onnan.

„A vízesést hozod rám!”
Csak később értettem meg,
miféle megátalkodott
női művelet volt ez:
más nők ujjbegy-emlékét
tenyeremről így mosta le...

Sokáig nem csináltam semmit,
hogy megtörténjen minden,
ami fontos lehet később,
páros időszámításunk után.
Nem írtam, nem olvastam,
nehogy az intellektuális ingerek
eltérítsenek,
csak gubbasztottam az ágyon,

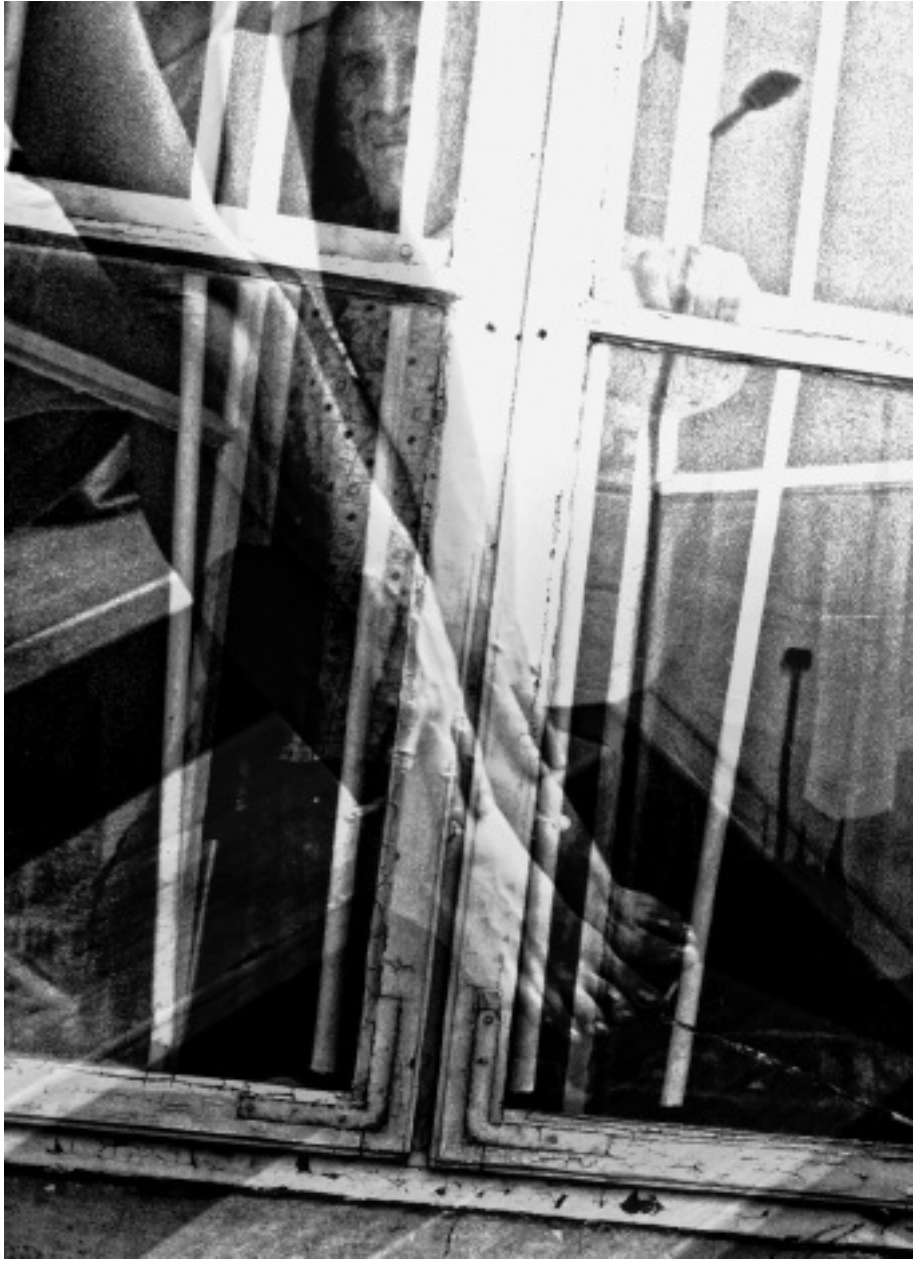
mint egy domesztikált
bülbül-madár,
és az illatodba
rejtettem arcomat,
követtem kontúrjaid
az ágyneműn,
rúzsfoltos cigicsikkeket
kerestem a szemétkukákban;
keringtem súlytalanul.

Álmomban
sem reméltem volna,
hogy visszajössz megint.

Elmozdult az idő.
Játék

és

Passió
az életünk, amióta itt vagy.
A NŐ mint olyan
(amolyan)
számomra sohasem létezett,
csak nők voltak,
vágyaim tegnapi
lámpagyújtogatói.
Filozófiailag megragadni,
ami eleven tenyérbe illik,
banalitásnak tűnt mindig is.
Nők voltak
és költészet.
Mostantól TE vagy csupán,
fakó verslapok közé csomagolt
balzsamos, időtlen
kém-szarkofág.

MOLNÁR MIKLÓS

Három pasticcio*

HOGY KERÜL A KUSZMA AZ ASZTALRA

*Dicsőségünk nem múlik el soha,
évek múltán sem halovány,
és a Csendes-óceánnál
érnek véget a kuzsmák.*

Az amuri kuzsmák dala

Hogy kerül a kuzsma az asztalra, mármint az íróasztalra? Hát *így* – hogy ír róla az ember gyereke egy kis ismeretterjesztő természetrajzi dolgozatot.

A kuzsma néven is ismeretes törékeny vagy lábatlan gyík (*Anguis fragilis*) védett hullófajta. A fene nagy védettség eredményeként manapság egyre ritkábban látható. Azért hívják törékenynek, mert a farka éppúgy letörik, mint a kupán vágott kerti törpe feje, lábatlannak pedig azért, mert olyan a teste, mint a kígyóké. Alázatos, rejtőzködő természetéhez híven, miként régi neve is mutatja, a hasán kúszva közlekedik, ahogy a tollatlan kétlábúak (*Homo stupidus*) szoktak csúszni-mászni a náluk hatalmasabbak előtt.

Nem kis haszonnal jár, ha több neve is van egy-egy állatnak, mert ezáltal határozottan megkönnyebbedik a leírása és a jellemzése. A tévedés legkisebb kockázata nélkül állíthatjuk például, hogy a kuzsma pontosan ugyanakkora (négy-öt méter hosszúságú), ugyanolyan színű (pikkelyesen szép barna; a hátát égszínkéék pöttyök díszítik, melyekből a hímek hátán a BAZSA, a nőstények hátán a RÓZSA szó olvasható ki), ugyanaddig él (míg agyon nem tapossák vagy verik, vagy meg nem eszi egy egerészölyv, hiúz, sün, vaddisznó vagy vadember), és ugyanott fordul elő (mondjuk dús aljnövényzetű botanikus kertekben), mint a lábatlan gyík. Ugyanezt szaporodásának mikéntjéről is bizvást elmondhatjuk (kikeletkor párzik, a tojások az anyaállat méhében fejlődnek ki); akit a téma behatóbban is érdekel, olvassa el Hans Carl Bronislavius Artmann *Liebesleben der Kusmen* („A kuzsmák szerelmi élete”) című kimerítő – mintegy nyolcezer oldalas – értekezését (Residenz Verlag, Salzburg, 1986)! Húsát egykor kiköpték, de *ma már*, a globális civilizáció vívmányaként, nyersen, sült és főve egyaránt fogyasztják, főként olyanok, akik különben éhen pusztulnának.

Időváltozáskor, kivált eső közeledtével a kuzsma még fogságban is a felszínre jön rejtekhelyéről, és a volgai hajóvontatók „Ej, uhnyem” kezdetű dalát fütyüli, ami talán kedvelt táplálékának, a földi gilisztának és a meztelen csigának egyidejű megjelenésével, vagy a nyirkos, párás környezet iránti vonzalmával magyarázható. Ha kora reggel kuzsmákat látsz lábatlankodni, nagy összegben fogadhatsz, hogy az időjárás

* pasticcio [olasz] *h fn* 1. pástétom 2. *átv* fércmunka 3. *átv* baj, zúr; trovarsi nei pasticci pácban v. bajban van

csapadékosra fog fordulni. Az viszont meglehetősen baljós előjel, ha hosszú ideig sehol sem mutatkoznak kuszma: tőzsdék közeli befuccsolására, teljes gazdasági és társadalmi összeomlásra, nukleáris kataklizmára következtethetsz belőle.

„Feszít, mint falusi kuszma a Champs Élysées-n”, mondják a hetyke, rátarti emberre. Ha valakiről azt beszéljük: „lekuszmált”, „loment kuzmába”, ez tudvalevően azt jelenti: az illető csúszómászóként éli az életét. „Kuzmább a kuzmánál”, mondják a túlságosan könnyen meghunyászkodó emberre. Faluhelyen régente bicskát rántottak „A kuszma anyádat!” szidalom megtorlására. De a kuszma szónak egy másik jelentését is ismerjük: a moldvai csángók ’koszos, elrongyolódott, molyette kucsma’ értelemben használják.

A kuszma jó néhány műalkotásnak volt ihletője. Maradjon most függőben a kérdés, e tekintetben ugyanis igencsak tanácstalanok vagyunk, „kuzmábbak a kuzmánál”, hogy vajon lábatlan gyíkok, vagy koszos, elrongyolódott, molyette kucsma hatnak-e termékenyítően az alkotó képzeletre, hogy aztán lelki gyötrelmek és magasztos elragadtatások közben remekművek – vagy ha éppen úgy jön ki a lépés: csapnivaló fércművek – szülessenek. A kuszma inspirálta műalkotások közt kétségtávolúan Franz Schubert h-moll miséje a leghíresebb, az Esterházy Pragmatika Hermeneutika Miskulancia hercegnő születésnapjára komponált *Missa Anguis fragilis*, magyarul „Kuzmamise”, Schubert negyvenegy miséje közül a harminckilencedik, melyet első alkalommal 1826. szeptember 13-án mutattak be a České Budějovice-i barlangtemplomban. A mű *Santa Claus* tételének keletkezéséről ezt mesélte alkotója: „Esterházy herceghez havasi kürtész jelezte futár érkezett, hírül adván, hogy Rőjtökmuzsaj határában százával nyüzsgönek a lábatlan gyíkok a kuszma hetykeség karneválján, mód nélkül hetykélkedve vele, hogy noha törekeny a farkuk, ám ha letörik, újra kinő. A havasi kürtöket meg a törekeny farkú kuzmákat sehogy sem bírtam kiverni a fejemből, ezért a szóban forgó tételbe négy unisono kürtöt iktattam, és mivel misémet egyébként is a kuzmakarneval ihlette, Kuzmamisének neveztem el.”

Mihail Bulgakov *Kuszma Kuzmics pokoljárása* címmel írt regénytrilógiát. Filippo de Pisis olasz költő és festő *Kuzmanauták* című, a világűrből a Földre érkező szuperintelligens lábatlan gyíkokat ábrázoló hatalmas táblaképe a Santa Fé-i (Új-Mexikó, Egyesült Államok) Puskin Galériában van kiállítva. Móricz Zsigmond egyik novellájának címe és témája: *Fatökű Jóska kuzmát reggelizik*. Németh László tézisdrámát írt *Kuzmavásár Szilasbalháson* címmel. A *Kuszma kvintett* Bartók kései, befejezetlenül maradt remekműve. Fekete István *Kú*, Tersánszky Józsi Jenő *Egy gyalogkuszma vallomása* címmel írt kuzmákról szóló állatregényt. Nagy László *Szárnyaszegett kuzmatalp* címen készült oratóriumot írni. Tamási Áron igazán megtehetette volna, hogy rittyent egy pofás kis elbeszélést *Kuzmaváság Csikban* címmel. Weöres Sándor hagyatékából nemrég került elő a *Kuzmácskák* című haikusorozat. Több mint nyolcvanezer lapra rúgó intim naplójának, melyet legkorábban csak a világ vége után tíz perccel szabad elővenni és megnyitni, Szentkuthy Miklós azt a címet adta: *Szent orrvájadékaim kuzmáriuma*. Mágis sem dőlt el a vita, hogy Illyés Gyula vagy Sütő András írta-e a *Kuzmák a Hargitán* című népi komédiát, netán egyikük sem, mert ilyen

című darab nincs is. Ha viszont nincs ilyen című darab, akkor csakis Örkény István vagy Karinthy Ferenc lehet a szerzője, tőlük ugyanis kiteltek ilyen kapitális huncutságok, hogy nem létező színdarabokat írtak.

És ki ne emlékezne Leonyid Kuszmára? Bár így hirtelenében nem jut most eszembe, ki volt ő: kirgiz agyaggalamb-lövő bajnok, vagy valami hírhedt ukrán fegyvercsempész, és tulajdonképpen miért is kéne emlékeznem rá.

A magyar származású Joseph Kousma zeneszerző Párizsban öregbítette a kuszmák hírnevét. Legismertebb kompozíciója a Jacques Pervers versét megzenésítő *Les feuilles mortes* („Kiszáradt latrinák”), melyben a lábatlan gyík közeli kihalását jósolta („ma még kusz, de holnap már nem kusz”). Vagy ha ki nem hal is – mert bár *diplomatikusan* parányi az agyveleje, amit, ahogy a szakirodalomban is olvashatjuk, „hüllöktől nem vehetünk zokon”, egyáltalán nem buta –, soha nem jön elő föld alatti rejtekhelyéről, annyira megcsömörlött attól a pokoli zenebonától és fölfordulástól, amit a tollatlan kétlábúak csapnak a föld színén.

És ha már kuszmákról esik szó, okvetlenül említést érdemel a kőbányai Kuszma utca is, ahol a Bélyeggyűjtő nevű, roppant népszerű késdobáló szakkollégium székel, ennél fogva az ottani latrinákat aligha fenyegeti kiszáradás.

Mikor megkérdezték a *Képtelen természetrajz* írójától, mi szeretne lenni, ha nem Nagy Lajos volna, azt felelte: „Kuszma egy napsütötte sziklán. Kicsi sárga kuszma, lila kecskeszakállal...”

Megnyergeljük a sárgát, fölpattanunk a szürkére, és elvágatunk a barnán, hogy csak úgy porzik utánunk a föld.

JÁNOS VITÉZ, A SOROZATGYILKOS

Az eredetileg ráckevei illetőségű, „János vitéz” néven közismertté vált Kukorica Jancsi juhászbojtár, furulyaművész, hajléktalan bujdosó, gyűjtogató, zsoldos katona, tengeri utazó, óriáskirály és tündérfejedelem (utolsó ismert lakóhelye: Tündérország, „Iluska szerető öle”) az alábbi bűncselekményekben marasztalható el:

Életveszélyesen megfenyegetett egy idős asszonyságot, az Iluska nevű elárvult háztartásbeli hajadon nevelőanyját, mondván, hogy úgy betapasztja az érdemes hölgy száját, hogy „kihullanak még meglévő fogai”, sőt fogadkozva, hogy fölgyújtja a házat.

Tizenkét szegénylegényre, akiket a szükség rabolni kényszerített, és akiktől jó szót, kosztot és kvártélyt kapott, hálából rágyújtotta a tanyájukat. Bennétek mind egy szálig, csak a csontvázuk maradt meg belőlük. Boldogtalan szüleik, feleségük és gyermekeik ítéletnapig várhatják, hogy hazatérjenek.

Lovas huszárként fölcsapott egy feudális uralkodó, a francia király hatalomban tartására elszegődött magyar katonai alakulat zsoldosának. Roppant sajnálatos, hogy

nem ismerhette az „Akasszátok föl a királyokat!” kezdetű és programú, néhány évvel későbbi keletű röpiratot, melyben ilyen veretes igék olvashatók:

*Szivőknek minden porcikája rosz,
Már anyja méhéből gazságot hoz,
Vétek, gyalázat teljes élete,
Szemétől a levegő fekete,
S megromlik a föld, melyben elrohad –
Akasszátok föl a királyokat!*

Bűnsegédi bűnrészesként részt vett a francia királyt elűzni és korhadt rendszerét megdönteni igyekvő baráti török hadsereg kegyetlen lemészárlásában („Heggyé emelkedett már a török holttest”); kettéhasított egy török basát; huszártársaival nem ártalta a menekülő törököket is irgalom nélkül lekaszabolni, mintha a védtelen ellenség megölése nem volna égbekiáltó bűn („Hullottak a fejek előttök, mint a mák”); csak a francia királylány elengedése fejében volt hajlandó meghagyni a török basa fiának életét. Ha meggondoljuk, hogy egy „jókora tó” attól lett piros, mert „a magyar sereg török vértől magát vízében mosta meg”, fogalmat alkothatunk a vérengzés méreteiről. A magyar irodalomban a törökök afféle *Prügelknabe* szerepet töltenek be, jóllehet talán ők a világon az egyetlen olyan náció, amelyik a magyart testvérnépnek tekinti. Egyébiránt franciákkal összeszűrni a levét egyáltalán nem huszárvirtus, hanem legalábbis stílusvétség, ha nem az ostobaság netovábbja. A francúzkoron kívül soha semmit nem hozott a magyarok konyhájára a franciákkal való lepaktálás. Nem ok nélkül történik tehát, ha némelyek kejes gyönyörűséggel olvassák *Az obsitos* alábbi sorait:

*Hullott a franciája, mint hull a fű, a jég!
A nap megállt fölöttünk bámulni a csodát,
Kétszázéret hogy vert meg kétszáz, az angyalát!*

„Hiába ömlik, hősök, véretek, / Ha a koronát el nem töritek. / Fejét a szörny ismét fölemeli” – olvashatjuk az imént idézett, a királyok fölakasztását szorgalmazó röpiratban. A magyar huszárok nem hogy nem törték el a koronát, hanem visszasegítették a hatalomba a francia uralkodót, ennél fogva az szörnyfejét ismét fölemelhette, és vétekben, gyalázatban élhette tovább az életét. A hálás despota „János vitézzé” ütötte Kukorica Jancsit, majd megkínálta a királyi koronával és leányának kezével. Vitézünk azonban elhárította az ajánlatot, és jókora zsák arannyal kistafirozva folytatta vándorútját. Eközben vétkes módon elhanyagolta fegyverzetének szakszerű karban tartását, hiszen kardját, miként a tetteit megörökítő jegyzőkönyvben is olvashatjuk, „a török vértől rozsdá emésztette”. Rozsdás szabljáját „nekisuhintva”, mindazonáltal sikerült elmetszenie az óriások csőszének „nyaka csigáját”. Arról nem értesülünk, hogy ezután megtisztogatta-e a szablya pengéjét, arról viszont igen, hogy ökörnagyságú szűnyogok garmadait aprította vele.

Az óriások jószívű királyát úgy hókon találta egy kővel, hogy a király „agyveleje azonnal kilocsant”. Ettől a többi óriás annyira megszeppent, hogy azon melegében királyukká választották „János vitézt”, és örökös jobbágyi hűséget fogadtak neki. Az óriások kegyelmes urává avanszált „János vitéz” – „kevélyen gondolva nagy diadal-mára” – hamarosan szavukon fogta jobbágyait: eltetette velük láb alól a boszorkányok országos gyűlésének valamennyi részvevőjét, szeretője nevelőanyjával egyetemben, majd pedig hamuvá égette a gyűlésezők járműveit.

Tündérország első kapujában bestiális kegyetlenséggel legyilkolt három medvét, a második kapuban három „vad oroszlánt”, és mert „igen feltűzelte ez a győzödelem”, legott a harmadik kaput őrző sárkánykígyóval is elbánt: „hirtelen” beugrott a sárkány torkába, megkereste a szívét, és kardvasat merített bele. Ily módon egyrészt igen ritka és értékes élőlényeket pusztított el, másrészt Tündérországot védtelenné tette a gyarmatosító szándékú erőszakos behatolásokkal szemben. Ámde a tündérek nemhogy megfutamodtak volna tőle, hanem „gyermekszelídséggel hozzá közelgének”, sőt megválasztották „királyokká”.

Miként nyerte el hát méltó büntetését a költői igazságszolgáltatásban ez a vérben gázoló, hullahegyeket termelő tömeggyilkos martalóc, akihez képest Hasfelmetsző Jack legföljebb jámbor ministránsfiúnak mondható, s aki bármerre járt is, útját mindenütt árvák sírása és özvegyek átkai kísérte, és akinek mindössze annyit írhatunk a javára, hogy miután a szeretőjével való enyelgés közben hagyta elbitangolni gazduram birkanyáját, „emberbaráti megfontolásból” eltekintett méltó haragra gerjedt nevelőapjának laposra verésétől?

*„A tündérnemzetség gyönyörű körében
S kedves Iluskája szerető ölében
Mai napig János vitéz ökegyelme
Szép Tündérországnak boldog fejedelme.”*

A népbutítás közintézményeiben – óvodától az egyetemig – nemzedékek óta „pozitív mesehősként” tálalódik a fiatal olvasóknak „János vitéz” önző, gonosz, vérgőzös figurája; ennek persze óhatatlanul megvoltak és megvannak a súlyos társadalomlélektani következményei. A róla szóló „népies hősköltevényben” teljességgel reflektálatlan marad, hogy annak a Kukorica Jancsinak, aki világgá ment, „nem nézve egy szemmel sem, hol az út, mert neki úgyis mindegy volt, akárhova jut”, mire hullahegyeken átgázolva megérkezett „Tündérországba”, édes kevés köze lehetett a partkparti virágos réten subáján heverésző és furulyázgató jámbor juhászlegényhez, mert addigra már bűnökkel terhelt, kérges lelkű, cinikus kalandor lett belőle (aki ö, saját magát is megöli). Talán szerencsésebb volna népmesék paródiájaként fogni föl „János vitéz” krónikáját, és egy füst alatt tárgyalni *A helység kalapácsával*, amely nyilvánvalóan hősköltevények paródiájaként született.

„FIAIM, CSAK TOLLASODJATOK!”

*Hermann Rauschnig „A rombolás hangja” című műve nyomán
(The Voice of Destruction. G. P. Putnam’s Sons, New York, 1940)*

Szabad kezét adok az embereimnek – jelentette ki egy külföldi hírügynökség tudósítója előtt Miguel Ortega tábornok, az ország kormányfője, aki demokratikusnak mondott cinkelt választásokon, erős CIA hátszéllel, a nemzetközi nagytőke megbízásából és patronálásával, a magas klérus hathatós eszmei támogatásával jutott uralomra. A lehető legkispolgáribb környezetből, sokgyerekes kistisztviselői családból a hatalom csúcására fölkapaszkodott Miguel Ortega kíméletlen céltudatossággal haladt előre a pályáján. Már sihederkorában életelvül választotta magának a *Mein Kampf*-ban olvasott mondatot: „Aki vár, az megrozsdásodik.” – *Do anything you like, but don’t be caught at it!* („Csináljatok, amit akartok, csak ne csípijenek benneteket rajta!”) – A tábornok jól beszél angolul, hiszen tanulmányainak egy részét Oxfordban végezte. Ámbár a „mértékletes életmód” híve – húst nem eszik, nem dohányzik és nem iszik szeszes italt, sőt olyannyira puritán, hogy a miniszterelnöki fizetését sem veszi föl (nincsenek anyagi gondjai, egy gazdag zsidó asszony családjába nősült be) –, határozottan arra buzdítja embereit, hogy nyújtsák ki kezüket az elérhető anyagi javak után. Tisztában van vele, hogy koncot kell vetnie a zászlaja alá szegődött éhenkórászoknak. Ha már nem volt igazi forradalom, legyen meg a csinnadrattás politikai fölfordulás haszna: zsíros állásokkal, felső középosztálybeli életszínvonallal kecsegtette híveit. Nem kellett nekik kétszer mondani. Remekül működik az intézményes korrupció, amit nemcsak eltérnek, hanem szinte elő is irányoztak. Sokan azt remélték, hogy hamarosan ebbe pusztul bele a rendszer, pedig éppen ez tartja egyben.

A világ nem most tapasztalta meg első ízben, hogy a forradalom azt mondja gyermekeinek: „Fiaim, csak tollasodjatok!” Olyan botrányos iramban tömik tele a zsebüket, hogy már követni sem lehet a harácsolás ütemét. Egy, két, négy villa, nyaralók, paloták, ékszerek, perzsaszőnyegek, drága italok, értékes festmények, antik bútorok, személyzet, testőrség, gépkocsik tucatszám, birtokok, gyárak, helikopterek, magánrepülő, luxusjachtok, luxuskurvák (hímek, nőstények, kiskorú szexrabszolgák, kinek mi a gusztusa). Honnan van rá pénzük? Nem voltak-e ezek az alakok hajdan mind szegények, mint a templom egere? Nem volt-e annyi adósságuk, mint valami gárdatisztnek? Fejenként három, hat, tizenkét állást happolnak össze maguknak és a retyerutyájuknak, és sohasem elég. Minden rendű és rangú tisztségek, bizottsági és igazgatótanácsi tagságok, osztalékok, jutalékok, előlegek, jutalmak, kölcsönök, visszaosztott pályázati pénzek, sápok, napi- és kiküldetési díjak. Minden és mindenki a rendelkezésükre áll. Minden banknak, minden nagyvállalatnak megvannak a kormányba beépített kijárói, „lobbistái”, akiktől vesztegetési pénzeket lehet bezsebelni.

Mindenütt így mennek a dolgok. A pénzügyminisztérium egyik tisztviselője elárulta a tudósítónak, hogy egy újonnan kinevezett államtitkár lakberendezést vásároltatott magának az állammal, csillagászati összegekért. Egy másik miniszter tömör aranylemezekkel padlóztatta le a hivatalos rezidenciája fürdőszobáját. És hiába zsör-

tölődnek a pénzügyminisztériumi urak, Ortega tábornok olyan óriási fizetéseket folyósítottat a sleppjének, amilyenekről a korábbi kormányok tisztviselői még álmukban sem hallottak. A pénzügyminisztérium kénytelen fizetni, mint a katonatiszt. Az utca embere meg, látva a luxusautók csordáját a hivatali épületek előtt, nem győzi csóválni a fejét, miközben azt morogja magában: – Herdálják a közpénzt a rohadékok...

Ez a zavarosban halászás ugyan nincs ínyére a tábornoknak, de taktikai okokból nem mellőzheti. Meg is mondja kereken, mit gondol minderről. Ne higgyük egy pillanatig sem, hogy ő csupán eltűri ezeket az üzemeket, vagy hogy nem is tud róluk. A tudósító jelen lehetett egy kormányülésen, ahol Ortega tábornok ismertette a közeljövőre vonatkozó politikai elképzeléseit. Nem mondott semmi újat és semmi érdekeset. De az ülés után egy szűkebb társaságban szabadabban beszélt. Kellemetlen, racsoló kappanhangján elmondta: szemrehányásokkal illetik, amiért igaztalan korrupcióvádakkal üldözi az előző kormány levitézlett tagjait és kolomposait, miközben az ő csókosai teletömik a zsebüket.

– Azt feleltem az agyalágyultaknak, akik ilyen szavakra ragadtatták magukat: ugyan mondják már meg, honnan a bús fenéből adhatnak baj- és elvtársaimnak jogosan követelt kárpótlást azért, hogy éveken át kitarítottak mellettem a legvéresebb politikai küzdelmekben? Hiszen azért is küzdöttek, hogy kikecmeregjenek saját nyomorúságukból! Botorság volna ezt nem megvallani nyíltan. Bajtársi kötelességem ügyelni rá, hogy mindenki megkapja, ami jár neki. A régi harcostársak nagyon is rászolgáltak. Hogyan biztosíthatjuk a hatalmunkat, ha nem töltünk be minden fontos állást a saját embereinkkel? Miközben gatyába rázzuk ezt az istenverte országot, jögnak van kissé magunkra is gondolnunk. A szenteknek is maguk felé hajlik a keze, márpedig mi nem vagyunk szentek. A becsület és tisztesség kispolgári fogalmain rágódni nem a mi dolgunk. Mi nyíltan és skrupulusok nélkül tesszük mindazt, amit a kispolgárok csak titokban és rossz lelkiismerettel mernek megtenni. Jaj, de utálom a fajtájukat! Kisvállalkozók, bolttulajdonosok, tisztviselők, hivatalnokok, igazgatók, tanárok, professzorok, újságírók, szerkesztők, kereskedők, ügynökök, házmesterek, portások, biztonsági őrök, programozók, informatikusok, pincérek, szakácsok, parkőrök, közterület-felügyelők, végrehajtók, adóellenőrök – belőlük tevődik össze a kispolgárság jellegtelen, osztálynak semmiképp sem nevezhető egyvelege, amely arra van berendezkedve, hogy élje a maga pitiáner kis életét, hátat fordítson a történelemnek, és társadalmi megrázkódtatások idején gyáván meglapuljon. A népszerűségnek ez a szintelen, szagtalán, minden tekintetben középszerű, mindig az árral úszó, hatalom és befolyás nélküli része, ez a kocsonyás szociológiai képződmény soha semmiben nem foglal állást, soha semmilyen irányban nem kötelezi el magát. Ez a népszerűség abban a téves hiedelemben leledzik, hogy a közgazdaságtan, a közgazdasági törvények, a demokrácia, a szólásszabadság, a szabad verseny, a szabad választások: létező valamik. Ilyen tévképzetek és babonák segítségével próbálják körülbástyázni a pipogya semlegességüket, az alamuszi kívülállásukat. Mi persze tudjuk, hogy a közgazdaságtan, a közgazdasági törvények, a demokrácia, a szólásszabadság, a szabad verseny stb., stb., nem többek népámító, demagóg maszlagoknál. Egyetlen igazi törvény van: a tőke, a

pénzhatalom, az erősebb kutya vastörvénye. A tőke beszél, a közgazdász meg ugat, ahogy a tőke ugattatja... A kispolgárság mocsárlényeiben kórosan túlteng a hamis tudat. Dermedt félálomban élnek le szármalmas életüket. Lehetetlenség kiközöklenteni őket lomha közönyükből. Ösztönösen szemet hunynak, mihelyt észre kéne venniük, hogy mindenütt háború dúl körülöttük. Azt hiszi tán ez a népség, hogy mi majd kihúzzuk őket a szellemi és anyagi kátyúból, ők meg üres kézzel bocsátanak bennünket utunkra? ; *Caramba!* – Az utolsó mondatoknál a tábornokot úgy elragadta az indulat, hogy csapkodni kezdte az asztalt.

Így működik hát a célirányos, irányított korrupció. De Ortega tábornok mást is el akar érni általa. Jól tudja, hogy semmi sem füzi szorosabb egységbe az embereket, mint a közösen elkövetett bűnök. A kormányzópárt egy-egy renitenskedő, megbízhatatlan tagját úgy tanítják mósresre, hogy törvénybe ütköző cselekedetekbe hajszolják, hogy aztán jobban a markukban tarthassák. Az uralkodó réteg kohéziója a kollektív bűnrészességen alapul. Mindenki a kezében tart mindenkit. Senki sem a maga ura. Ez a titkos értelme és célja a jelszónak: „Fiaim, csak tollasodjatok!”

Széltében-hosszában beszélnek, hogy az uralmon levők milyen elővigyázatossági rendszabályokkal élnek. Külföldi bankszámlákon helyeznek el nagy összegeket, és minden eshetőségre készen jelentős tartalékokat halmoznak föl. Ráadásul biztonságos helyre, páncélszekrénybe vagy közjegyzőnél, letétbe helyeznek egy terhelő bizonyítékokkal degeszre tömött aktatáskát, aminek a tartalma ha napvilágra kerülne, jó néhány előkelő kormánypolitikus és közszereplő se köpni, se nyelni nem tudna. Az aktatáskáknak az tehát a rendeltetésük, hogy megvédjék a letétbe helyezett más kiváló közéleti személyiségek ellenségeskedéseitől és a hatósági beavatkozásoktól. A vezetők ily módon nemcsak a jövőjüket biztosítják a rendszer esetleges bukása utáni időkre, hanem a jelenlegi pozíciójukat és a helyzetük szilárdságát is. A legfelső körökben valódi gengsztermódszerek harapóztak el. A legrikítóbb színek sem ecsetelhetik elég hűen azt a korrupcióáradatot, amely föltartóztathatatlanul előnti az egész országot.

Egy lelkiismereti aggályok gyötörte kormánytag kertelés nélkül megvallotta a tudósítónak, hogy merő önvédelemből kénytelen ugyanúgy cselekedni, mint a többiek; nincs más választása. Ha másként jár el, elveszti az állását, vagy éppenséggel azt kockáztatja, hogy elteszik láb alól. Másoknak is azt tanácsolja, hogy tegyenek szert a riválisaikat terhelő bizonyítékokra. Mihelyt kezükben tartják a szükséges dokumentumokat, megingathatatlanak tekinthetik a helyzetüket, nélkülük viszont arra vannak kárhóztatva, hogy örökre megmaradjanak a gépezet parányi alkatrészeknek. Terhelő írásbeli bizonyítékok, titkos hang- és filmfölvételek, offshore bankokban elhelyezett tőke – öszerinte csak ezek tehetik sebezhetetlenné az embert. Ő maga is megteszi a szükséges óvintézkedéseket. (Az események őt igazolják. Hosszú éveig sikerül elhárítania minden fűrást, és a helyén maradhat.)

Aki a fentieket latra veti, aligha lepődik meg azon a féktelen cinizmuson, amivel kormánykörökben beszélnek egymás közt a rendszer züllöttségéről és rothadásáról.

SAJÓ LÁSZLÓ

aszfaltangyal

JÁRDA, BUDAPEST, BAJZA U. 39.,
KŐVEL KARCOLT, ELTŰNT

az első cigid a teraszon
az ég a felhő esik
falon lombárnyjáték nem alszom
hamutartóba a csikk

szememben a forgalom
angyalt kerülök utolér
egy felhő nem számolom
az autókat és ez a szél

már nem jön szembe sohasem
elkezdődik ami már megint
minden úgy ahogy csak te nem
a következő pillanat rám tekint

megyek hova is ahova
nézem magam az árnyamat
galamb rebben de nem csoda
az aszfaltangyal szárnyra kap

Versek a temetőből

DANSE MACABRE

micsoda élet
mi van itt
a halál füvet fát férget
rám szabadít
magam halottja
szabad vagyok ma
gyere légyottra
holnap már késő
kérj föl
kérj akármit

a meghasadt
életnek látszó kárpit
alatt
nyüvek álcák lárvák bogarak
elegen vannak belőlem
ügyelnek semmim se vesszen kárba
ez ám a danse macabre! a
fejem lágya
gyökerekkel benőve

Ajánlás

élet hemzseg
édes Herceg
ha rám vársz
kezdődhet
haláltánc

(sorakozó)

hátral tetem
elől tetem
magamat is

(gyomorkeselyű)

a dög elől
menekülnek
a dögevők

(hit)

a halál lárvát
petéz
beléd
bevon nemespenész
magadat rágd át
ég veled földbe mész

(remény)

temetőbogár
kitinpáncélja csillan
a fény a földben

(szeretet)

szeressük egymást gyerekek
szeret ki minket eszeget
mindenki szem a táplálékláncban
tebenned bízunk meg a halálban
sűrög nyüzsög a halálbazár
non stop nem nyit ki magába zár

(záróra)

minden
poharát
a jég
nem veri szét
milyen
odaát
annyit
tudunk nagy élet lesz itt még
holnap megint kinyit
a temetőkerthelyiség

(FELTÁMADOK!)

és temetőből
lopott virágot osztogatok
keresztelőkön

(üzenet)

nem elég a testem a koporsó is rámrohad
mindenkinek aki él AKURVAANYÁTOKAT!

(szekvencia)

a körmeim majd tovább ez se igaz
hajam szakállam szőröm ez se igaz
emléked örökké bennem él! ez se igaz
hűlt helyem is felveri a gaz
nincs tovább ez nem vigasz
jaj nincs remény
s hogy nincs remény legyen vigasz
mi vagy te légy
a tested él
férgeknek enni adsz

(liturgia)

naptárlap zizzen
benne az isten

naptárlapok peregnék
kapaszkodóul szélben
eltűnő embereknek

a naptárlapok üresek
ki vagyok mit keresek
itt hol

lehull az utolsó naptárlap
a fogvatartott patkányhad
belém iszkol

Nappali sötétség

Szűcs Attila: *Nappali a Kádár-villában* (olaj-vászon)

A Rákosi-villa a Kékestetőn (felújítás alatt)

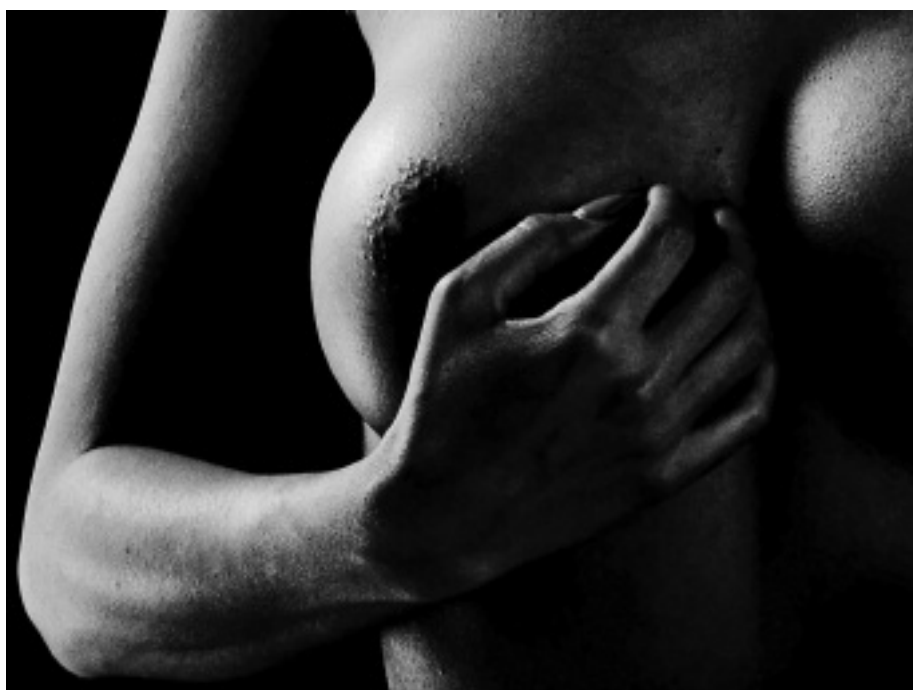
A mennyezet a padlón törmelék.
A padló feltapadt a mennyezetre.
Hol a Központi Bizottság üldögélt,
sárga fotelek, kanapé, lebegnek,

kering a nappali, úrhajóskabin,
változó személyzet, a bútorok
fakulnak. Kinéz a soros gagarin:
a Föld a nappali körül forog.

Beomlott kandalló, a parketta
felgyújtva, az öntöttvas radiátort
súlytalan se bírták. Hova lett a
Nap? Ki navigál ki a világból?

Nappali sötétség. Korommal a falon
KÖNNYŰNEK TALÁLTATTATOK! MENE TEKEL!
KOLDUSOK LETTÜNK! ÉBRESZTŐ, MAGYAROK!
Padlón pókháló, patkány a mennyezeten.

Sárga fotelből sárga, szétszáradt
újság szállong, lepkepor, a mennyezetre.
Súlyuktól szabadult lepkeszárnyak
verdesnek magatehetetlen.

Min csodálkoztak a görögök?

A preszókratikus gondolkodók után, akiknek a szépre vonatkozó fejtegetései csak szétszórt utalásokként maradtak ránk, elsőként Platón foglalkozott a szépség és a művészetek kérdésével. Hogy mégis tanítványát, Arisztotelészt tekintjük az esztétika megalapítójának, annak oka, hogy ő az első filozófus, aki (a *Poétikában*) elismeri az önmagáért való gyönyörködés jogát.¹ Platón etikai szempontoktól vezérelt művészetmegértéséhez képest Arisztotelészé – még akkor is, ha katharszisz-elmélete végső soron a polisz nyugalalmát célozza, a felzaklató érzésektől megtisztult politészek közösségének rendjét tartva szem előtt – előremutatóbb.²

Erős a kísértés, hogy e két gondolkodó között megnyissunk egy „esztétikai szakadékot”, de kezdeti témánk nem ez, hanem éppen a szakadék fölött húzódó függőhíd: a két említett gondolkodó csodálkozás-fogalmának azonossága.

*Mala gar philoszophu tuto to pathosz, to thaumadzein `u gar allé arkhé philoszophiasz é hauté, kai eoiken ho tén Irin Thaumantosz ekegonon phészasz u kakósz genealogein.*³

Leginkább ugyanis a filozófusra jellemző, hogy csodálkozik; nem is eredhet másból a filozófia, mint ebből, úgyhogy nem rosszul állapította meg Írisz származását az, aki Thaumasz szülöttének mondta.

Platón itt a hésziodoszi *Theogoniára* utal. Ebben a következőt találjuk:

*paura de Thaumantosz thüugatér podasz ókea Irisz
angelié póleitai ep' eura nóta thalasszész
hoppot' erisz kai neikosz en athanatoiszin orétai,
kai r' hosztisz pszeudétai Olümpia dómat' ekhontón.*⁴

Majdnem szó szerinti prózafordításban:

*Néha Thaumasz lánya, a gyorslábú Írisz
jön a hírrel a tenger széles tükrén,
amikor csak viszály vagy gyűlölködés támad a haláltalanok között,
vagy valamelyik Olümposz-lakó hazudik.*

Írisz nevét az *ienai* (menni) vagy az *eiró* (összeköt, mond, hírül ad), igével hozzák összefüggésbe. Ő az istenek hírvivője, megszemélyesítője pedig a szivárvány, amely

összeköti az eget a földdel. Hermésztől többek között abban különbözik, hogy nincs saját akarata, jobbra csak egyszerű postás.

Hésziadosz szerint tehát ő Thaumasztól, a Csodálkozástól származik. Hogy alakját ne feledjük, most csak annyit jegyezzünk meg: a Csodálkozás szüli a Hírmondót.

Platónról pedig azt tudtuk meg, hogy a csodálkozás szüli a filozófiát. A mítoszok is csodálatos dolgokról adnak hírt, de a mítosz elmesélése, a *müthologeín* nem reflektáló beszéd: nem igyekszik a mítosz mögé nézni, megkeresve annak okait, hanem megelégszik a csoda megjelenítésével: egyszerűen továbbmondja a történetet. A *müthologeín* tehát csodálatos dolgokról tudósít, de a *müthosz* ebben a beszédmódban nem válhat logosszá, mert ez más természetű megnyitása a létezőnek. Így a filozófia számára is érdektelen, amit a mitológémák mondanak. Tudja ezt Platón Szókratésze is, aki hevesen elhatárolódik a mítoszoktól *Phaidrosz* című dialógusa elején.

PLATÓN ÉS A CSODALÉPCSŐ

Phaidrosz Lüsziasztól jövet sétálni indul a városfalakon túlra. Az úton Szókratésszel találkozik. Amikor amaz megtudja Phaidrosztól, honnan jön, kíváncsi lesz, miről folyt Lüsziasznál a szó. De Phaidrosz nem fog bele azonnal az ott elhangzott beszéd ismertetésébe. Szókratész javaslatára ugyanis letérnek az útról, s az Ilisszosz partján sétálva alkalmas helyet keresnek, ahol letelepedhetnek. A távolban meglátnak egy öreg platánt. „Ott árnyék is van, mérsékelt szellő és fű is, hogy leülhessünk, vagy ha tetszik, ledőlünk” – mondja Phaidrosz, majd így folytatja: „Mondd csak, Szókratész, nem innen az Ilisszosz mellől ragadta el a hagyomány szerint Boreasz Óreithüiát?”⁵

A leendő beszélgetés színtere tehát nem egyszerű liget, hanem mitikus hely. (Mint megtudjuk, két-három sztadionnal odébb egy Boreasznak szentelt oltár is áll.) Phaidrosz azzal csalogatja a szent ligetbe Szókratészt, hogy itt majd felolvassa neki Lüsziasz beszédét, amely ő magára is akkora hatást tett, hogy reggel óta nem tudott elszabadulni barátjától.

Túl vagyunk a nap derekán, de még nem alkonyodik. Ahogy a barátok leülnek, Szókratész így szól: „Hérára mondom, szép pihenőhely ez. Ez a platán is mily terebélyes és magas; s a szűzbokor magassága és árnyas lombozata is nagyon szép, és mivel most van virágjában, az egész környéket belepi jó illata. Milyen kedvesen folydogál a platán tövében egy hűs vizű forrás – érzi a lábam! –, s a gipszbabákról és egyéb szobrocskákról ítélve a nimfáknak és Akhelóosznak van e hely szentelve. Ha meg ez tetszik: mily kívánatosan és kellemesen szellős hely ez, a nyári susogás együtt zeng a kabócák kórusával. De a legpompásabb maga a fű: ahogy ezen a szelíden lejtős helyen annyira megnőtt, hogy leheveredve kényelmesen hajthatjuk le fejünket.”⁶

Késő délután van, amikor a filozófusok leheverednek: a mitikus világrend késő délutánja. Phaidrosz megkérdezi Szókratészt, mit gondol Boreasz és Óreithüia mítoszáról:

...szü tuto to müthologéma peithé aléthesz einai?

...meg vagy győződve róla⁷, hogy igaz ez a mítosz?

Szókratész így felel:

*all' ei apisztoién, hósper hoiszophoi, uk an atoposz eién, eita szophidzomenosz phaién autén pneuma Boreukata tón plészion tetrón szün Pharmakeia paidzuszan ószai...*⁸

Ha nem hinném, ahogy a bölcsek teszik, nem keltenék feltűnést; bölcselkedve⁹ azt mondanám, hogy Boreasz szele sodorta le a közeli szikláról a lányt, miközben Pharmakeiával játszott...

Válaszában Platón már nem meggyőződésről vagy bizonyosságról beszél, ahogy Phaidrosz tette, csak pusztá elhívésről,¹⁰ kifejtve: nincs annyi szabadideje¹¹, hogy – miképpen az említett bölcselkedők teszik – megkísérelje az egyszerű hitet félretenni a mitológémák tekintetében, és megpróbálja a mitológiai alakokat racionális természeti formákra visszavezetni. Így nem tehet mást, mint egyszerűen elhiszi a mítoszokat, az idejét pedig nem pazarolja arra, hogy önmagától idegen lényeket, mitikus figurákat vizsgáljon.

Amint föltámadt a filozófia szelleme, a mitikus világrend megrepedt. A *müthosz* helyett a bölcselőket már a *logosz*, a reflektált diskurzus rendje érdekli, és az a világ, amely így megismerhető. Ám azokat a fenoméneket, amelyek a mitikus világképtől elszakadó filozófusok vizsgálódásainak tárgyai lesznek, ugyanaz a lelki jelenség segíti megjelenéshez, amely a mítoszok csodás lényeit megtartotta a hajdani világkép centrumában: a csodálkozás.

Ha az ember Platón *Lakomáját* olvassa, a csodálkozás lépcsőjén halad a végső platóni tudás felé. A dialógus szerkezete lépcsős: az újabb és újabb megszólalók újabb és újabb módját találják annak, hogy Erószot dicsóítsék. A szövegből megtudhatjuk, hogy Erósz nem isten, hanem *daimón*, aki az istenek és az emberek között áll. Parancsolatok és imák hírvivője. Ők teszik összefüggővé a mindenséget, mondja a daimónokról Diotima az adeptus Szókratésznek:

*herméneon kai diaporthmeon theoisz ta par' anthrópón kai anthrópoisz ta para theón, tón men tasz deészeisz kai thüsziasz, tón de tasz epitaxeisz te kai amoibasz tón thüszión, en meszó de on amphóterón szümpléroi, hószte to pan auto autó xündedeszthai. dia tutu kai hé mantiké pasza khórei kai hé tón hiereeon tekhné tón de peri tasz phüsziasz kai teletasz kai tasz epódasz kai tén manteian paszan kai noéteian. theosz de anthrópó u mignütai, alla dia tutu pasza esztin hé homilia kai hé dialektosz theoisz prosz anthrópussz, kai egrégoroszi katheuduszi; kai ho men peri ta toiauta szophosz daimoniosz anér...*¹²

Ők adják hírül és ők közvetítik az isteneknek, ami az emberektől ered, és az embereknek, ami az istenektől; az emberektől az imákat és áldozatokat az istenektől pedig a parancsokat és az áldozatokért cserébe hozott intézkedéseket; és ők a kettő között lévén kitöltik a köztes teret, összefüggővé téve a mindenséget. Tőlük ered az egész jóstudomány és a papok művészete, az áldozatok, beavatások, mindenféle bűvölés és varázslás tudománya. Maga az isten nem érintkezik az emberrel, csak rajtuk [ti. a daimónokon] keresztül beszélgetnek és kerülnek kapcsolatba az istenek az emberekkel, ébren vagy álmukban. És aki ezekben a dolgokban bölcs, az daimóni ember...

Aki ember létére bölcs, az hasonlatossá vált az istenekhez, mert a legmagasabb, olümposzi látás (*theorein*) képességére tett szert. A Lakomában Szókratész vázolja a szépséggel szembesülő lélek útját: a szép testektől indul el, és egyre transzparensabb szépségek szemlélete révén jut el végül a legmagasabb, szellemi szépségig. A filozófus a csodálkozás lépcsőjén halad a végső bölcsesség felé.

AZ ARISZTOTELÉSZI TRAGÉDIA

Arisztotelész csodálkozás-felfogásáról két értelemben beszélhetünk. Arról a csodálatról, amely a tragédia nézőit tölti el, és amely a *katharszisszal* áll összefüggésben, a *Poétika* lapjain olvashatunk.¹³ A tanulással, a filozófiával összefüggő csodálkozás működéséről a *Metafizikából*, a *Rétorikából* és a *Nikomakhoszi etikából* értesülhetünk.

Lépteink előtt azonban meg kell világítanunk az ösvényt. Ehhez kedvenc lámpagyújtogatónkat, Martin Heidegger-t hívjuk segítségül. A görög módon értett lét megsejtése felé a középkori gondolkodás lesz lélekvezetőnk.

A görög bölcséleti hagyományt, ha eltorzított, a keresztény ideológiához igazított formában is, de őrzi a skolasztikus filozófia. Hogy az arab fordítók és kommentátorok, Averroës, Avicenna és a többiek hogyan mentették át ezt a hagyományt, hogy az általuk képviselt arisztotelianizmus milyen Arisztotelész-képet őrzött meg, valamint hogy ennek nyomán „az igazi Arisztotelész” (vagy amit a hermeneutikai kutatások mai fokán még annak merünk gondolni) mennyire vált hozzáférhetővé a skolasztika számára, azt eldönteni nincs kompetenciánk. Beérjük azzal, hogy Heidegger nyomán előbb fölvezetjük a skolasztikus existencia-fogalmat, hogy azután (innen mintegy visszafelé haladva) a görög színház nézőinek megrendültségét és csodálkozását ontológiai fénybe vonjuk.

A lét megnevezésére a skolasztikus filozófiában az *existentia* kifejezés rögzült. Az időbeli létezők kettős létmozganata: *essentia* és *existentia*. A kettő közül a skolasztika – hosszú évszázadokra meghatározva a létről való gondolkodás alapjait – az essentiát tartotta eredendőbbnek. Valamely dolog mivolta előbbi, mint a létezése. A létezés – ahogy Kant írja *A tiszta ész kritikájában* – nem reális predikátum. Egy lehetséges létezőnek nem lesz több predikátuma azzal, hogy a lehetséges létező létrejön. A létezés a dolog mivoltához semmit nem tesz hozzá. Az *essentia* mindenkor előbbi (ez nem időbeli elsőbbséget jelent), mint az *existentia*. Heidegger – akinek követőit nem véletlenül nevezik egzisztencialistának – ezt a helyzetet fordítja meg, hogy kezdetét

vegye élete végéig tartó kutatása, amely a lét kérdése körül forog. Ő azt mondja: a létezőkről nem beszélhetünk addig, amíg a lét kérdését nem tisztáztuk. Próbáljunk most mi visszaemlékezni arra, milyen úton érkezett meg a nyugati gondolkodásba a lét fogalma!

A görög *hisztémi* ige elsődleges tranzitív jelentése: állítok, az intranzitív pedig: álllok. Nem a verbális állítás értelmében, tehát nem valaminek az állításáról van szó, hanem valamely fizikai létező felállításáról, illetve valahová állításáról. Ezzel az igével rokon a *sztaszisz* főnév, amely a felállítást, az odahelyezést jelöli. Latin szóösszetételekben megjelenik a *-sistentia*, amely az állással függ össze. Így például *re-sistentia* ellenállást jelent, *ex-sistentia* pedig, mint láttuk, létezést. Utóbbi, ha szó szerint vesszük, kiállást, kilépést, valamin kívüli összeállást jelöl. Heidegger *A fenomenológia alapfogalmai* című munkájában fölteszi a kérdést: vajon miből áll ki, mitől válik el létrejöttében a létező?

A válasz: létrejöttének okától. Az időbe vetett létezőnek léte csak annyiban lehet, amennyiben az időtlen létezőből részesedik (Platón éppen ezt – ahogy a létezők saját ideájukból részesülnek – nevezte *methexisz*nek.) Ez a teremtettség értelme. Ha az egyszerűség kedvéért most az idő vonalán rajzolnánk meg a keletkezés ívét, akkor valahogy úgy festene, hogy az essentia, a dolog lényege, mivolta, mibenléte kiválik a semmiből, ami Isten, és abból kilépve a létben összeáll. Már van existenciája. Ami önmagáért kiállva így összeállt, annak lesz *szüsztémája*¹⁴, szerkezete vagy szervezete. A létrejövő kilép, kiáll az időtlenségből, hogy mint önmaga összeálljon. Ezt jegyezzük meg, hogy tovább léphessünk.

Tovább, Arisztotelész *Poétikája* felé. Ebben a műben a *müthosz*nak, a tragédia „sztóriájának” két olyan eleme van kiemelve, amely a filozófus szerint a legfontosabb a tragikus hatás elérése céljából. Ezek a váratlan fordulatok (*peripeteiai*) és a felismerések (*anagnóriszeisz*). Simon Attila *A csodálatos és a csodálkozás* című tanulmányában hosszabban idézi a szöveget, amelyből most két mondatot kiragadunk: „Ha [a költő] lehetetlenséget alkot, hibát követ el. Mégis helyes, ha célját eléri, ha tehát így akár azt, akár egy másik részét megrendítőbbé teszi.” Bennünket most a *megrendítő* görög fogalma érdekel. Ez úgy hangzik: *ekpléktikosz*, gyökérszava pedig, a *megrendülés* így: *ekpléxisz*. A főnév eredete a *pléttó* (ütök) igére, valamint a *plégé* (ütés) főnévre megy vissza, ekpléxisz pedig azt jelenti: kiütök. Mármost fölmerülhet a kérdés: honnan, miből üti ki a megrendülés a tragikus előadást átélő nézőt? Ha erre választ találunk, akkor talán (a *katharszisz* mellett) az ekpléxisznek is helyet találunk az arisztotelészi drámapszichológiában. És ha ez sikerül, akkor az arisztotelészi csodálkozásfogalom és az antik ontológia létfogalma kölcsönösen megvilágíthatja egymást.

A tragédiaköltő megrendülésre dolgozik, mondhatnánk viccesen. A megrendülés a lelket mindennapi létmódjából üti ki. Elvlasztja a dolgai közt tevő-vevő lélek felszíni belekeveredtségétől, és megnyitja előtte az utat a súly szívébe. A megrendült lélek, ha visszapillant épp odahagyott világába, azt súlytalannak, semminek érzi. (Ezért olyan fájdalmas a visszatérés a megrendültségből a mindennapi világba.) Éppen olyan semminek, amilyenek egy létező a pusztán lehetséges lét papírmásé-

világát. Hogy is mondtuk? Az essentia kilép a semmiből, amikor existenciához jut. Létre-jön. (Ismét felhívom a figyelmet rá: ezt ne időbeli folyamatként értsük. Az egzisztáló mivolta mindenkor már kilépett a pusztá essentia semmijéből.) Nos, a megrendült lélek megrendülésében ugyanide vettetik. Létre-jön, és ebben a létrejövetelben megvilágosodik: az élet innen, erről a léterületről kapja súlyát. (Ezért neveztük megrendültségünkben ezt a területet – költői módon – a súly szívének.)

„A megrendülés a csodálatosság (*thaumasziotész*) genoszához tartozik, annak magasabb foka” – írja Simon Artila.¹⁵ A *thaumadzein*, a csodálkozás fogalma Arisztotelész *Poétikájához* hasonlóan a *Metafizikában* is megjelenik. „*Pantesz anthrópoi tu eidenai oregontai phüszei*” – e mondattal kezdődik a nagy mű. „Minden ember természeténél fogva törekszik a tudásra”, s a legmagasabb rendű tudásra, az okok tisztá tudására törekvő ember egyik fő hajtóereje a csodálkozásra való képesség.

Ám első ránézésre mintha eltérés mutatkozna a tragédia nézőjének lelkében ébredő csodálat (azaz annak magasabb foka: a megrendültség), illetve a filozófáló ember tudásvágyát beindító csodálkozás között. A tragédia eseményeit a költőnek úgy kell megalkotnia, hogy azok váratlanságukban se legyenek a pusztá véletlen művei, mondja Arisztotelész. Legyenek meghökkentők az események, de közben beilleszthetők legyenek egy nagyobb összefüggésrendszerbe. Zökkentsék ki menetből a hétköznapi észhasználatot, de ne az esztelenség értelmében, hanem épp ellenkezőleg: úgy legyenek váratlanok, hogy a megrendített néző utólag úgy érezze: ennek így kellett történnie. De vajon miért fontos ez?

A megdöbbenés lelki megrázkódtatása készíti föl a lelket arra, hogy fogékony legyen a sors megértésére. A hétköznapi észhasználatból kilépett lélek hirtelen a semmiben találja magát. De ahogy hozzászokik a szeme a sötéthez, úgy veszi birtokba ezt a tágabb teret. A korábban meghökkentőnek érzett esemény most egy új, tágabb összefüggésrendszerbe illeszkedik. Az egyébként emberi viszonylatok közé ragadt néző most egy lépést tehet az isteni felé. Az emberi és az isteni szférák játékterének közteslétében az ember a várt váratlanban találja magát, az időbe vetett létezők életének sűrűjében. És azzal együtt, ahogy szabadsága sorssá zárul mögötte, a félelmesben otthonra lel, és megszületik benne a felismerés: ez az otthontalanság nem véletlen, hiszen ez a sorsa.

*...u monon teleiasz eszti praxeosz kai phobeszón kai eleeinón, tauta de gignetai kai maliszta hotan genétai para tén doxan di' alléla; to gar thaumaszon hutosz hexei mallon é ei apo tu automatu kai tész tükhész, epei kai tón apo tükhész tauta thaumasziótata dokei hosza hószer epitédesz phainetai gegonenai...*¹⁶

... a tragédia nem pusztán egy teljes cselekménynek az utánzása, hanem félelmes és szánalmat keltő eseményeké, ezeket az érzelmeket leginkább az váltja ki, ha az események a várakozás ellenére, de egymásból következőleg történnek. Így a csodálatos is jobban hat, mint ha magától vagy véletlenül történnék, mert a véletlenek közül is azok a legcsodálatosabbak, amelyek mintegy szükségszerűen¹⁷ következnek be...

Ennek alapján úgy tűnik, Arisztotelész a csodálatos és a sorsszerű között teremt valamiféle kapcsolatot, ami jól megfelel annak, ahogy a csodálkozás fenomenjét (pl. a *Metafizikában*) kezeli. Ennek ellenére a XXIV. könyvben a csodálatost az ésszerűtlenlennel kapcsolja össze:

*mallon d'endekhetai en té epopoia to alogon, di' ho szumbainei maliszta to thau-
maszton...*¹⁸

*Az eposz azonban jobban elbírija az ésszerűtlenséget, ami a csodálatost általában elői-
déli...*

Ez azonban nem önellentmondás, hiszen az *alagon*, az ésszerűtlen, a váratlan, az ésszel nem irányított elem megjelenése az ésszerűben nem más, mint a csodálatos betörése a tragédiába. A tragédia nézőit ámulatba ejtő csodálatos valami sorsszerűen váratlan, ésszerűen ésszerűtlen elem, amelynek szerepe a tragédiában és a filozófiában is az, hogy a csodálkozót kibillentse megszokott helyzetéből, kivesse gondolatlan otthonosságából, és rádöbbsentse eredendő otthontalanságára, amelyben azonban a sors az otthonkeresés örök feladatát méri ki számára. A tragédia nézői számára a csodálkozás e katharszisz előszobája, amely a mindenki által jól ismert történetek megjelenítése során fenntartja a figyelem drámai feszültségét. A filozófia területén pedig a csodálkozás nem más, mint a gondolkodás kezdete, amely mindig újabb és újabb csodákhoz vezet a gondolkodót, fenntartva a bölcsességre törekvő, de azt soha el nem érő élet szellemi feszültségét, szépségét. Ez utóbbi csodálkozásmódot fogjuk most szemügyre venni.

CSODÁLKOZZ, HOGY TUDJ!

Arisztotelész nyugodtan fölírhatta volna ezt a fejezetcímet a delphoi jóshely valamelyik eldugott zugában a falra, mielőtt bölcs mosollyal kisomfordál, mint aki jól végezte dolgát.

*dia gar to thaumadzein hoi anthrópoi kai nün kai to próton érxanto filozophein, ex arkhész men ta prokheira tón atopón thaumaszantesz, eita kata mikron hutó proiontesz kai peri tón meidzonón diaporészantesz, hoion peri te tón tész szelénész pathématón kai tón peri ton hélión kai asztra kai peri tész tu pantosz geneszeosz.*¹⁹

Az emberek ugyanis most is, mint kezdetben, a csodálkozás miatt kezdtek filozofálni; először a szemük előtt lévő szokatlan dolgokon csodálkoztak, később – kis lépésekben haladva – a nagyobb dolgokon is, például a Hold, a Nap és a csillagok tulajdonságain, végül az egész világ létrejöttén.

A *Metafizika* e szöveghelyéből kiderül, miben ért egyet Arisztotelész Platónnal: hogy tudniillik a csodálkozás gyermeke a filozófia. Arisztotelész azt mondja, a filo-

zófusban a csodálkozás létrehozza a gondolkodást, amely a csodálkozást megszüntetve a megcsodáltat átadja a megismerésnek. Aki csodával találkozik, az tudatlannak érzi magát, márpedig egy filozófus számára nincs ennél az érzésnél bosszantóbb. Azt a *thaumadzeint*, amiről itt szó van, nem az esztétikai gyönyörködtetés váltja ki, hanem a „szembeötlő megmagyarázatlanság”. A filozófus akkor csodálkozik, ha aporiával szembesül, ha megállásra készíti a tovább-gondolkodás kiúttalansága. Csodálkozhatunk olyan megmagyarázatlan dolgokon is, amelyek másképp is lehetnének – amelyek tehát nem szükségszerűen azok, amik – de ez nem filozófushoz illő magatartás. Az a helyes, ha a filozófus olyan dolgokon csodálkozik, amelyek nem lehetnek másképp.

A *Metafizika* tehát – a *Poétikától* eltérően – a filozófiai csodálkozás mibenlétéről tudósít. Ha ezt sikerül pontosan elkülönítenünk, akkor fogjuk majd csodálatosnak találni, ha egyszer csak sikerül visszatálnunk az esztétikai csodálkozáshoz, fölfedezve az arisztotelészi *thaumadzeinek* egylényegűségét.

A világot megérteni próbáló filozófus elcsodálkozik: vizsgálódásai során valami megmagyarázatlannal, ésszerűtlennel szembesült. De mivel hisz abban a parmenidészi tételben, hogy a megismerés és a lét rendje egybevág, magyarázatot keres. Meg akarja érteni a megcsodáltat. A bölcs férfiú a csodálatos által megnyitott csodálkozástérben be akar rendezkedni. Azt akarja, hogy szabadsága, amely észrevétette vele a hétköznapi észhasználat előtt, az enlelküket túl hamar sorsba öltöztetők fáradt pillantása előtt elsikkadt, a rácsodálkozottat megmagyarázva simuljon el, adja át magát a sorsnak. Már ezen a ponton is fölremlik az esztétikai, illetve a filozófiai csodálkozás összetartozása: a tragédia nézőjét ámulatba ejtő események, valamint a bölcselőt hajtó csodálkozás egyaránt az emberi sors megértésének útját készítik elő.

A csodálkozásra azért van szükség, hogy eredendő, de iránytalan nyitottságunkat a kellő irányba fordítsa, hogy magára vonja szabadságunk figyelmét. A csodálkozásban válunk szabaddá a megcsodált befogadására. A befogadás itt nem azt jelenti, hogy megnyitjuk magunkat, és a kapun egy tárgy belép, hanem hogy a megcsodáltat mint legsajátabb lehetőségünket ismerjük föl. Előrefutva a lehetőségig, hogy a rácsodálkozott velem is megtörténhet, a látottat átemelem magánvalóságomba, kiállok lételehetőségeim tágabb határaiba.

A csodálkozás kapu, amelyen át a világ szabadon beáramlik, és eredendő szabadságunkkal találkozik. A csodálkozás nyitottsága nem tűr semmiféle korlátozást: nézésirányt, szemléletet, megértést, megismerési módot, fogalmi keretrendszert. Nem akarja a beáramlót egy már készen álló tapasztalati séma örvébe vonni. Ez nem jelenti azt, hogy a csodálkozásban is ne állna már készen valamilyen elvárás, előzetes megértés. Hiszen csodálkozni éppen azon szoktunk, ami nem illeszkedik előzetes elvárásaink horizontjába.

Ebbe a horizontba a megcsodált mintegy a semmiből lép be. A semmi sötétjét hozza magával, szétteríti és előterében felragyog. Ahogy a semmi szétterül, minden előzetes várakozásunkat semmissé teszi. Maga a semmivé tett előzetes így lesz háttérre: a megcsodált önnön sötétedő emlékében világol. A csodálkozással életünkbe

lépő semmiből-kilépett megcsodált egy pillanatra mindenként ragyog. De azonnal megkezdődik „az én világom”-má változása: megindul az értelmezés, a megértés, az elvárás-horizont hozzátágítása a megcsodálthoz. Amint a csodálkozás Nap-szekeréből Hélios lovait kifogja a magyarázat, és szelíden az istállóba tereli őket, a megcsodált helyet kap a hétköznapokban. Csodás emlékét őrzi még az így napjainkba-avatott, de csupán a felejtés módján.

Ekkor a felejtés az emlékezést – mint mindig – óvón őrzi. A felejtés az emlékezés határesetete. Kiemeli a folyamatos, gépies emlékezésből, az állandóan-csak-visszaemlékezésből, az örök úton-levésből, és partot von köré. Emberivé avatja. Határral látja el, az elfelejtettség lesz a megemlékezett határa. Az emlékezés előrefut az elfeledettséghez mint önmaga legsajátabb, meghaladhatatlan létlehetőségéhez, hogy onnan visszatérőn legyen úton önmaga felé.

Az emlékezés tehát kettős úton-levés: úton van a megemlékezett felé, amelyet soha nem érhet el, nem határolhat be, nem ölélhet magához, nem tehet tapasztalttá, *empeiriává*, az emlékezőt soha nem állíthatja bele ebbe a határvonásba. A megemlékezett azonban lebegőn fenntartja, amíg emlékezi. E lebegés létjellegéhez tartozik, hogy közben az emlékezés előrefut saját határáig, saját haláláig, és ott időzve visszaemlékszik magára. Ebben az *anamnészis*ben az emlék megemlékezettje, miközben eloldódik a nemléttől és emlék lesz, remeg.

A csodálkozástól a gondolkodás felé távolodva közeledünk a következő csodához. Amikor a legtávolabb vagyunk tőle, akkor van a legközelebb. A csodálkozás felejtése közben mozgósítjuk a gondolkodást, amely a csodálkozás apagyilkos gyermeke.

A megismerés rendje – ahogy már utaltunk rá Parmenidészt említve – a lét rendjével egybevág, de fordított: az ember mindig a forrást keresi. A megismerésben a forrás az ok. Arisztotelész azt a szemléletformát nevezi tudománynak, amely képes az okok megadására, és azt a tudományt mondja a legmagasabb rendűnek, amely képes a végső okok megadására. Ez a metafizika.

Nietzsche szerint a filozófia a zsarnoki ösztön megnyilvánulása. A filozófiai megismerés olyan uralom, melynek birtokában a megismerő ember uralja a kezdeteket.²⁰ Ami a megismerő uralomtól távol esik, az a nyugati gondolkodás szerint logikailag semmi. Ami a nyugati gondolkodásban logikailag semmi, az léte szerint is semmi, minthogy a nyugati létmegértésben a lét felől már a logika dönt. Csakhogy bármilyen távol is vagyunk az ókori görög létmegértéstől, a gondolkodás még ma is rászorul a csodálkozásra. A mai filozófusok is aggastyán gyerekek, élőhalott csecsemők. Aggastyánok: már nem keverednek bele abba, amibe nem filozofáló embertársaik. Gyerekek: még nem mondtak le a csodálkozás jogáról, aggastyán létükre sem engedik, hogy létmegértésük során fölmerülő, emésztetlen kérdéseiket gyors válaszok bontsák le szellemi anyagcseréjükben.

A megcsodált a semmi ősködéből tör elő, hogy jogaiba lépjen. A csodálkozó ember nem ura ennek a belépésnek, ennek a kezdetnek, az egyszerűen megtörténik. Döntési joga még abban a lefokozott értelemben sincs, hogy megnyitja-e magát a megcsodálnak, hiszen csodálkozik, tehát már megnyitotta. Arisztotelész pedig, aki-

nek a nyelvén uralom és kezdet ugyanaz a szó (*arkhé*), a gondolkodás kezdetét a csodálkozásban ismeri föl, az uralhatatlan kezdeti betörésében. Ez döbbeneti rá a tragédia nézőjét, a filozófust és bárki mást a szilénszi igazságra, hogy tudniillik mi, nyomorult egy-napig-élők akkor vagyunk a legboldogabbak, ha minél hamarabb meghalunk. De a legjobb, ha meg se születünk. Ennek fényében persze nem lehet emberhez méltó módon élni, ezt tudták a görögök is. Életöröm-vágyuk segített úrrá lenni e szorongáson. De amikor a színház nézőterén a döbbenet moraja hullámzott végig, vagy amikor a magabiztos Szókratész tanácstalanul széttárta kezét, az uralt élet levegőjébe váratlanul betört az örvénylő szilénszi űr.

Az Ananké és Diké bilincsei alatt nyögő világ lakói tudták, hogy „jóvátételt és büntetést fizetnek létrejöttükért, az idő rendje szerint”, ám létük nyitott volt, fényteli. A nyitott lét jelképe a tágra nyílt szem. Aki csodálkozik, kikerekedik a szeme.

Az értelem, az előrelátás, a tisztánlátás hellén istennője Athéné, akinek egyik jelzője: *glaukópisz*. *Glaukosz* ragyogót, csillogót jelent, az ebből képzett *glaukópisz* pedig ragyogó szeműt. A kifejezésben jelen van a *glaux*, a bagoly is. „Bagolyszemű Pallasz Athéné” átlát mindenben, még az éjszakán is.

Heidegger *A művészet eredete és a gondolkodás rendeltetése* című előadásában fölteszi a kérdést: mire irányul Athéné pillantása? Hová fordult tünődő tekintete?

Athéné mindenek előtt már azon nyugtatja pillantását, ami az emberi előállítást nem igénylő dolgokat önmaguktól jelenlétük kialakítottságában hagyja feloldódni. Ezt a görögök kezdetől phüszisznek nevezték.

Athéné aranyló bagolyszemeiben benne van az egész éjszaka, az egész nappal. Tekintete átfogja a létezés határait. Erre csak az képes, aki túl van minden határon. Athéné ragyogó, tüzes tekintete az emberi gondolkodás világának Ókeanosza. Ezért tud tanácsot adni az embereknek, hogyan közelítsék meg határaikat, és ezért fogja le azoknak a kezét, akik hirtelen felindulásukban áthágnák létük körvonalait, akik szabadságukat belátásuk határain túlra terjesztenék.

És a görögök, akik tanultak Athéné tanácsaiból, létezésük szilénszi határaiban szabadon állva őrizték nyitottságukat. Értettek hozzá, hogy sorsuk súlyát az élet ragyogásába időnként belefelejtsek, és a súly emlékezetének tragikus pillanatait is széppé költötték. Platón és Arisztotelész talán azt látták meg, hogy akinek csodálkozóan elkerekedik a szeme, az Athénéhez válik hasonlatossá. És a csodálkozás istennőjéhez nem lett hűtlen, aki filozófusként igyekezett gondolkodásba oltani, megszüntetni e csodálkozást, hiszen az ész is Athéné uralma alatt áll.

Hölderlin versét, amellyel írásunkat zárjuk, a tragédia szenvedő hőseivel való együttérzésben a „velem is megtörténhetne” otthontalanságát átérző ókori nézők vélhetően ugyanúgy közelinek érezték volna magukhoz, mint a kor „kísértetei”, a halálgyakorlatokat végző és az elmúlásra folyton rácsodálkozó filozófusaik:

„...Vágyva vágyom ama jobb hazába,
 Anakreon, Alkaiosz felé.
 Bár alhatnám oly szűk házba zárva,
 mint a marathoni hősöké.
 Ó, a szent Görögthonért utolsó
 könnyem, ami csordul, ez legyen!
 Párkák! hadd csattanjon hát az olló!
 Úgyis a holtaké már szívem.”

JEGYZETEK

- 1 „Ennek [ti. a megismerésnek] Arisztotelész gyönyörelmélete teremti meg az alapját: tanulás és gyönyör, *mathészisz* és *hédoné* nem zárják ki egymást, ellenkezőleg: a *mathészisz* *hédoné*val jár. Vélhetőleg (...) a püthagoreus-platóni vélekedés ellen irányul Arisztotelésznek az a megfogalmazása, amelyben a *hédoné* nemcsak a (tudományos) szemlélődéssel, elmélkedéssel (kontemplációval), tehát a *theoréin*, hanem a *mathészisz*, a tanulás tevékenységével is összekapcsolódik) – írja Simon Attila A csodálatos és a csodálkozás című tanulmányában (In: Simon A.: Az örök feladat. Csokonai 2002, 51.o.)
- 2 Platón tanítványaként (no meg az akkori korszellemben élve) Arisztotelész még nem juthatott el az „öncélú gyönyörködtetés” fogalmáig, így felfogása hiába válik el élesen a platóni művészetmegértéstől, mégis etikai háttérsugárzást őriz. A nyugati individualizmus kibontakozása kellett ahhoz, hogy a *l'art pour l'art* esztétikai felfogása megszülessen.
- 3 Platón: *Theiaitétosz* 155d.
- 4 Hésziodosz: *Theogonia* 780-783.
- 5 Platón: *Phaidrosz* 229b. In: Platón összes művei II., 1984, Európa, 717 o. (Ford.: Kövendi Dénes)
- 6 Platón: uo. 230 c.
- 7 Ezt általában úgy fordítják: „elhiszed-e...”, hiszen a *peithó* ige bízni, hinni jelentésben is állhat. Ezt a fordítást az is alátámasztja, hogy Szókratész válaszában a *piszteuót* használja, ami valóban azt jelenti: elhinni valamit. Csakhogy a *peithó* jelentése *accusativus cum infinitivo* esetén (márpedig itt az szerepel): meggyőződni valamiről, bizonyosnak lenni valami felől.
- 8 *Phaidrosz* 229c.
- 9 A ’bölcsekedve’ jelentésű mediális participium, a *szophidzomenosz* pejoratív értelmű, körülbelül az okoskodás szinonimája ugyanúgy, ahogy az ige mediális infinitivusa, a *szophidzeszthai*. Platónnál az *anoéta szophidzeszthai* annyit tesz: *tudatlanul bölcsekedni*.
- 10 Az itt olvasható *apisztoién* az *elbinni* jelentésű *piszteuó* igéből privatív gyökkel alkotott kifejezés, amely tehát azt jelenti: ha nem hinném el...
- 11 A görög *szkholadzó* ige jelentése: henyélek, szabadidóm van. Az ebből képzett főnév, a *szkholé* szabadidőt, kényelmet, henyélést, lustaságot – és iskolát jelent. Az összefüggés nyilvánvaló: az iskola tanulás helye, márpedig tanulni az tud, akinek van szabadideje. A tanulás csak az életszükségletek kielégítése után jöhet. (A latin *schola* már csak tanulással, tudományos tevékenységgel kapcsolatos dolgokat jelöl.)
- 12 Platón: *Lakoma* 202e skk.
- 13 A *Poétika* második része sajnos elveszett, pedig állítólag az tárgyalta részletesen a tragédia nézőit megejtő katharszisz mibenlétét.
- 14 A *szűsztéma* kifejezés szerkezete: *szűn* + *sztéma*. A *szűn* jelentése -val, -vel, a *sztéma* állást jelent. A szerkezet tehát nem más, mint alkotó elemeinek együttállása, összeállt új minősége.
- 15 Simon A.: A csodálatos és a csodálkozás. In: *Az örök feladat*, Csokonai 2002.
- 16 Arisztotelész: *Poétika* 1452a

- 17 Az általam *szükségszerűen*-nek fordított *epitédesz* szokott fordítása ezen a helyen: célzatosan, szándék szerint. Plutarkhosznál az itt szereplő *hószper epitédesz* azt jelenti: *a lehető legjobban*. Hogy mégis a *szükségszerűen*-t választottam, annak oka az, hogy az *epitédeion* főnév szükségest, szükségletet jelöl, többes számú alakja, az *epitédeia* pedig az életszükségleteket.
- 18 uo. 60a.
- 19 Arisztotelész: Metafizika A.982b
- 20 A „birtok” kifejezés itt megtévesztő, hiszen a megismerés nem úgy tartozik hozzá az emberhez, mint például negyven hold földterület. Még akkor sem, ha Arisztotelész a „birtok, vagyon” jelentésű *uszia* kifejezést használta arra a fenoménre, amit későbbi korokban szubsztanciának mondtak.

P É N T E K I M R E

humott szemmel

szemesnek áll(hat) a világ
ahogy plakáton láthatod
s letépi nyamvadt váll lapod
vagy lelegeli egy zsiráf

pedig csalókán énekel
kíséri méla kórusa
nem volt arányos harc tusa
csak ugrálás le-fel le-fel

mégis a vág(y)ott cérnaszál
ha itt meg ott el is szakad
amihez nincs egy jó szavad
sivár kulissza égre száll

így lesz szemesből szemtelen
ki mindig magának kapar
mert nála van a halradar
s nem lesz belőle szűnt elem

őt ünnepli a karnevál
ezer napja csak róla szól
az ócska vizes polc alól
humott szemmel is betalál.

hajszol a hajcsat

áldumást húznak szikkadt húrok
élvezi sok-sok élveteg
amit tehetnél meg ne tedd
védelmeződ e ronda búrok

a padlidsán ma ehetőleg
elkél a szimpla ágyakon
meg is találod fél-vakon
grunalisztból kinyert előleg

hajszol a hajcsat jó korán
pedig a padló oly síkos
elesni dicsőn nem tilos
gyászol egy özvegy kormorán

lesz ebből méla temetés
amint borul a hantra hant
magába nyel a föld alatt
csak hát a koszorú kevés

MEZEY LÁSZLÓ MIKLÓS

Életpasztalat és sorstanulás

PÉNTEK IMRE: EMLÉK PRÓBA

Ismert irodalomtörténeti tény, hogy Péntek Imre a *Kilencek* nevű költői csoportosulás antológiájában, az *Elérhetetlen föld* (1969) című kötetben mutatkozott be a szélesebb irodalmi nyilvánosság előtt. Itt megjelent versei már jelezték lírikusi személyiségének, illetve költői világának alapvonásait: az újra való nyitottságot, a kánonok és főleg a sablonok iránti ellenszenvét, az avantgárd formai törekvésekhez fűződő vonzalmát, az egyszerre meditatív és ironikus alapállást, a filozofikus látásmódra és a groteszk alkalmazására való hajlamát, az érzelmességtől való elidegenítés szándékát vagy a konformizmus elutasítását. Ezek az alapvonások az elmúlt közel fél évszázad alatt nem sokat módosultak, de új kötete, az *Emlék próba* olvastán lehetetlen észre nem venni, mennyire erős tényezőjévé vált költészetének a történelem-földidézésére, a múltértelmezésre, múlt és jövő szembesítésére való törekvése. Mintha ez a kötet – végső levezetésben – arról szólna, hogy a költő több évtizedes tapasztalatait összegezve számot vet a távolabbi és a közelebbi múlt történéseivel, összefüggéseivel, ellentmondásaival, okozott csalódásaival, a mai társadalom és a közélet múltban gyökerező fonákságaival. E történeti ihletésű tematika ábrázolásmódját és a hozzá kapcsolódó – minimum kétféle – formát röviden úgy lehet jellemezni, hogy a költő nem tekintget erre-arra, hanem elveihez, tapasztalataiból adódó meggyőződéséhez, erkölcsi alapelveihez ragaszkodó ember módján „mondja a magáét”. Elvi következetesség és alkati szívósság, a tapasztalatokból leszűrt tanulságok konok képvisellete jellemzi új verseit is.

Szemléletmódját a tapasztalat komolysága, az elvi alapállás hitele és az ironikus-groteszk látás együttese egyéníti, amely olykor játékoságba, az értő olvasóval összekacsintó szarkazmusba torkollik. Költészetében egyként jelen van a múlt és a jelen komor tapasztalati anyaga, valamint a gúny, a nevetségességig eljutó irónia. Péntek Imre arra (is) figyel, hogy az emberi értékek, erkölcsi normák miként relativizálódtak az idők folyamán, miként hígulnak föl, és a nyomukban keletkező űr miképp vezet nyomasztó életérzés kialakulásához. A lehangoló „kortendenciák” olykor reményvesztettséggel, resignációval, olykor meg iróniával jelennek meg verseiben, összességében derűs flegmatikussággal.

Az *Emlék próba* verseinek költői alapállása tehát az emlékezés, no meg múlt és jelen szembesítése. Ez a szembesítő attitűd magyarázza a kötet címét is, hiszen az emlékek próbája végül is arról szól, hogyan felel meg egymásnak a múltból merített tapasztalat, a költő belső meggyőződése és a jelen valósága. Péntek Imre régi korok embereinek alakját idézi meg, hogy a múlt felől láttassa a mát, meg, hogy a mából visszatekintve még tisztábban láthassa a múltat. Valósággal beletekint a múlt mély kútjába, átvilágítja

rétegeit, hogy tanulságok után kutasson, tapasztalatokra tegyen szert: az ókori Pannonia provincia emlékeinek földidézésétől Mindszenty József mártír sorsának példázatán át a nyomasztó ötvenes évek ironikus újraéléseig. Igazi emlékezéspróbák tehát e kötet versei. Illetve annál is többek: a ma emberének történelemhez való közelítését, múltlátását is szemléltetik. A címből és az eddig mondottakból is következik, hogy Péntek Imre kettős időszemlélettel alkot, úgy, mint aki a mába érő történelem részese és úgy is, mint a jelen mindentudója. Egész személyiségével újraéli a múltat, szinte visszahelyezi magát a letűnt korba, ugyanakkor ezer év tapasztalatának birtokában mindent tud a nemzet sorsáról. Ez a kettősség jelenik meg az *Emlék próba* szerkezetében is, amely hármasság tagolást mutat, akár a triptichon. Az első fejezet (*Történelmi mezőny*) a história ihlette számvetés verseit tartalmazza; a középső rész (*Időrétegek*) múlt és jelen szembesítésére hivatott; végül a harmadik (*Nyűgös vendég*) pedig a jelenkori állapotok tükrözése és kivált a maga sorsával való számvetés foglalatja.

A kötet nyitó verse (*Zrínyi Miklós költő és hadvezér monológja*) Zrínyi alakját idézi meg, aki Kanizsa 1664. nyári sikertelen ostroma után Csáktornyára készül visszavonulni, és arra gondol, a hadi sikerek elmaradásáért majd egy vadkan trófeájával vigasztalódik. Péntek Imre visszahelyezi magát a XVII. század aktuális jelenébe, mint egy riporter közvetíti a hadvezér költő szavait, miközben a jelenkor mindentudásával idézi föl a múltat, vagyis az akkori baljóslatú jövőt. Hiszen ő – az olvasóval együtt – pontosan tudja, hogy néhány hónap múltán a trófeának gondolt vadkan halálra sebzi Zrínyi Miklóst. A *betedik* című vers még inkább a „helyszíni tudósítás” érzetét kelti: Péntek Imre 1914. június 28-án Sarajevóban figyeli, ahogyan a merénylők az osztrák–magyar trónörökös pár életét tervezik kioltani. A pillanat feszültségét földidéző erővel érzékelteti, ugyanakkor soraiban ott bujkál mai tudása arról, hová vezetett a sarajevói merénylet. A gyilkos kaland feszült pillanata vezetett az első világháború milliókat érintő tragédiájához, Magyarország megcsonkításához és távolabbi kihatásában a második világháború kirobbanásához. Ismét a jelenkor tudása vetül rá a százegy évvel ezelőtti pillanat drámai megjelenítésére, az akkor még mit sem sejtő emberek alakjára. Az 1932 című vers egy korabeli képeslap, a *Pesti Napló Képes Melléklete* illusztrációi alapján idézi föl az esztendő nagy horderejű történéseit és csip-csup ügyeit, miközben valamennyien tudjuk, hogy hét esztendő múltán kitör a második világháború, és 1941-ben Magyarország is hadviselő fél lesz. A kötet első ciklusának talán legelgondolkodtatóbb verse az *Isten foglya*. E mű Mindszenty József élettörténetét eleveníti meg, jelesül azt, hogy a szent embert mind a nyilas, mind a bolsevik diktatúra üldözte, fogságba vetette, pedig a hercegprímás egyedül „Isten foglya” volt, neki kötelezte el magát önként vállalt rabságban.

*Ha nem szólhatnék, akkor is
Uram, ígédet hirdetem,
nem lehet rabbá tenni azt,
akin nem fog a félelem.*

*Pásztor nyáj nélkül, így halok meg,
nincs ennél fájdalom nagyobb,
de zárhatnak engem bárhová,
Uram, a te foglyod vagyok.*

A költő immár személyes emlékeit idézi föl két versében (*Orion rádió; Lövészárok*), amelyek jól mutatják Péntek Imre ama lírikusi vonását, miképpen tudja a drámai valóságot iróniába fordítani. Az *Orion rádió* arról szól, hogy édesapja, a fűrésztelep ténestere november 7-e, a nagy októberi szocialista forradalom évfordulója alkalmából pénzjutalmat kapott. Másnap beutazik a megyeszékhelyre, és vásárol „egy böhöm nagy, világyevő, zöldszemes Orion rádiót”, hogy érthetően és tisztán szóljon a Szabad Európa adása. A *Lövészárok* már a groteszk jegyeit viseli magán. A kisfiú, amikor hazáér az iskolából, döbbenet látja, hogy a házuk mögötti veteményeskertben cikkcakkban lövészárok fut, a „láncos kutya” Tito elleni harc védműve. Gyermekésszel is fölfogja, hogy a krumpliföldön épült lövészárok aligha fogja megállítani a proletárdiktatúrára törő imperialista hordákat. Az ároknak rövidesen mégis megtalálják a funkcióját: a környék gyerekei számára kitűnő búvóhelyül szolgált.

Az *Időrétegek* című, a múltat és jelen szembesítő versek ciklusában idézi föl gyermek- és ifjúkorát a költő; megverseli a hajdan oly vágyott rugóskést, az 1960-as évek ma már szimbolikus tárgyait, a nejlonszatyrot és a kotyogó kávéfőzőt. Ironikus portrékat fest baloldali érzelmű vagy elkötelezettségű ismerőseiről, barátairól (*J., a szakember; S., a műkézbajnok*). Történelem és jelen játszik össze az *Üzent a múltból Pannónia*, amely szinte elbeszélő költeményként vagy szinte balladai tónusban szól a Seuso-kincsek rejtélyéről. A rejtély homálya nem is annyira a kincsek eredetét borítja, hanem megtalálásuk körülményeit, a megtaláló különös öngyilkosságát. A Seuso-kincsekkel egy ragyogó és derűs, életörömmel teli múlt üzen az 1980-as évek szocialista Magyarországnak. A hajdani pannóniai patriciusok élete után kullog a XX. század utolsó harmadának megnyomorított embere, a honi országlakos, aki a kincsekkel való seftelésből szeretné megalapozni a maga kis egzisztenciáját. Csak éppen a „magasabb szempontok” közbeszólnak, és a kincsek eltűnnek, a megtaláló pedig meghal, egy szerszámos kamrában találják meg két nadrágszíjon lógva. A Seuso-kincsekkel a múlt ad hírt, a jelenkor sivárságának „üzen a szépség és bőség”.

A triptichon harmadik szárnya, a kötet utolsó, *Nyűgös vendég* című fejezete a lehangoló jelen és a szerző sorsának ironikus ábrázolása. A költő rossz közérzetének képe a kiöntött ürge rajzában jelenik meg (*Blabla*). Ebben a csak nyűggel elviselhető mai világban cipeli sorsát a magyar költő, akit ezúttal a *Kilencek* csoport másik tagja, Kiss Benedek testesít meg a neki címzett *Szavak keresztje* című versben. Aztán Péntek Imre megvonja a maga sorsának mérlegét is:

*Nem sikerült az áttörés,
ma már könnyen beláthatom:
csak lovagoltam a szavakon,
teljesítménynek bizony kevés (Áttörés)*

És mégis, Don Quijote szinte nevetséges elszántságával, örült szívósságával újra és újra verset ír, és minden történelmi tudása és jelenkori tapasztalata ellenére a költészettől várja a nagy áttörést, a sikert. Ugyancsak sorsútjának fölmérése eredményeként keletkezett *A vidéki költők* című ironikus szabad vers. Önarcképében fogalmazza meg, milyen is az ezredforduló magyar vidéki költője, akit egyaránt jellemez az elvágódás a többre-jobbra sóvárgás és a magára erőltetett önteltség. A vidéki költő olyan értelmiségi, aki hivatást, sőt küldetést érez magában, mégis pótcelekvésekben éli ki ambícióit; aki csak azért is kertet művel, gyümölcsöt termeszt, pálinkát főz, közben – némi irigységgel – kineveti a fővárosi literátort.

*Ő még tudja, milyen illatokat terel a szél
a beérett búzatáblák fölött.
S a vilmoskörtét nem csak felesként ismeri”*

Élete dacos ellenállások és megfutamodások kettősségében telik – lényegében ugyanerről szól a *Sakk, vagy valami hasonló*. Az önéletrajzi ihletésű hosszú vers Péntek Imre dacos ellenkezéseinek, őszinte gesztusainak, bátor kiállásainak és megfutamodásának krónikája, egyben a sorsértelmezés, a folytonos helykeresés elbeszélő ábrázolása. Mint írja, magánéletének és költői pályájának egérútjait keresi 1968 óta, azután rá kellett jönnie, hogy az egérutak összeérnek: tehát nincs menekvés. A sanyarú hangulatú közérzet versek között megbúvik egy bájos őszi darab; az *Őszi anziksz* a természet mikrovilágának képeit festi le zenei hatású, rímekkel összecsendő sorokban. A ciklus és a kötet utolsó verse a címadó *Nyűgös vendég* – valóban számadó vers. Péntek Imre azon tűnődik, végül is a Teremtő milyen sorsra szánta őt. Szomorúan állapítja meg, csak egy nyűgös vendég ebben az átmeneti otthonban, a földi létben. Ez, valamint a *Hajza* című szonett a maga élettapasztalataival és sorstanulásaival való keserű számvetés mintegy összegzi a kötet tartalmát, a költői üzenetek summázatát. Az emléképróba mérlege tehát kétségtelenül lehangelő képet mutat. A drámai múlt keserves jelenbe torkollott, miközben egyik sem volt könnyű futam, ám a Don Quijote-i hajlamú vidéki költő újra és újra megharcolja a maga szélmalomharcát. Nem adja föl! Nekiveselkedik a múlt tanulságai levonásának, hátha általa javítható lesz a jelen és tervezhető a jövő.

Péntek Imre költői nyelvének alapvető jellemzője a sallangtalanság, a nyelvi lecsupaszítottság, amely azután szinte az előbeszédre emlékeztet. Nem törekszik hatásos metaforák megalkotására, látványos költői képeket sem teremt. Versei áttételek nélkül, direkt módon szólnak. Kerék Imre állapította meg, hogy ez a nyelvi-stiláris redukált-

ság éppen arra szolgál, hogy a vers intellektuális tartalma még koncentráltabban jelenjék meg az olvasó előtt. A nyelv eszerint épp arra való, hogy a legközvetlenebbül fejezze ki a mondandót, és még csak véletlenül se andalítson el. Péntek Imre nem szűkszavú, de egyszerűen és takarékosan beszélő költő, aki mondandója iróniától is hatásos, frappáns megjelenítésére összpontosít. Ez a szikár versépítés, ez a nyelvi visszafogottság, ez az üzenetre, a vezérgondolatra összpontosító stílus, ez a célszerű versbeszéd költészetének talán legállandóbb formai jegye – legyen szó ritmikus, rímes darabokról vagy szabad versekről. De mindkét változat mélyén ott érezni a belső dinamika lüktetését; a gondolatrítmusok, a pontos rímek, a jambikus lejtés, a halk, de jól hallható zeneiség jellemzi versei formáját. Röviden úgyis mondhatnánk, hanyag elegancia sugárzik a versek textusából.

(Péntek Imre: Emlék próba. Budapest, Magyar Napló, 2015. 90 oldal)

TAR PATRÍCIA

Szász Miklós György:

Elpatkolsz szívem, mint a pinty

Szász Miklós György prózájával kapcsolatban a kritikák említenek mágikus realizmust, a lélek szörnyűségeit, alászállást a poklokra, brutalitást, sőt, hátborzongató horrort. Vitathatatlan: az erőszak, a halál, a gyilkosság szinte minden novella cselekményében szerepet kap, ahogy vitathatatlan az is, hogy a szerző vonzódik az egzotikumhoz vagy a szürrealitáshoz. Horrort és dantei bugyrokot emlegetni azonban éppúgy tévedés, mintha az iskolai táborozás esti rémtörténeteit minősítenénk e szavakkal. Ennél sokkal egyszerűbb élmény fűzi össze a kötet látszólag heterogén darabjait: mindannyi az életöröm, a fantázia örömeinek megtestesülése. Játék ez, az emberi kaland, izgalom örökifjú keresése, a szerző megannyi érdekes álma, melybe követi a lelkes olvasó. Az abnormitás, az erőszak, a szadizmus ugyanúgy a barokkosan túlzó jelrendszer túlbujánzó készletének része, akár az egzotikum, legyen az tengerrihal-árus, levágott ujjak vagy keleti antikváriusok filológiai kincse: édes és szédítő, mint a keleti bazárok forgataga. Sőt, vegyük észre az öniróniát, a jó történetmondótól elválaszthatatlan humort, mellyel Szász Miklós György kezeli az előbb említett apparátust: „*A kígyó jó. Az a történet, amiben nincs legalább egy kígyó, az semmitsem ér.*” – olvassuk a kötetnyitó novellában, s a szerző nem hagy cserben. A kocsmáros Kobrának hívják a Gyilkostónál szövegében, Tóni bácsit viperák marják félholtra a záró darabban (*Az öregek sosem sírnak*). Az egzotikum azonban, ahogy az erőszakos halál is előbb – és végleg – verbálisan létezik, a nyelv, a beszéd (többször a szereplők beszéde) hívja elő vagy a (leírt) táj, tehát hangsúlyozottan nyelvileg teremődik meg és van jelen, ezért nem lesznek a történetek „brutálisak”, de még csak rémisztők sem, s ezért, többek között ettől izgalmasak. A kötet narrátorának, narrátorainak és hőseinek szerepe az eddig említettekénél jóval fontosabb, érdekesebb. Bár az elbeszéléket vizsgálva két-három különböző csoportra bomlik a novelláskötet, közös vonásuk, hogy éppen élük: megússzák vagy megoldják életük valamely rázós vagy érdekes kalandját. Örökifjú fantáziákat említettem: a képzelet beavatási-történetei ezek, próbatételek, a kalandvágy és a tapasztalásvágy, a megismerés történetei. Ebből a szempontból külön figyelmet igényelnek a kötet egyébként legjobb szövegei, melyeknek hőse két fiatal srác (Fölöttük a csillagos ég, Gyilkostónál, *Az öregek sosem sírnak*). Az úton-levés, a vándorlás helyzetében lévő fiúk klasszikus (belső) út-toposzt megidézve, meghatározott úti cél nélkül sodródni izgalmas helyzetekbe. Egy luxusvasúti kocsiból menekülnek (Fölöttük a csillagos ég), egy kocsmai gyilkosság szemtanúi (Gyilkostónál), *Az öregek sosem sírnak*-ban pedig szállást keresnek, s találkoznak megannyi különös, túlírt figurával és túlírt helyzettel, melyek nem a fikció leleplezésének céljából azok, csupán, mert a fiúk fantáziája elevenedik meg a törté-

netben, működteti azt, éppúgy, mint az egyes szám első személyű elbeszélő a filológus-utazó-író-könyvkiadó narrátor történeteiben. Nem véletlen tehát a balladaiság, a meseszerűség, tehát az archaikus történetmeselési műfajokra utaló jegyek jelenléte ezekben a szövegekben. A vadász a menyéttel, Babszi, a recepciós nő és kocsmáros, a vért kérő alak az emeletről, a baltás férfi vagy a félkarú, falábú Vörös Szakáll, éppúgy, mint a helyszínek, Tóni bá macskatetemes háza vagy a favágóké az ősvilági fenyőkkel teli erdő balladisztikus-mesei, a szereplők képzelete által színezett és életre keltett elem: *„Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy kerek erdő. Annak a mélyén lakott a gonosz embersárkány. A másik nevetett, és tovább fűzte a szót”*. A nyelv (álom, fantázia, mesélés) leli örömét a történetekben (no meg az olvasó), melyekből kivétel nélkül „hősként”, a kalandot meg- és túlélve, „beavatódva” keverednek ki a szereplők, felszabadult nevetéssel szívva el a „sah” szivarjait vagy elismerést kiváltva (”Anyátok örülne, ha látná, micsoda férfiak vagytok”). Az én-elbeszélések (például Katharina Bianca Alba, a vak jósnő, Lázálmok atlasza, Vörös nadrag, Kuttyák Tibetben, Végső dolgok) ugyancsak a kalandvagy szerepjátékai, akkor is, ha az elbeszélőkből egy, a szerzővel, ha akarjuk azonosítható, de mindenképpen rokonítható – európai, értelmiségi, utazó és filológiai érdeklődéssel, no meg kalandvággyal rendelkező férfi – alak formálódik illetve hasad szét. E novellák is ugyanúgy működnek, ahogy a Faliszőnyeg beszélőjének szövege, ki tulajdonképpen az álmában vásárolt szöttes mintáiból teremt magának életet, annak díszleteiben (mintáiból) épít történetet magának, és ugyanez a játékoskedv hozza létre a Lázálmok atlaszának archaikus szöveg-imitációját. Ebben megint azt látom megerősödni, hogy mágikus realizmusról, szürrealizmusról beszélni felszínes volna Száraz Miklós György prózája kapcsán. Ha Barcelonában, ha Erdélyben, ha a Pireneusokban vagyunk elveszett hegyi falu után kutatva, csakúgy nyelvi térben vagyunk, mint a pesti Alhambra kávézóban, a helyszínek lényegisége nem az idegenség, a misztikum, illetve nem a helyszíneké az érdem. Az túl egyszerű volna: a misztikus – ha úgy tetszik –, az izgalmas éppen a kalandot, átjárható szövegtereket formáló nyelvhasználat. Száraz Miklós György remek író: a fentebb említett pompás és sokszínű, különös, s néha túlzó apparátust olyan fegyelemmel, pontosan és tudatosan „szerkeszti”, hogy minden szavát figyelni kell, semmi sem felesleges vagy kihagyható.

„Kár, hogy – földhözragadt közép-európaiak – nem csípjük az ilyen rendhagyó történeteket” – írja Ferdinandy György a kötetről, némi öniróniával. Az Elpatkolsz novellái valóban rendhagyók, de csak, amennyiben az irodalom, a történetmesélés archaikus lényegének, a történetmondás és -hallgatás örömeinek egy – nagyon is közép-európai – új lehetőségét valósítják meg. A csavargás, a szellemi csavargás történetei ezek, a szabadság tapasztalatának lehetőségei, akár az andalúziai kutyák póráz nélküli útjai, melyeket örömmel követünk.

Scolar kiadó, 2014.

Nagyapákról e dal...

Berta Zsolt már rögtön első regényével, a hetvenes évek végétől a kilencvenes évekig terjedő időt felölelő, életrajzi elemekkel átszőtt 2008-as Jancsiszöggel letette a névjegyét, s bár a rendszerváltásról szóló Magyar Napló-pályázat különdíjas alkotásának visszhangját jóindulattal is nem kellően artikulálnak mondhatjuk – jöllehet az nem a szerzőt, avagy művét minősíti –, így is leszögezhető, hogy félmúltunk irodalmilag nem kellően dokumentált korszakának fontos darabja született meg a talán nem is kevesek számára tükröt tartó, maga útját kereső, már fiatalon sem naiv, mégsem eléggé gyanakvó, és világmegváltó szándékok híján is folyton a változó képű, ám azzal együtt is állandó hatalomba ütköző Cseke András lassan eszmélkedő személyében.

A szerző új regénye kapcsán nem véletlenül utalunk vissza annak előzményére, amely voltaképpen utóélet: a most megjelent Kalef ugyanis két-három évtizeddel, azaz éppen egy generációval korábban játszódik, a már megismert családban és annak környezetében, a Jancsiszög mellékalakjainak főszerrelésével. Az azonban, hogy a két mű kerek egészet alkot, a szereplők egy részének későbbi sorsát pedig többé-kevésbé ismerjük, egyáltalán nem teszi élvezhetetlenné külön-külön egyik darabot sem: ezúttal Cseke Zsolt – a korábbi olvasmányélményünkben már megtört és ambíciótlan, egykori irodalmi hajlamainak csupán a maradványait őrző édesapa – ifjúkori bőrébe bújhatunk be a hatvanas évek elején, háttérben az 1956-os forradalom tragédiáinak még eleven árnyékával, egy félelemben burkolózott társadalom kulisszái előtt. A Moszkva téren összegyűlő – a valós Kalef-galeri laza csoportosulásáról mintázott – fiatalok egyfajta ellenpontot képeznek, akik már csak koruk és tapasztalatlanságuk miatt is telve vannak (konkrét formát csak ritkán öltő) tettvággyal: ha nem érzik a veszélyt – márpedig úgy általában nem érzik –, brahiból hóbörögnek, verbálisan nekimennek a rendszernek, de leginkább életkedvük ér az égit, hiszen mi mást akarnának, mint jól érezni magukat, szórakozni, szeretni és szeretve lenni.

Berta aparegényének felépítése hasonlóan indul, mint az idősíkokat váltogató Jancsiszög: a kezdőjelenet után visszaváltunk annak előzményéhez, így a Petőfi-szobor – egyébiránt fiktív – 1963. március 15-i, szigorúan rendszerellenesnek számító, rendőrök kijátszásával és elkötött autón történő meneküléssel tarkított koszorúzás után az akció megszervezésének körülményeibe nyer beavatást az olvasó, miközben sorra megismerkedhetünk a témérdek szereplővel, barátokkal, haverokkal, ifjonti balhékkal, szerelmek alakulásával, a deklasszált budai polgári lét körülményeivel és természetesen magával a Cseke-családdal, mire ismét visszaérkezünk a koszorúzás-hoz; a megismétlődő nyitóesemények után azonban már lineárisan folytatódik a sodró cselekménysor. E bevezető rész, a mintegy 40-50 nyitóoldal még kissé visszautkrözi a megélt élményének hiányát: a korabeli körülmények, szlengpek, a létező szocializmus ruhaneműi, műszaki gyártmányai, a különböző ügyeskedésekkel beszer-

zett nyugati márkák, a kultikus helyszínek, zenekarnevek, dalcímek és -szövegek összesűritése egyfajta leckefelmondásként hat – hogy aztán eljussunk az első házibuliig, egy új szerelem bimbózáásáig, s onnantól már nincs helye fanyalgásnak: az olvasót magába szívja a természetességet mutató, immár kételyektől mentesen hiteles kor és atmoszféra, benne szórakoztatóan izgalmas párbeszédekkel, szellemes nagy dumákkal és sűrű történésekkel, amelyek révén olykor mintha a *Megáll az idő* mára legendássá lett filmkockái elevenednének meg lelki szemeink előtt.

A kellően szövevényes, de mégis áttekinthető cselekmény az, amely elképesztően sokszínű szereplőgárdájával jelen recenzió terjedelmi korlátait is komoly kihívás elé állítja: társadalmi skizofréniáink és tudatlanságaink, a már akkor is mélyben gyökeredző és máig velünk (sőt, már-már fénykorukat) élő törésvonalak, a mostanra mintegy kötelező politikailag korrekt beszédmód csírái és az azzal szembeni nyílt kimondás, a megtörtek és a megtörők, a reményt magukban őrzők és azt mások számára bűvópataként továbbadók mind-mind valós minták révén nyernek alakot, miközben ártatlant és bűnöst nem mos össze a szerző, ugyanakkor az egyértelműen megmutatkozó alantasság és áldozati szerep mellett másutt az események éppen azt példázzák, hogy nem lehet csak fehérben és feketében látni mindazt, ami körülvesz bennünket. Az olvasó számára ezt interpretáló mellékfigurák – a rendszerfüggetlenül besúgó Sebestyének és az iskolai portássá lefokozott professzor mellett a téren is náci karlendítést imitáló zsidó származású galeritag, vagy a Don-kanyart megjárt, ezért elítélt egykori katonatársaihoz elvhűségre mellett is emberi gesztusokkal viszonyuló kommunista börtönigazgató – ezáltal biztosítanak olyan hátteret, amellyel végeredményben a nagy előadás, így vagy úgy, de mindenképpen a tragikus végkifejletig jut el.

A tragikus vég olykor szó szerint értendő – a főbb karakterek közül többen sem érik meg a könyv végét, míg Cseke Zsoltot a kiszámíthatatlan besúgói rendszer és a példastatuálás szándéka kirakatperrel kilenc hónapra börtönbe juttatja, ahonnan már nem az és nem oda jön ki, aki és ahonnan bement: a családban addig csak háborús mártírként emlegetett nagybácsiról nemcsak azt tudjuk meg, hogy él és ráadásul ugyanott tartják fogva, ahová a főszereplő is kerül, hanem sokkal mélyebb családi titkokra is fény derül – a regény egyik, ha nem „a” csúcspontjának felfedése azonban jelen sorok között (a filmes műfaj fórumain a lényeges elem kifecsegéseként értelmezett) spoilerként hatna –, mely végül az önfeláldozás drámájába fut ki; a szabadulás idején pedig a legjobb barát-sporttárs már halott, míg a nagy szerelem külföldre szökött a kihallgatások során vamzerré lett kvázi bandavezérrel, hogy ez utóbbi végül visszatérjen a leszámolás látszata kedvéért: mert a végén már szinte semmi és senki nem az, akinek-aminek látszik – még bizonyos értelemben a slusszpoénként színre lépő csecsemő Cseke András, a Jancsiszög majdani elbeszélője sem...

Hogy a történések (s a Jancsiszögre visszautalva hozzáteesszük: ezúttal is) irreálisan soknak hatnak egyetlen sorsba bezsúfolva, az talán nem is képezheti vita tárgyát – de talán épp az ilyen hibafaktorra mondja a költő, hogy „a többi csak irodalom”: hiszen olyannyira a hatvanas évek Magyarországon érezhetjük magunkat, olyannyira a hely, kor és az akkor, ott és így kidomborodó – másrészt viszont örök – emberi jelle-

mek sajátja, amit kapunk, hogy a regény filmszerűen zakatoló, sűrű szövete még csak véletlenül sem kezdi ki saját hitelességét. S hogy a konszolidálódás jeleit mutató vég a téren megjelenő fiatal párral és a bábéskodó fotóssal jellemezhető-e happy endként, az a korszakot végigélők, vagy a nyitott szemmel járó későbbi generációk számára is egyértelmű kell, hogy legyen: hiszen a Kalef sztorija mindnyájunk története, akár e nevezetes közterületen, akár másutt esett meg velünk és maradt ránk, apákra, fiakra és unokákra, afféle bunkócskaként a huszadik századi magyar történelem. S ezért bólintunk rá a hátsó borító ajánlászövegeire, a hajnalig tartó olvasás végén – talán nem is csak a szemfáradtságtól – kicsorduló könnyeinkre...

Máig velünk élő félmúltunk úgy-ahogy feldolgozott és úgy-ahogy megörökített, lassacskán azonban már feledésbe merülő időszakáról született újfent nagy és jelentős könyv Berta Zsolt keze alatt. Nem lenne éppen baj, ha tudnánk vele mit kezdeni – azok, akik mindezt megéltük, s azok is, akik aztán jöttünk és még később jövünk majd: mindnyájan.

Berta Zsolt: Kalef (Magyar Napló, Budapest, 2014, 567 oldal, 4000 Ft)

BOZÓK FERENC

Tavaszdal

Pihés verébsereg,
falánk, vidám kutyák,
eper, cseresznye, meggy,
zefir-sodorta fák.

Panaszdalok helyett
tavaszdalom lebegj,
eper, cseresznye, meggy
zöld vagy még, véresedj.

Felolvadt mind a hó
pincébe bújt a szán.
úgy érzed, élni jó,
de halni is vidám.

Vízszonett

A víz, a víz. A létezés oka.
Az élet anyja, mégis újszülött.
Szökik, szökik, miként az üldözött,
locsog, csacsog, de nem beszél soha.

Szelíd apáca. Léte áldozat,
vagy épp szeszélyes és kacér kokott,
ki mérlegelni tán sosem szokott,
és elborít, miként a kárhozat.

Vagy átölel, magából bőven ont,
vagy eltaszít, találkát visszamond.
Pohárban kishúgom, tengerként szörny.

Miként Attila anyja, egyre hord
szennyes ruhát, mit majd kékítve old.
Pataknak kisleány, folyónak hölgy.

Fák

A föld alá alázkodó gyökérrel
kik ők? Talán magasra nőtt huszárok?
Talán hegyekbe üldözött zsványok
a Nap felé emelt bozont-sörénnyel?

A bánatom talán ti értitek meg,
ti hegyvidéki szürke partizánok,
darócruhás tapintatos barátok,
a szívemet talán ti érzitek meg?

Fenyő, juhar, platánfa, nyurga nyírfa,
veled növekszik az, mi rád van írva.
Fegyelmezett, szelíd kísértetek.

Szerelmesek rovása: szív a nyíllal
a testetekre vésve, hordva kínnal.
E bús szonett legyen tiértetek.

Álomszonett

Az este szárnyas ablakát kitarja,
szelíd szurokhuzatba mártja testem,
s ha öntudatlan ájulásba estem
az álom áthúz egy lomhább világba.

Dzsuang Dszi ősz fejére lepke röppen.
Már nem tudom, ki álmodik, s mi álom.
Halott barátom újra itt találom.
Pár furcsaság, min álmodó ledöbben.

Az álom oly szeszélyes, illanékony:
van úgy, hogy torkomat szorítja démon,
vagy épp idilli környezetbe ringat.

Ki érti, mondd, az innenit, s a túlit?
A lét ködös bizonytalanba bújjik.
Egykor talán megértjük álmainkat?

(Ö N É L E T R A J Z I R É S Z L E T 2 5 .)

140.

Említettem korábban, hogy társas szórakozásaim kedvelt változatai voltak, ha kis presszóban, vagy borozókban mulathattam időmet poharazással, vitákkal, nótázással.

Huszedik életéveemtől, vagyis katonai szolgálatom elejétől alakult így.

Pesten töltött utóbbi öt esztendőm során persze fényes lokálokban is megfordultam, például a Moulin Rouge-ban, és kiderült számomra, hogy igen erősen tud vonzani az éjszakai csillogás. A katonatiszti állományból történt kiszakadásom után azonban sóvárgásom útjában állott anyagi szűkösségem. Sokkal kevesebb fizetésből kellett gazdálkodnom, és inkább csak váratlan honoráriumok esetében szánhattam pénzt a tündökletes világra.

Azzal próbáltam vigasztalódní, hogy ajánlatosabb is énnékem a harmadosztályúságok éterében megmaradni, mert ott biztonságosabban adhatom ki magamat első osztályúnak.

Most viszont, amint a belgrádi Majestic nevű mulató előterébe léptem, rögtön tudtam, hogy éppen olyan helyre érkeztem, amilyen énnékem direkt dukál!

Nem kell erőltetnem, hogy másnak mutatkozzak, éppen az vagyok, akinek lennem kell!

Szinte nyomult a látvány a szememhez, amint körbehordoztam a díszes, színes, ricsajos, félig öltözött, félig vetkőzött, glancos-flancos emberi tarkaságon.

A népek sűrűjében szép női arc került a látóterembe. Három kacér, bogárfekete hajtincs göndörödött a homlokán. Összeakadt a tekintetünk és láttam, hogy megrezzen a szemöldöke, felemeli egyik meztelen karját és üdvözlést jelzően csillogtatja felém rengeteg karperecét és gyűrűjét.

Hideg-meleg futkosott rajtam, feszengtem, vakaróztam, tekergettem a fejemet, kerülni akarván, hogy újra lássam, aztán addig fészkelődtem, amíg önmagamam fedeztem fel a számos tükör egyikében

Bamba, meg idegen volt az arcom, de kíváncsiság feszült rajta.

„Na – néztem a saját szemembe, – Te is itt vagy?”

„Még pedig jogosan” – feletem tükörbéli magamnak és előhúztam a zsebemből a Zolitól kapott belépőjegyet.

A szememet azonban továbbra is tükörbeli magamon tartottam.

„Mit akarhat ez a nő éntőlem?” – kérdeztem okosabbnak remélt önmagamtól.

A válaszokban elfért, hogy titkos rendőr. Felismert, rám ismert, mint olyanra, aki Tito-ellenes cikkeket írtam régi magyar újságokba.

Lehetséges viszont, hogy egyszerűen belém esett. Első blikkre kiszúrt magának. S ez utóbbi alapján okom lehetett önhittségre. Nem kis teljesítmény, hogy a semiből előtűnve azonnal a spitzen vagyok.

Valaha valahol olvasottak szerint a tartós izoláltság alkalmat kínál az embernek, hogy rátaláljon lehetőségeire.

Ez az én esetem. Hát nem eléggé izoláltan élek az utóbbi hetekben? Kellően figyelemre méltat engem a világ?

Mínthogy óvakodtam a tükörből kinézni, ez az időtelen, mozdulatlan magamra meredés azt eredményezte, hogy korábban soha nem észlelt, apró ráncot fedeztem fel a bal homlokomon, közvetlenül a szemöldököm felett. Alig-alig látszott, és teljesen el is tűnt, ha lefelé mozdítottam a pilláimat.

Gyerekkori emlékként ötlött eszembe felnevelő szülőmként is szeretett és tisztelt nagymamám figyelmeztetése, hogy ne vágjak olyan fancsali képet, hanem nézzek rendesen. Otthoni szóhasználatunkban a fancsali szomorút, lekonyultat, elbambultat jelentett. Valószínűleg felhúztam a szemöldökömet, ami nyomán megjelent a kis ránc és esetleg éppen ettől vált elfogadhatóvá, – nagymamám szerint rendessé – a nézésem.

A borotválkozás alkalmait kivéve nem szoktam nézegetni magamat, ezért világéletemben ott lehetett a homlokomon az a parányi jel, és a maga módján hozzájárulhatott nem csupán a szemem, hanem egész arcom, vagy – akár – egész egyéniségem váltokozó megnyilvánulásaihoz.

– Csák úr? – hangzott a kérdés. Oldalt lestem és a tincses hölgy testközeli látványa váltott ki belőlem heveny szívdobogást. A vállam fölött nézett rám és keskenyre húzott szemekkel, feszesre zárt szájjal mosolygott.

Zavartan és védekezően mutattam fel a kezemben tartott belépőt, de nem vette el, inkább elhárító mozdulatot tett, ugyanakkor lágyabbra változott a mosolya.

– Az emeleti páholyban várják. Jöjjön utánam.

Indult s én követtem a sűrűségei át. Hátra-hátra fordulva magyarázta, hogy általában telt házuk van, de ma kanadai vendégművészek is fellépnek, érthetően megnőtt az érdeklődés.

Szavaiból, hangsúlyaiból arra következtettem, hogy magyar az anyanyelve, és arra is tippeltem, hogy a mulató személyzetéhez tartozik. Erre utalt merészen dekoltált blúza, térden felüli szoknyája. Bártünderék, meg szobacicusok auráját árasztotta. Nehézemre esett, hogy ne állandóan őt bámuljam.

Jobb kezében kis, kerek tálcát markolt s azt időnként a bal könyökéhez ütötte, miáltal fémesen zengő, halk hang áradt szét a térben.

141.

A Majestic mulató olyan volt belülről, mint egy színház, de színpad nélkül. A terem közepén cirkuszi porondhoz hasonló helyen produkálták magukat a művészek. Énekeltek, táncoltak és főképpen a kanadai vendégek mutattak be bámulatos tornákat.

A kíséző hölgy erre külön is felhívta a figyelmemet.

Éppen három akrobata ugrándozott egy lomhán körbe mozgó, muraközi jellegűnek mondott lovon. Éreztem, hogy kölnik és parfümök illatával együtt az izzadó állat hatalmas tompora fölött keletkező párafelhőt is elhozza hozzám a mulató intim szférájában pletykálkodó szellő.

Rontotta közérzetemet, hogy a külső látnivalók elé tolakodva, galád módon tovább foglalkoztatott önkínzóan perfid játékomban, amit az imént folytattam a szemeim micsodaságával kapcsolatosan. Villogtak tudatomban azok a negatívumok, amelyekre a tükör előtt állva emlékeztem az előbb, és amelyek hátrányát elég gyakran éreztem hétköznapjaimban.

Valaha még az is bánatba kergetett, hogy énnekem nem kék, vagy fekete szemem van, hanem sárgászöld. Ezt időnként acélszürkének próbáltam determinálni, a jobban látók azonban lelepleztek és megcáfoltak.

Nagyobb gondot okozott, hogy nem eléggé okosan rendeltem alá a tekintetemet alkalmi terveimnek, céljaimnak, érdekeimnek.

Például gyakran megkésve rántottam rendbe magam, felbosszantva, vagy megsértve azokat, akik pedig nagyobb figyelmet igényelték volna.

„Nem látsz a szemedtől?” – förmedtek rám különféle emberek időnként. S akadtak a műveltebbek, akik azt a terjedőben lévő szellemességet játszották ki rovásomra, hogy „Azért nem látsz, mert a szem a látás gátja, csak még nem tudsz róla, mert nem olvasol Király Istvánt sem!”

Valóban keveset olvastam, de az idézetről hallottam. És arról is, hogy a korabeli kulturális politika egyik dandártábornokától, a híresen művelt irodalomtörténész Király Istvántól eredt, állítólag. Valódi tartalmát tekintve arra utalt, hogy sokan hiába vizslatják a szocializmus mégoly látványos eredményeit, mégsem látják, legalábbis tagadják, hogy ilyen eredményeket látnának. Ez a látásképtelenség pedig csak is attól származhat, hogy elvakítja őket a saját szemük.

Akadtak értelmezők, akik szerint „ha valaki nem hisz a szemének”, az voltaképpen másként gondolkodik, és attól más a látása is. Nem a szem gátolja tehát a látásban, hanem a gondolkodásmódja; az eszmeisége az a vezérmű, ami egyaránt lehet gátja, vagy segítője a tisztánlátásnak.

A lényeg végül akként összegezzhető, hogy szükséges, de minden esetre lehetséges, az emberi tudat módosítása, és ennek eredményeként tisztul a látása is.

Még egyszerűbben: szocialista eszmeiséget kell telepíteni az emberi koponyába, és akkor a szocializmus gyakorlatának visszfényét látja majd a valóságban is.

A gondolkodás és a látásmód ilyen harmóniája pedig optimálisan teremthető meg célszerű szépirodalmi művek létrehozása és terjesztése révén.

Kínlódtam, amíg hol a végén, hol az elején fogva meg a dolgot, nyelni és emészteni kezdtem ezt az észleletet magam is, igyekező, hogy beleépüljön a szemlélet az írásaimba.

142.

Cifra szellemi bugyraimban kotorászva érkeztem tehát abba a valóságba, amely az emeleti páholysor magasságában fogadott.

Az ragadta meg elsőként a figyelmemet, hogy Zoli barátom extravagánsan jól öltözött volt. Selymesen csillogó, sötétszürke, mellényes, alpakka öltönyben, fehér ingben, csokornyakkendősen terpeszkedett két összetolt, piros fotelben, a páholy oldalfalához igazított és zöld bársonnyal bevont, kis asztalka mellett.

Pesten a legismertebb piperkőcök sem pózolhattak ilyen ruhákban, mert efféle anyag akkor még nem volt kapható Magyarországon. Magam is csak színházi magazinban láttam a Ford família valamelyik milliomos tagját, aki az aláírás szerint Amerikában éppen akkor piacra dobott alpakkában mutatta magát.

– Meghoztam az urat – közölte a frufrus hölgy és mintegy felmérőnek tetsző pillantást röptetett rám, akárha azt ellenőrizné, hogy minden részletében rendben van-e a portéka, amit hozott?

Kusza képzeletemben azonban az a lehetőség merült fel, hogy akként morzézik a szeme, mint azoké a nőké, akikben érzéki érdeklődést ébresztett az övezetükbe került férfi.

Igazítottam is kissé a tartásomon, de rögvest észhez tértem és visszaestem szerényebb önmagamba.

Zolira figyeltem, aki komoran bólintott, és azt mondta:

– Régen várunk.

Tarkójával háta mögé bökött egy idő verte arcú ember irányába, aki külön asztalnál ült, a páholy belső sarkában. Ismeretlen volt számomra, noha ő tájékozott lehetett felőlem, hiszen másként miért ült volna ott, Zoli úrfi reám váró társaként?

Ő is lankadtan biccentett, és mély, recsegő hangon közölte:

– Se régen, se nem régen, se egyáltalán semmikor sem jó várni senkire.

– Milyen igaz! – sóhajtott a hölgy, és kirántott egy díszes csatot a kontyából, majd ugyanoda visszanyomta, módot és időt kínálva ezzel, hogy feszülő kebleit csodálhassam.

Ez a felajánlás jól esett, ugyanakkor az a sejtés ébredt bennem, hogy amúgy viszont rosszallással fogadnak itt engem és már-már leckéztetni próbálnak vétkesnek tekintett késedelmem okán.

Leszegttem a fejemet, mintha öklelni készülnék. Lassan raktam egymás mögé a szavakat, és éppen csak annyi hangerőt mellékeltem, amennyivel áttemeltem szövegemet a manézs lármáján.

Azt mondtam el, hogy a bulgáriai Sipka szorosban tartózkodtam, amikor fülembé sügták, mert erről ott még akkor tilos volt hangosan beszélni, hogy Budapesten és Debrecenben ellenforradalmi felkelés tört ki, amit azonban a szovjet csapatok levertek.

– Biztos voltam benne, hogy ez pontatlan tájékoztatás – folytattam. – Minden erőmmel törekedtem ezért, hogy mielőbb Magyarországra érkezzek, és személyesen tekintsem át a helyzetet, hogy azután megfelelő elemzések nyomán a lelkiismeretem

szerinti, egyetlen lehetséges cselekvési irányt jelöljem ki magamnak, és mindazoknak, akik elfogadják analízisemet. Tremendiózus akadályt kellett leküzdenem, uraim, hogy vágyott céloimhoz érkezzek. Íme, csak idáig érkeztem, és idáig is csak most, mert sze-lávi. Ilyen most az élet. Elnézésüket a késedelemért, uraim!

Kicsit meghajoltam, széttártam a kezeimet, és Zoltánra néztem, aki alig mozdult fektében. Továbbra is aprókat bólogatott, majd lassan, kelleltenül dűnnyögte:

– Ma délután már előadtad Bulgáriát. Akkor fikszáltuk ezt a randit is.

Készültem, hogy még öblösebben ismertetem a veszélyeket, amelyek hazahúzó utamon fenyegettek, de közbeszólt a hátul kucorgó alak.

– Uram, ön helytelenül használta azt a kifejezést, hogy tremendiózus. Ilyen szó semmilyen nyelvben nincsen. Létezik az angolban a tremendous, ami borzasztót, rettenetesen jelent. Nyilván ezt akarta mondani.

Ha Zoltán zavarba hozott, ez a szöveg felingerelt. Ráadásul torkomra forrott a felháborodás, mert gyanúm szerint igaza lehetett, legalábbis nem volt érvem állítása ellenében.

Csak a szememmel gyilkolhattam.

És arra is gondoltam bosszúból, hogy az álmosnak látszó alak felpuffadt, gödrös ábrázata mélységeiből valószínűleg nehezen tör utat a szeme a fényre. Lehet, hogy az ő látási képességére is ráférne egy Király István-féle flastrom.

Cigaretézott, és úgy szívott egy-egy slukkot, hogy nem érintette vastag ajkaihoz a cigaretét. Ez a mutatóványa külön is viszolygást keltett bennem.

Észrevette, hogy bámulom, és ismét megszólalt:

– És ne akarjon maga otthoni helyzetelemzést végezni. Az otthoniak bajban vannak, és a bajban lévő ember nem helyzetelemzésre, inkább vigaszra szorul! Az ilyen magához hasonlóan buzgalmat mutató egyének egyébként gyakran éreznek ingert a világjobbításra, de a tennivalók részleteiről már nem gondolkoznak. Pusztán egymásnak ellentmondó dolgokat kívánnak egyszerre.

Nagyképű szövege veretesnek szándékolt replikát váltott ki belőlem

– A bajban lévő nemzetnek minden apró segítség jól jöhet, és én sem zárkózhatok el.

– A legtöbb nagy vállalkozás kudarcát az okozza, hogy a nagy mellé apró sikereket is akar az emberi hiúság – hangzott rögtön a válasz.

– Elég ebből! – emelte magasba Zoltán a karját. Haragosra gyűrődött a homloka, de szinte azonnal fényesre simult, és általam régről ismert derű, meg ironia keveréke fénylett az arcán, amikor hozzám fordult. – Gondolnád, kitől tudok én sok mesét Bulgáriáról? He? Ismerheted is az illetőt. Ismerned kellene! Íróka-féle, akárcsak te! Barabás Tibornak hívják. Na? Mond valamit a név?

Azonnal megjelent emlékezetemben Barabás Tibor barátságos személyisége, de nem láttam szükségét, hogy dicsekedjek ismeretségünkkel.

Pedig egyszer vizitáltam is nála. A budai Duna-part egyik bérházában, hatalmas kiterjedésű lakásban lakott, és albérleteken iskolázott mivoltomat annyira elbűvölte

a tágasság méltósága, hogy alig jutott másra a figyelmemből. Nem emlékszem például az egyébként ugyancsak terjedelmes beszélgetésünk egyetlen részletére sem.

Úgy kerültem hozzá, hogy az Írószövetségben létrehozott, úgynevezett nevelési osztály működtetése keretében engem is összekapcsoltak több idősebb, rangosabb íróval, például Déry Tibor és Veres Péter mellett az illegális baloldaliság idejéből származó Barabás Tiborral is.

– Nem ugrik be semmi? – meredt rám Zoltán. Ülőhelyzetbe emelkedett, és figyelmeztetőn fúrta magasba mutatóujját. – Figyuzz, apám! Az a fazon röviddel a háború után vendégeskedett Bulgáriában, és könyvet írt fantasztikus utazásáról.

– Felnevetett, hevesen a levegőbe öklözött, és harsányan kiáltotta: – Énnekem pedig, ha hiszed, ha nem, kötelező olvasmányom volt az a könyv a sitten! Azóta tudom Bulgáriát!

– Mucika! – sikkantott fel szája elé kapott kézzel a kis hölgy, – te börtönben is voltál? Erről nekem eddig nem beszéltél! Mikor volt az? És hogy bírtad ki? És miért? Mesélj erről! Hogy bírtad ki a sített?

Zoli ölébe fészkelődött, ölelte, csípte csókolta, nyafogott neki, a daliás fiú pedig óvatos ellen-erővel tiltakozott, de kéjesen göcögött, rőfögött is, miként a férfiak szoktak, ha nők csiklandozzák.

– Hallhatta, hogy irodalmi művekkel zsongította magát – szólalt meg a páholy mélyéről figyelő ember. – Higgye el hölgyem, hogy könyveket olvasni távolról sem annyira strapás, mint egész népek összes gondját a nyakunkba venni, ahogyan azt frissen érkezett barátunk példájából tudhatjuk. Holott ő is jobban tenné, ha csak a saját életével törődne, és az otthoniak is elintézik majd a magukét. Mert keserű tapasztalások igazolják, milyen az, amikor nagyra nézők a szavak, de pocsolyában fuldokolnak a tettek.

Nem láttam értelmét, hogy ehhez a szöveghez bármivel társuljak.

Más foglalkoztatott.

143.

Engem, – a hölgytől eltérően, – cseppet sem alterált, hogy dutyiban is volt valamikor Zoltán. Ivócimboráknak abban az együttesében, amelyben ő is rendszeresen előfordult a Móricz Zsigmond körtéren, tágan tudott volt, hogy őt időnként bekasztlizzák. „Na, mi újság az ergasztulumban?” – kérdezték tőle a műveltebbek, akik tanulták, hogy a római birodalomban így nevezték a dologházat. Nem válaszolt Zoltán, de tovább faggatózni sem volt javallott, mert lányosan szelíd viselkedése ellenére veszedelmes tudott lenni, ha felingerelték.

Ilyen esetekben rendszerint kerestem az ő menekülő tekintetét, vagy – akár – hozzá is léptem, vállára tettem a kezem, és azt mondtam neki, holnapután kiskedd lesz, vagy efféle. Érzékelhetően fölengedett haragja, szorongása, avagy félelme. Szavak nélkül koccintottunk, vagy újat rendeltem, ha üres volt a pohara.

Pontatlan állítás lenne, hogy barátság fűzött Zoltánhoz. Cimborák voltunk, mint a többi ivótárrsal a Móricz körtéren. Neki az volt a társaságon belüli egyetlen reális

besorolása, hogy senki által nem vitatottan közénk tartozott, noha ezen kívül semmi közelebbit nem tudtunk róla.

Változott időnként a törzsnépség is. Megfordultak a terepen volt katonatisztek és volt kulákok, vagy politikai jelző nélküli egzisztenciák, lecsúszva korábbi tanári, mérnöki, ügyvédi, függetlenített párttitkári egzisztenciából. Természetesen akadtak közöttünk státuszban lévő utcaseprők, éjjeliőrök, meg szimplán alkoholisták. A sokszínűséget átmárványozta a sorsközösség sejtelmes vonzereje.

Velem –, gyanúm szerint csak velem – afféle partikuláris kapcsolatba került Zoltán az idők folyamán. Elmondta egyszer, hogy maga a Főméltóságú Asszony tartotta keresztvíz alá, 1933-ban. Vállalt ilyet a Főméltóságú Asszony propaganda célból is, jótékonykodási gesztusként, Zoltán esetében azonban rokonsági szálak húzódtak a keresztényi szertartás mélyén, ezért csak szűkebb kör lehetett jelen.

„A biológiai arisztokrácia” – fogalmazott Zoltán, s én megértőn biccentettem.

Cserében én is mondtam bizalmasakat magamról, akár mérges gondolataimról, világfájdalmaimról is. Ezeket nagy figyelemmel hallgatta Zoltán s talán fel sem fogta, hogy az én gondolataim egészen más forrásokból fakadnak, mint az övéi. Elég volt neki annyi, hogy a gondolataink összefolytak a távolban, valahol.

Nem jutott eszébe, de nekem sem, hogy az érvényben lévő, osztályharcos politika jegyében természetes ellenséget kellene látnunk egymásban.

Fokozhatta panaszom visszhangját Zoltán lelkében, hogy amit mondtam, az részben párlata, sűrítőménye volt azoknak a vádaknak, amiket ellenzéki gondolkodók fogalmaztak a létező szocializmusról, az eltorzult életkörülményekről. Nagyon igaznak ható fogalmazványok voltak azok, amiket magam is felzaklatódva hallottam, tanultam, ellestem, sokszor újrafogalmaztam. Mindezeket ráadásul nagy hangon, szabad szájúan adtam elő Zoltánnak, és hozzákeverve személyes bajaimat, azt reklámoztam voltaképpen, hogy jobban el vagyok keseredve, mint akárki más a magyar glóbuszon!

Itta Zoltán a szavaimat és a boromat.

Léteztek ugyan töredék ismereteim, de tényszerűen alig tudtam valamit a börtönök dendráriumáról, ezért merőben új volt számomra az a most hallott és igazán rémséges ötlet, amely szerint irányzatos irodalmi művek olvastatásával is kínozzák a politikai rabokat.

Bizonyosra vettem, hogy Zolit nem közönséges bűncselekmények okán, hanem politikai gyanakvások, megfigyelések, feljelentgetések nyomán vegzálják időnként. Valószínűnek véltem, hogy irodalmi műveket inkább az ilyen típusú bebörtönzöttekkel olvastatnak.

Felvillant bennem a gonosz gondolat, hogy a művek szerzői együttműködők voltak, vagy lehettek ebben, mert ez kitüntető is volt az érintett írók számára?

Kétszeresen megdicsértem titkon magamat, hogy elhallgattam a Barabás Tiborral történt irodalmi találkozót.

Haragudtam a börtönolvasmány gondolatának bizonyára cinikus kiötlőire, részvétet éreztem Zoltán iránt, és a hozzá hasonlók iránt, de vigasztalt az imént hallott okoskodás, ami szerint nem halálos az a strapa, amivel egy könyv elolvasása jár.

Úgy gondoltam, kiejthetem a fejből a témát, és figyelhetek arra, ami – momentán – jobban érdekel.

144.

Kezdetől felfogtam, hogy a földszintről az emeletre engem felvezető hölgy szorosan Zoltán intim köréhez tartozik. Ez pedig bátorítást adott ahhoz, hogy – otthoni, hasonló köreimben kialakult szokásjog szerint – szabad utat nyissak a vonzó nő iránti, póre, már-már tolakodó ámulatomnak.

Ráadásul észre kellett vennem, hogy nem viszonzatlan az érdeklődésem. Annak nyomán, hogy leleplezte Zoli az egzisztenciámat, magamra irányuló kíváncsiságot ébreszthettem a nőcskében. Attól kezdve ugyanis egyre mohóbban élte ki lehetséges szerephelyzeteit, noha korábban inkább közönyösnek látszott irányomban.

Pláne, hogy Zoltán térdei közé furakodott, és birokra kelt vele, kiviláglott, hogy a merészen kacérkodó viselkedés nem csupán a legálisan ölelgetett személynek szólt, hanem mindenkinek, aki a látóterében lehetett, azaz: főként nekem.

– Isteni ez az alpakka ruhád! – lelkesedett Zoltán térdén lovagolva és a „ló” mellét ütögetve. – Rendelek még egyet a szabómnál! Megvan nála az összes méreted!

– Nekem egész életemre doszt elég ez az egy – kedélyeskedett Zoltán, miközben felém nyújtotta hosszú karját. – Az író úr annál inkább harapna egy ilyen ruhára! Róla vegyél méretet!

Azonnal késznek látszott a hölgy, hogy méretet vegyen rólam, de csak felső testemről, mert, amint pajzán mosollyal tájékoztatott bennünket, a nadrágomhoz csak a nadrágszabó nyúlhatna. A kuncsaft nadrágjához nyúlni még a szabóság főnökének is tilos, illetve főként a főnöknek tilos, mert vállaltan ferde nemi hajlandóságú.

Lesiklott Zoltán öléből, elébem perdült és megfogta nedvesedni kezdő bal kezemet. Arca elé emelte és kis vizslatás után azt olvasta ki a tenyeremből, hogy amennyiben kérdésére adott közlésem szerint a Bak jegyében állok, akkor a hivatás embere vagyok. Felelősségteljes, ámde kissé merev a személyiségem. Olyan vagyok, aki tiszteli a hagyományt. Érszűkületi hajlamom van. Ajánlatos kúra lehet számomra a fekete nadálytő, a zsurló és a pásztortáska

Rácsodálkoztam titkon a nő egyik ujjára, arra, amelyik izomsorvadásosnak látszott, és kihúztam tenyeremet a gyöngéd szorításból. Hátrább is léptem, és gyorsan a hajamba túrtam, azután az államat kezdtem vakargatni. Közben olyasmit motyogtam, hogy adott körülményeim nem teszik lehetővé a rendes tisztálkodást, ezért vagyok most borzas, meg szakállas, már elnézést.

– A férfiaknak díszére válik a bajusz és a szakáll – közölte a hátul ülő csupasz arcú.

Mielőtt megakadályozhattam volna, ismét hozzám libbent a kis hölgy és kíváncsivá tágult szemekkel tapogatta az arcomat, majd kijelentette, hogy nem is nagyon szúr a szakállam.

Az iménti, hátsó hang rögvést jelentkezett:

– A szakáll soha nem szúr, ha ügyelünk, hogy a megfelelő oldalára szülessünk.

Nem hagyta abba arcom birizgálását a hölgy, mire játékosan kitéptem a számat és ujjai felé haraptam a levegőbe. Akkorát vissantott a nő, hogy a szomszéd páholyból is odafigyeltek.

– A frászt hozza rám! – kiáltotta. Felmutatta sérült ujját, és elmondta, hogy hozám hasonlóan harapós férfi kapta be egyszer. Azóta nem szeret férfiak társaságában lenni, mert az ember csak akkor lehet biztonságban, ha egyedül van.

A fecsegőgép közbeszúrta, hogy sokaságban lehet igazán egyedül lenni. Továbbá: az egész élet fárasztó és unalmas, ha egyedül kell örömeit élveznünk.

Bölcselkedő szavaihoz tűzte, hogy ennek a témának alapos vitatása tulajdonképpen közönséges kazuisztika, ami ugye szórszálhasogatást jelent, és azon már átestünk az imént, amikor az én szakállamra építettük a téma tárgyalását. Vagyis nincs tovább semmi beszéltnivalónk.

Bár így lett volna!

Zoltán tett róla, hogy ne így legyen.

Közös pesti borozgatásaink során megjegyeztem magamnak a többnyire hallgatag fiúról, hogy se nem lángelme, se nem nagyon buta, hanem leginkább lassúnak mondható az észjárása. Ezt későbbben alaposabban is megfigyelhettem, de semmi jelentősége nem volt a dolognak számomra.

Mind a mai napig.

Most azonban életre szóló példáját érezhettem a bőrömön annak a jelképes beszédnek, hogy milyen is tud lenni az, amikor lassú víz – partot mos?

Mintha percek óta nem lett volna jelen és nem követte volna az élénken zajló eseményeket, visszatért Zoltán az imént otthagytott ötletéhez, amely szerint inkább nekem csináltasson új ruhát a lady, mintsem öneki, hiszen ő bőven el van látva. én viszont szinte rászorulok, és igényelem.

Felém nyújtotta hosszú karját és azt rikkantotta:

– Meg is érdemli a ruhát, mert az ő könyve is olvasható volt a sitten!

Minden porcikámban megdermedtem, és azt éreztem, hogy ráfagyott az izzadság a tenyeremre.

Másokat is meglephetett a kijelentés, amit azonnal felfoghatott Zoltán, mert maga is zavarba jött a csendtől. Meg az általa mondottaktól is.

Miközben védekezésre állítódott át egész lényem, valamint felmerült bennem az ellentámadás lehetősége, még inkább szüksége, azt is menten felfedeztem a jól ismert szépfiú viselkedésén, hogy bánja, amit mondott, de nincsen birtokában a visszakozás alkalmas módjának. Lélegzetnyi szünet után még is bocsánatkérően, békítően, már-már barátságosan fűzte előbbi szavaihoz:

– Valami tizenkilences magyar bácsiról írtál, aki a leninisták fogságába esett, aztán maga is karriert csinált a vörös hadseregben. Így volt? Ha jól emlékszem, az volt a könyv címe, hogy „Háromszor a tűzvonalban”. Igen?

Nem tagadhattam a hallottakat.

Hirtelen kiszáradt a szám, és nyilván mélyen elvörösödtem. Ösztönösen törekedtem, hogy minél tovább magamnál tarthassam a csendet, majd a szót, hogy saját sza-

vaimmal fogalmazhassam, és így enyhíthessem az ellenem felhozható, esetleges vádakat.

– Általam gyártott propaganda füzetek egyike volt a szóban lévő könyv– mondtam rekedten. – Részben igaz történet. Pénzt kereshettem vele. S tudomásom szerint kizárólag külföldön terjesztették. Nekem ezt mondták. Azt végképpen nem gondoltam, hogy magyar börtönökbe is jut belőle. Most hallom először!

A szegyetől a felháborodásig terjengő, sikertelenül elfojtani próbált önvédelmi gesztióim a páholy hátuljában füstölgő alakot is felzaklatták, legalábbis ezt a látszatot keltette. Mint aki megadja magát, mindkét karját felemelte, miközben kijelentette:

– Magyarország a megfogalmazhatatlan harag és a kimondhatatlan bánat egysége.

Ez úgy hangzott, mintha együttérzést fogalmazott volna meg. Nem derült azonban ki, hogy az én ügyem, vagy saját forrásból fakadó érzelmei termelték az elhangzottakat.

Elkomorult Zoltán. Félretolta az ismételten a térdeire nyomakodó nőt, azután maga is talpra állott. Felém fordult, megint irányomba emelte a karját és ünnepélyessé mélyült hangon mondta:

– Az ő könyve nem volt kötelező olvasmány, de engem érdekelt. És jó volt.

Vártam és reméltem, hogy beszél még ezen a módon, helyette azonban megint a hátsó kereplő szólt:

– Ecce homo. Íme az ember. Azoknak mondom, akik nem tudnák, hogy ezek Pilátus szavai, amiket akkor mond, amikor a tömeg elé vezeti Jézust. Vajon a részvét, a méltánylás, avagy a megbocsátás szavai ezek, amelyek révén a világ jóindulatába próbálja protezsálni hivatalan vendégét a római államférfiú?

Haragosan vágtam közbe:

– Mondom, hogy csak a pénzért csináltam! El is kapkodtam! El is rontottam! Ellenfelem két karika füstöt fújt, és gúny sistergett szavaiból.

– A művész álarca az elégedetlenség önmagával. És akkor még kuláns vagyok.

– Lássuk az italokat! – vágta el Zoli az esetleges folytatást. Ideges mozdulattal megbökte a hölgy vállát. – Mozdulj, Mirica!

– Hé! Hé! Parancsolod, vagy csak úgy mondod? – háborgott Mirica. Sértetten odébb is húzódott. Lopva rám pillantott, hogy észrevettem-e harciasságát?

– Ahogy tetszik, de azonnal! – hangzott ezúttal nyílt parancsként.

– Előbb felveszem az író úr zakójáról a méretet – akadékoskodott a hölgy.

– Nincs kedve dolgozni! – jegyezte meg kárörvendő pofával a hátsó megfigyelő.

– Nem arról van szó, hogy nincs kedvem dolgozni, – pergett a nő nyelve, – hanem kedvem volna nem dolgozni!

Hamar megelégedett azonban azzal a kis feszültséggel, amit ő teremtett. Mély levegőt vett, és majdnem büszkén tette közhírré, hogy ma délutántól különben sem pincér, hanem terepfelügyelő az új munkaköri megnevezése.

– Ez jó hátszél – vigyorgott a páholy mélyén leselkedő, öreg férfi. – Jó hátszél esetén pedig, még a munka elől is könnyű a menekülés.

– Intézkedem az italokról, – dobta háta mögé a szót kegyesen és megvetően a nő, majd indult a rendeltetési helyére. Aznap vissza sem jött.
– Elment robotmaca – foglalta össze a helyzetet az öreg.
– Magának Mirica! – javította ki kedvetlenül Zoltán.
– Robotmirica, igenis, – korrigálta magát a páholy mélyéről beszélő ember. Alapvetően támadó alkatú lévén azonban, ilyen visszahúzódást nem könnyen viselt el, ezért szavaló hanglejtéssel mondott egy félig igazat: – Addig vadászik a nőre a férfi, míg nem a nő elejti.

145.

Szóttanul várakoztunk a páholyban, amíg végül három pincér hat tálcán hozta az előkészített ételeket-italokat.

Üveg dugók pukkanása keveredett a mulató zsongó zsvajába.

Poharakat kínált Zoli a hátul kucorgó embernek, meg nekem is, és koccintott ve-lünk, majd szó nélkül fenéig lehúzta a maga italát.

Követtem a példáját és nagyot sóhajtottam ivás után.

A hátulsó ember megint önmagát hozta, mert szövegelésbe kezdett. Azt adta elő, hogy létezik egyfelől a lenge szellő, ami kioltja a kezünkben fellobbanó gyufát, míg másfelől ugyanaz a szél tűzvésszé éleszti a pislákoló parazsat, ha orkánná hevül. Hozzáfűzte szövege indoklásaként, hogy az ital is hasonlóképpen fejt ki különféle hatást, attól függően, mennyire bánunk vele óvatosan.

Zolinak és nekem címezte ezt a semmiséget, azt látva, hogy magunkba döntöt-tünk egy-egy pohár pezsgőt. Értettem is a célzást, és leeresztett pupillákkal, ájulást mímelő fejmozdulattal jeleztem a véleményemet Zolinak, aki hozzám hasonlóan mi-nősíthette a hallottakat, mert rám kacsintott, és nagy készséget mutatva töltötte újra teli a poharamat, meg a sajátját.

Akkorra már tudtam, hogy nincs jogom Zoltánra haragudni, mert ő jobban ha-ragszik önmagára. Megértette, milyen gyalázatos helyzetbe hozott azzal, hogy időt-lenül felidézte pikáns börtön-émlékét. Nagy élménye lehetett, amikor elzárták tőlem és ő mégis kettesben lehetett velem, a könyvemet lapozgatva, ezt elhiszem. Akár börtönbe kerülése előtt, vagy bármikor szívesen kezébe is adtam volna azt a könyvet, de „szabad” életünkben soha nem adódott erre mód. Nem azért, mert titkoltam íromá-nyomat, hanem őszintén gyöngé teljesítménynek véltem ahhoz, hogy kéretlenül di-csekedjek vele.

Kívülállóként számára azonban másképpen kellett volna íróka-voltomat szóba hozni.

Láttam rajta, hogy tudja, és szenved a tudattól.

Ismételten megidéződtek emlékezetemben a Móricz Zsigmond körtéri talpon-állóban végbement italozások, viták, trécselések. S a múltnak ez a harcos, kedves és dicső darabja is hozzásegített, hogy kimeneküljek a nyomorúságosnak érzett jelen fogságából.

Szánni kezdtem Zoltánt, aki meghívott ebbe a mulatóba délelőtt, amikor együtt mentünk a rendőrségre, hogy Belgrádban érvényes tartózkodási engedélyt kérjünk, és kapjunk. Ingyen bejöhettek a tőle kapott jeggyel, és micsoda parádés fogadtatást rendezett nekem, ezzel a felvezető Miricával, a folyton füstölgő úriemberrel, meg ezzel a töméntelen enni-innivalóval!

Dehogya akarna ő engem bántani!

Egyik minutáról a másikra kitisztult agyamból a feltorlódott összevisszaság. Akárha magával ragadott volna a végtelenül felgyorsult idő, és új minőségben szült volna világra.

Bíbor sörényű tüzek lobogtak előttem, valahol, a láthatatlanban.

Pillanatig azt éreztem, hogy nő a hajam.

Komolyságot erőltetve tájékoztattott Zoltán, hogy a páholy hátuljából előre beszelő ember munkaköri megnevezése „különleges ügyekben eljáró titkos tanácsos”.

– Kizárólag az én szolgálatomban – tette hozzá, és ujját is figyelmeztetően fel-emelte, de amint a jelzett személyre kaptam a tekintetemet, azt láttam, hogy az nem érzi sértőnek az elhangzottakat. – Segítségedre lehet neked is, – folytatta Zoltán, – amennyiben például huszonnégy óra alatt kanadai vízumot szerez a számodra.

– O-la-la! – csücsörített a tanácsos. Gyaníthatóan mást is akart mondani, én azonban leelőztem. Teleszívott tüdővel, fejhangon harsogtam:

– Belépőt Kanadába, nekem? Nekem, aki magyarországi kommunisták szájíze szerint való, és magyarországi börtönökben is használatos olvasnivalót gyártottam, fekete pénzért? Mert igenis gyártója voltam egy ilyen könyvnek! Amit ráadásul elrontottam! És nem azért mondom, mert a művészek szeretik sajnáltatni magukat, és szeretik, ha másoktól, és általában az élettől vigaszt nyernek, hanem azért, mert nem voltam képes az igazat széppé tenni a könyvemben, holott az írónak ez lenne a feladata! És pont most, amikor büntetik a magyarországi kommunistákat, most adnának Kanadába szóló vendégvárót valakinek, aki velem azonos? Ezt miképpen képzeled? – kiabáltam és jól esett, hogy kiadhattam hosszú percek óta nyomasztó keserűségemet.

Közben mohón figyeltem, hogy újratölti Zoltán a poharainkat.

Azonnal kiittam a magamét, és megint a házigazda felé nyújtottam. Lassúdott lendülettel kaptam a következőt, valószínűleg azért, mert Zoltán a megemelt hangú tanácsosra figyelt.

Én is hallgattam, és alig hittem, amit mond. Voltaképpen engem védett a szenvelgőn magamra szórt vádjaimtól. Általánosságban beszélt, persze, nagyokat pislogva adta elő, hogy az emberi sors ezerféle alakváltozatban jelentkezhet. Majdnem törvény szerinti módon, kibogozhatatlanul halmoz fel jót és rosszat az emberiség, s az egyetlen helyes ítékezés mindezekről csak a végső, az emberi világon túli lehet.

– Ami pedig az otthoni helyzetet illeti – hadarta előbbi gondolatával egybesodorva az újabbat, – a marxista ideológia szerint a látszatra véletlen jelenségek mögött mindig törvényszerűségek vannak. Ezt nem érti a világ, amely most el van bájolva attól, ami Magyarországon történik. Rengeteg a félreértés. Nem fogják fel, hogy a

polgárháború a háború legszörnyűbb változata. Örvendenek felette. Vegyük például a spanyolok ötletét, amely szerint gyógyszerekkel és fegyverekkel rakott repülőket akartak Pestre irányítani, de kiderült, hogy csak Bécsig tudna hatolni a repülőjük. Bécs azonban ódzkodott, volt félnivalója, hiszen éppen csak felszabadult az orosz megszállás alól. Amerikához fordultak a spanyolok, ott meg elnökválasztásra készülődnek, és nem csupán ezért, hanem a józan ész okán is gyorsan lebeszéltek őket.

Nem tudhattam a spanyolok tervéről, de arra is rögtön gondoltam, hogy ilyen információk nem akárhánem a köreiből terjednek. Hinni kezdtem, hogy a hevülten beszélő tanácsos nem ok nélkül viselheti ezt a címet. Külön lenyűgözött, hogy gondolatai, mint felriasztott madarak röpdöstek szüntelenül a légtérben.

Zolira néztem, összecsíptettem a szemem, és a tanácsos felé bökttem.

– Szintén biológiai arisztokrata? – kérdeztem tőle halkán, de mielőtt pesti barátom szólhatott volna, közelebb jött hozzám a szónok, és kizárólag nekem szánva előadta, hogy ő az 1832-ben született és 1911-ben meghalt Dóczy Gedeon rokonságához tartozik.

– Papi család – mondta egy kis tokát eresztve. – Maga Gedeon bácsi a Tiszánin-neni Református Egyházkerület híres kollégiumában, Sárospatakon volt tanár. Pályázat útján nyerte el a debreceni református leánynevelő intézet igazgatói posztját. A nőnevelés apostola.

Szabályos bemutatkozás volt, némiképp zavaróan is előzékeny, ami után én is il-lendőnek éreztem, hogy szóljak magamról, de ebben is megelőzött.

– Amint Zoltán úrtól tudhatom, Ön Debrecenben diákoskodott. Felteszem, hogy tudomása volt a Dóczy gimnázium létezéséről. Nemdebar?

– Az első emeleti fordulóban dombormű látható az egykori igazgatóról – jelenttem ki, noha bizonytalan voltam, hogy jól működik-e az emlékezetem.

(folytatása következik)

FÁBIÁN LÁSZLÓ

Kockázva

*Der Stil erhöht die Schönheit der Gedanken.
Schopenhauer*

Alea iacta est.

gyerekkorom vasárnap délutánjai általában egyhangúan teltek, kivált, ha valamilyen oknál fogva a szokásos kirándulások elmaradtak, vagyis, ha a városban rekedtünk, ami lényegében a négy falat jelentette: délelőtt istentisztelet a pincetemplomban, ebéd után az olvasás otthon, havonta egyszer pedig szeretetvendégség este ugyanott, ahol az istentisztelet, nagynéném azonban aggódott olykor, hátha unatkozom, és akkor sor került a társasjátékra, vagyis férje elővette a *Ne nevens korán*-t, aminek négyzethálós keresztjét maga szerkesztette-rajzolta és színezte, figuráit velős csontból faragta (még akkor, amikor isiásza után hosszabb gyógykezelésre otthon kellett maradnia), asztalhoz ültünk – a dobókocka forgására bízva játékszerencsénket; emlékszem a kezdések szorongására, ahogyan próbáltam bűvölni a kockát: hatosaival kápráztasson, adjon esélyt, hogy a lehető leggyorsabban beléphessek, végigfuthassam a pályát, rendre bevigyem mind a négy bábumat kiütés nélkül a célba, szerettem volna biztos trükköt kidolgozni a kockadobáshoz, úgy találtam, nagybátyámnak birtokában a fortély, többször dob hatost nálam is, nénémnél is, kiötöltem, hogy a dobás lendületének és fékezésének kell megfelelő arányt találnom, ha a hatos lapról indítok: a newtoni törvény (te jó Ég, milyen messze voltam még megismerésétől! arról nem szólva, valószínűleg, családom tagjai a nevet sem hallották soha) vonatkozik a kockadobásra is, „csak” ismernem kell a lég ellenállást, a gördítés erősségét (hosszát?), sebességét, egyéb összetevőket, máris ott áll meg a kocka, ahol akarom; nagybátyám – úgy tetszik – ösztönösen gyanította ezt az irányíthatóságot: kockája gyakran engedelmesskedett az éppen kívánt számokkal (pöttyökkel)... , ám csak az elvig jutottam, a gyakorlat egyre cáfolt, nem kellett Toulouse-ig mennem veszíteni (*to lose*) és játszanom a szavakkal (ki sem tudtam volna olvasni ezeket akkor!)... azazhogy: igen távol voltam attól, hogy elméleti kérdésként kezeljem a kocka forgandóságát, egészen ködös elképzeléseim lehetnek olyan elvont fogalomról is, mint a szerencse, amit egyébiránt néném, bátyám folyvást emlegetett, persze inkább emlegették, semmint áldásaiból részesülhettek volna – túl a dobókocka pöttyein (kis fehér csontdarab volt fekete jelzésekkel, sarkai legömbölyödtek a használatból, vagy eleve ilyenre formáltak gyárilag), én pedig nemhogy nem nevettem korán, elég hamar elbőgtem magam, ha újabb és újabb vereség várt rám, nevetve vigasztaltak a partnerek, nevetve osztottak nevelés tanácsokat, amelyek a kocka bűvölésével voltak kapcsolatosak, de az ég egy világon semmit nem segítettek, és hát hol lehettem még attól, hogy elolvassam a dobások lehetséges kimeneteleit Cardanónál – *Liber de Ludo Aleo* (A szerencsejáté-

kok könyve) című kis kátéjában; hogy kíséreljem meg megismerni a valószínűségek „mezőelméletét”... akár azt, hogy összetettebb játékok esetében kettő vagy több kockával szaporodnak a gondok, ugyanakkor a jóval később megkedvelt kocka-póker kimenetelei is valószínűsíthetők a matematika nyelvén; – de Méré lovag, a hírhedett XVII. századi szerencsejátékos egyenesen az ifjú Pascalhoz fordult (aki kiszámolta az esélyt, Fermat-val megerősítette) a kockák viselkedésének elemzésére, tehette, mivel a lovag úr „tudományosan” kívánt hazardírozni – a *hasard* (< arab *jazara*/kockázni) > magyar ’házsárt’ (*Een rwhaymon hasardtoth vetenek* – Jézusra utalva) – izgalmával; mások, de mennyivel különbek lehettek a lovag izgalmi, mint az enyéme azokon a különben valóban unalmas vasárnap délutánokon! ó, a sok változatú lúd-játék eme szimpla, polgári utóda, mert hiszen mai ismereteim szerint mi egyéb volna a *Ne nevens korán*, hosszú éveken át színezte és keserítette egyszerre gyerekkoromat, anélkül egyelőre, hogy tisztában lettem volna az egyéb kockázások titokzatosságaival és veszedelmeivel, ámbár gyanítom, elnyerte volna tetszésemet az ólommal nehezített kocka, amit egyébként – olvasom később a krónikákban – a XV. századi Budai jogkönyv súlyosan, sőt, barbár módon fenyeget mint hamisítást (át kell ütni a manipulált kockát tulajdonosa tenyerén), el sem bírtam képzelni, miként hajtják végre, ám az emberi fantázia a kegyetlenségben kimeríthetetlen; de bizony mélységesen megrázott Hugo Grotius disztichonja:

*Sorte quidam varia metam tamen imus ad unam.
Votaque mors rumpit. Quis putet esse jocum?*

(Különböző sorssal egy cél felé megyünk.

A szándékot halál akasztja el. Vajon játék-e ez egyáltalán?)

eladdig fogalmam sem volt, nem is lehetett a helyzet ilyen súlyos voltáról, mellesleg, saját pityergős sikertelenségeim jócskán beszűkítették viszonyomat a kockához, ám fölöttébb nagy meglepetést okozott egyik sajátos formája: a *dreidel* vagy kockacsiga a héber betűkkel, Robinál láttam, a rabbi fiánál, – *nagy csoda történt ottan* – a talmud-történet négy első betűje díszelgett új barátom műves játékszerén (rövid barátság lehetett csak, egy novemberi szél Amerikáig sodorta családjával egyetemben, néném kényelmes takarítónői állása egyszeriben odalett); dreidelt azóta sem láttam, örömet fölhajtanék egyet valami ócskásnál –

aztán a dobókocka helyét elfoglalta a mértani test: megtanultuk hat lapját úgy kihajtogatni, hogy annak alapján bármikor készíthessünk magunknak – némi fülekkel, ragasztással – kívánt méretű papírkockát; emlékezetem szerint csináltam néhányat, nem igényelt rendkívüli kézügyességet, még ha irtóztam is a ragacsos kéztől; mi volt gyermeteg ügyeskedésem azokhoz a fantasztikus eredményekhez képest, amelyek hovatovább betolakodtak az én szűkös elmémbe is: a modern origami megszállottai elsősorban matematikusok (hat darab névjegyből tökéletes kockát lehet kihajtogatni); a Menger-szivacs igazi mértani csemege (a Sierpiński-szőnyeg nyomán), mondhatni: a kocka végtelen oszthatóságának bámulatosan szisztematikus

formája, amit névjegykártyából hajtogatott ki a névadója, ötletét aztán 66 048 névjegykártya fölhasználásával tíz esztendőn át robotolva növesztette/lyuggatta 142 centiméteres élhossz méretűre Jeannine Mosely (a „Kockafej”), aki ezek után nemcsak benézhetett kockája belsejébe, de ki is tekintgethetett belőle – mint mondta – a matek nagyobb dicsőségére...

ritkultak otthon a partik, egyre jobban viseltem a vereséget, nem szólva arról, hogy némiképpen „kitanultam” a hatos dobás titkát, miképpen elmélyedtünk az iskolában a mértani testek ismeretében, belém rögzült, hogy több, mint szóvicc: kockázatos dolog a kockával foglalkozni; túlságosan tökéletes test ahhoz, hogy a munkálatok vele, a beavatkozások rajta, az elvégzett manipulációk bármilyen visszafogottak legyenek, valamiképpen annak a bizonyos tökéletességnek a megbolygatásai: első pillantásra szinte tagadásai, ám indirektebb közelítés is lehetséges, amely szerint éppen az ellentét kívánja hangsúlyozni a példás mértani szabályosságot; csak hogy ez a tökély korántsem hibátlan világunkban valóban agressziókat szenvedhet, amelyek hatására más irányú metaforizmusok jelentkezhetnek – utalva netán az agresszió mögöttes szándékaira, céljaira; ha történetesen – miképpen egyes esetekben – a kocka anyaga ugyancsak valami tartósra, nehezen változóra, szilárdságra, fegyelemre utaló anyag, mint a krómácel például, akkor még hangsúlyosabbak, még messzebbre vezetőkké jellekileg a mechanikai beavatkozások, mondhatni: *a kocka sorsáról* lesz szó, esetleges plasztikai történéssé szerveződik a jelenség, ahol a formát lerontó, leépítő gesztusok eredménye: rogyás, gyűrődés, horpadás, él-torzulások már-már metafizikai olvasatot sugallnak, hiszen a metaforáknak – köztudottan – a metafizika terében van létjogosultságuk, mondhatni, három kitüntetett (nem, nem platóni, mivel abból öt létezik, és nem mind felel meg ennek a normának) test van, amelyek egyetlen adattal meghatározhatók a megszokott háromdimenziós térben: a gömb, a kocka és a tetraéder, ám azt nem tudjuk, vajon négydimenziós változataikra áll-e ez a meghatározás, avagy a redukciós szint a dimenziók számának növekedésével emelkedik – mondjuk – kétfőre; persze, végig gondolandó – maradva a kockánál – a kitüntetett geometriai test viselkedése a görbült (hiperbolikus) térben, ugyanis másként vetődik föl a párhuzamosság kérdése, alkalmasint változik a görbületnek megfelelően a szögek nagysága stb.

mind több és több kockával kerültem valamiféle kapcsolatba, ami bizonyos mértékig, ám csupán addig, távolodást jelentett a dobókockától, látókörombe került a Ka'ba, ugyancsak kocka, alighanem a világ legismertebb heptaédere, ám bár a Rubik-kocka (ó igen, az jóval később fészkelte be magát ismereteim közé) nemigen maradhat el tőle (ráadásul ez utóbbi eukleidészi pontossággal szerkesztett, különben botladoznék a mozgatása), Mekka és az iszlám világ jelképe, tisztelete a tökély tisztelete, ugyan mi is szimbolizálhatná egyértelműbben Allah tökéletességét, szentségét az égből érkezett fekete kőnél? ahogyan méretes fekete gránitkockával jelölték meg tisztelői a *Fehér alapon fekete négyzet* festőjének – Malevicznak – a sírját, amit aztán bombatalálat pusztított el a második világháborúban... és már valóban a metafora, a szimbólum területén, mondhatni zugaiban kalandoztam, másik játékszinten tébláboltam,

részben ide sorolhatom azt a matematikai groteszket, amely a minden tudományos lében kanál görögökkel esett meg – hatalmas tudományuk ellenére: pedig jó ideig nem sejtettem, hogy már nekik meggyűlt a bajuk a kockával, jóllehet, a *Timaiosz* szerint az istenek *a földnek* (a négy elem egyikének, nem a glóbusznak) *a kocka formát adják*; amikor a Krisztus előtti ötödik században az athéniak úgy próbáltak megszabadulni a pusztító tífusz-járványtól, hogy Apollónt, a gyógyítás istenét kísérelték meg korrumpálni azzal, hogy templomának kockaoltárát a déloszi jós javaslatára kétszeresére növelik, csak hát hogyan, mert bizony, ha az élet megduplazzák, a kocka nyolcszorosára növekszik, amit Apollón valószínűleg gúnyként könyvelhetett el, mert bizony a járvány csöppet sem enyhült, a történet pedig déloszi problémaként fönmaradt a geometriában, 1936-ban „hajtogatta ki” a megoldást Margherita P. Beloch – mint bármekkora *l* hosszúság köbgyökét (megoldva egyúttal a szögharmadolást szintén)... ami ennél is groteszkebb, belebotlottam (botladozom tovább) a matematikába, de ha már ott időzöm, át meg át kell settenkednem – hiányos fölkészültségem ugyan nem hatalmazna föl rá – a modern fizika térelméleteihez, majdnem azt mondtam: a metafizikába –

valamiképpen ide kell sorolnom a *tesseract* (a régi Róma szerencsejátékosai hívták *tesserának* kockájukat és játékukat) bonyodalmas kérdését; negyedik dimenziós „fölcsavarása” és a Dalí-látomás esetét: lehet-e egyáltalán metafizikába illőbb elképzelést elgondolni az extravagáns festő ötleténél, aki éppen tesseractra (kiterített hiperkockára) feszített föl a Megváltót? minden vallási/mitikus szándéka mellett némi szarkazmust olvasok ki belőle a modern fizikai világképnek címezve; bizony réges-régóta forog a dobókocka, az *astralagus*: birkák vagy kecskék bokacsontjából finomított eszköz, igaz, csupán a négy nagyjából lapos oldala használható – azon képes megállni –, azokat jelölték értéként, de még a templomba is elvitték – Kálmán királyunk törvénye szerint, és jó lenne kideríteni, hogy Árpád-házi Szent Erzsébet, a mindig sokat kockáztató II. András lánya, a szenvedélyes bambergi kockajátékos hogyan nevezte ezt az istentelenséget), de ha már Erzsébet révén a tizenharmadik századig kóboroltam vissza, hadd említsem találkozásomat egyetemi éveimben Orff Carmina Buranájával, ott hangzik el vágás torkokból:

Jaj neked, kocka, amit adsz,

csupa csalárdság, csapda az...

és hát újabb darabka bőr (nincs benne a regényemben) még, amit lehúzhatok könyvelmőségében, csillapíthatatlan játékszenvedélyében is nagyszerű királyomról: IV. Henrik (Bourbonként első a francia trónon) 1609-ben, a halála előtti évben, hatszáz ezer frankot vesztett kockán egy bünbarlangban – a finanszminisztere, Sully nem kis megrökönyödésére, aki már korábban próbálta eltiltani a kártyától is –

az önmagát rendre nehezebb, elviselhetetlenebb sorsba sodró Bolyai János azt képzelte: Gauss nem csak a nem-euklideszi geometriát találta föl, de föltalálta Lobacscevszkijt is, csakhogy őt hátrébb sorolja *a semmiből új világot teremtők* sorában, a görbült fölületek geometriájában, lelki megrázkódtatása mintegy végtelen hiperbolikus ernyő borult föléje, többé nem engedte ki ebből a kilátástalan fogságból, aho-

gyan a végtelenek apostolát, Cantort sem a számtalanság (infinít számosság?); mennyi irónia bujkál a sorsban!.. és mennyire az irónia a sorsa a töprenkedő elmének, kölcsönvéve ezt az iróniát: mi mindent kockáztat az elmélyült gondolkodó, aki észrevette, hogy a világ dolgainak értelmezése hogy még kívánni valót, és hogy a szerencse akkor is forgandó (akkor csak igazán!), ha nem kockán próbálkozunk vele, nem az ősi lúdjáték valamelyik rafináltabb változatában (teszem azt: rulett), ráadásul némely esetekben nem éppen a szerencsét kell segítségül hívni, a Rubik-kockát inkább elemző térszemlélet vezetheti kezünkben sikerre (egyeseknél néhány másodperc alatt); de milyen térképzetre van szükség ahhoz, hogy a negyedik dimenzióból nyerjünk látomást a szabályos kockáról? vagyis akként szabályos-e egy lépcsővel följebb, ahogy szimpla logikánkkal elvárhatnánk, netán a *semmiből teremtett új világban* (persze, persze ez az *új* már Riemann-é is, nem pusztán Bolyaié), tovább menve: kocka-e még a kocka görbült (gömb-, hiperbolikus) fölületekkel? nem tudható, vajon kalandjai során nem szállt-e meg a kocka a Hilbert Hotelban (a végtelen kitüntetett szálláshelye!), amelynek recepciósa – ismerősként – szívesen fogadhatta;

avagy ez a negyedik (tér)dimenzió a Nirvánába (esetleg másik mennyországba – utalhat rá Dalí: *Christus Hypercubusa*, és még hányan, de hányan képzeltek oda a Paradicsomot!) kínálna átjárást, ahogyan egykor hitték? valójában: lehetséges, hogy hiperbolikus, noha mégis meglehetősen lapos világegyetemben élünk, amit csak a közélire meredt szemünk egyenget tökéletesen laposra? ebben az értelemben a *kocka* már-már tiltott helyeken bolyong, tulajdonképpen ott, ahol a tesseract fölcsavarodhat négydimenziós testté, egyáltalán értelmezhető-e a háromdimenziós testek világa magasabb dimenziókban, másfelől pedig egy négydimenziós tárgyat képtelenség a mi világunkban egészeben vizualizálni (de talán valamiféle metszetét, vagy azok a hiperkockák, amelyeket a bigámista matematikus, Hinton gyártott le illusztrálandó a kérdést) –

azon a réges-régi vasárnap délutánon első hatos dobásommal – mára világossá vált – elindultam a végtelenbe, remélhetőleg nem a szerencsétlen Cantoréba, azaz-hogy: mindannyian oda tartunk, noha – sajnos – nem tudjuk/nem tudhatjuk, mi mindenből (fizika, matematika, filozófia, vallás, kabbala stb.) épül meg az a bizonyos végtelen...

JÉKELY ZOLTÁN KÖLTÉSZETÉRŐL

Hogy az álmok, mint személyes élményforrás és mint poétikai minta milyen mértékben alakítója az irodalomnak, arra éppen a mi irodalmunk és természetesen a világ-irodalom igen sok meggyőző adalékkal szolgál. Talán elegendő, ha a magyar irodalom történetéről, szinte véletlenszerűen, olyan klasszikus íróinkra utalok, mint Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor, Arany János, Jókai Mór, Krúdy Gyula és természetesen Jékely Zoltán, akinek költői világát, de elbeszélő művészetét is többszörösen áthatotta az álmok kínálta élmény és ezeknek az élményeknek a felidézése, értelmezése. Az álmok és az emlék – mindkettő a költészet ősi és egyetemes élményforrásai közé tartozik, és mindkettőnek, mondhatom, igen fontos poétikai szerep jutott Jékely Zoltán költészetében, de regényeiben és elbeszéléseiben is.

Jékely Zoltán elégikus költő, líráját emlékek és álmok szövik át. Jellegzetes gesztusa a búcsú, lelkiállapota az elvagyódás, a múltra révedés, a világ iránt érzett testvéri szájalom, a megrendülés mások mostoha sorsa miatt, legyen ez akár egy elkóborolt kutya is. A múltban kutatva, emlékeken merengve, álmokba merülve fedezte fel önmagát, személyiségének titokzatos benső tájait. Az önelemzés mintha költői élettervet valósított volna meg, a múlt fölé hajló figyelem akár szándékos lehetett, de mindenképpen a költői személyiség karakteréből következett. A vallomás mindig ösztönös volt, megnyilatkozásait a pillanat kegyelme és kényszere hívta ki. Jékely olyan természetesen írt verseket, akár a romantikusok és a szimbolisták, különben ezeknek a költői világában ugyancsak igen fontos szerepet kapott az álmok, az álomvilág. Jékely Zoltán hangjában semmi mesterkéeltség, annál több elemi erejű őszinteség volt található. Nem szerette a „laboratóriumi” költészetet, a formakereső kísérletezést, noha a formának, akár a formateremtésnek is fölényes mestere volt. Hangpróbák nélkül énekelte a legváltozatosabb dallamokat, műfordításaival igazolta, hogy milyen eredendő művészi biztonsággal tudott bánni a legravaszabb formákkal és újításokkal. Nemcsak természetessége avatta költővé, akár a fogalom romantikus értelmében, hanem hangja is, a „bel canto” szárnyalása, zengése, önfelédtt dallama. Abban is a romantikusok és a szimbolisták rokona volt, hogy legfőbb eszközének a muzsikát választotta. Noha nem kedvelte különösebben Verlaine-t, mégis az ő nevezetes „art poétique”-jét fogadta el: „De la musique avant toute chose”; a zene példájában a művészi tisztaság elvét kereste.

Ennek a romantikus („újromantikus”) hangnak, mert hiszen a romantikus tradíció érintése Jékely Zoltán nemzedékének: a Nyugat „harmadik” költői nemzedékének, így Weöres Sándornak, Takáts Gyulának, Csorba Győzőnek, Kálnoky Lászlónak és másoknak a költészetében is kimutatható, mint ahogy felfedezhető olyan erdélyi nemzedéktársak világában is, mint Dsida Jenő és Szemlér Ferenc, egyik lényeges forrása a

nosztalgia volt: az ifjúság eltűnőben lévő világa iránt. Jékely Zoltán költői magatartásának és szemléletének alakulására különösen Krúdy és Kosztolányi, illetve néhány francia költő: Villon, Musset, Laforgue, Valéry és Apollinaire, továbbá a modern költészet tájékozódásának talán leginkább fontos mestere: az osztrák Rilke hatott.

Személyes költői világ és nyelv született e hatások nyomán. Valamennyiük költészetében (vagy éppen elbeszélő prózájában) fontos szerepet kapott az álom, az álmodozás. Jékely Zoltán félig-meddig ösztönösen választotta azokat a mestereket, akik alkotó egyéniségének kifejlődése előtt egyengették az utat. Krúdy, Kosztolányi, Laforgue és Apollinaire hatása az elégikus költői személyiséget szabadította fel és ezzel járt együtt az álmok „felszabadítása” is, az, hogy a költő nem csak beszámol álmairól, hanem élményvilága meghatározó forrásának tekinti álmait. Az elégikus szemlélet következménye a folyamatosan érzékelhető stilizáció, amely a nosztalgikus-romantikus hangulatnak megfelelően alakította át az érzéki benyomásokat. E stilizáció szemléleti alapját és poétikai feladatát híven jelzi a Nyugat 1931-es évfolyamában megjelent tanulmánya, ebben ifjúságának egyik költői mesterét: a francia „dekadens” költőt: Jules Laforgue-ot mutatja be. Idézem Jékely Zoltán szavait: „Sejtelmes idegérzéseinek, tudattalanból fel-felrémlő ötlet-ködeinek egyenértékes kifejezését, dombormű megfogalmazását nyugtalankodva, keresgélve, de szinte nekünk szólva, majdnem századán-túli nyelven írva, lelkiismeretesen valósítja meg. A mi formanyelvünk az övé; éppen mert realizmustól, posztromanticizmustól, preszimbolizmustól menekültében – vagy ilyesmik utálatában –, mindent végletesen stilizál, átdolgoz s nem az akkori világból való önmaga képére formál.”

Az „önmaga képére formált” valóság poétikája tulajdonképpen nem áll messze az álom poétikájától, attól a költői gyakorlattól, amely az álomtól, mint a valósággal egyenrangú tényezőtől kap költői ihletet. Jékely Zoltán költészetében az álomnak különös szerepe van, több verse álmokat (gyakran rémálmokat) önt formába (*Gyermekkori alkonyat, Apátlan éjszakák*), az álom, mint versképző élmény, egész költői életművén átvonul. Idézni szeretném egy 1968-as nyilatkozatát, eszerint álmainak költői újjáteremtésével magyarázta verseinek sejtelmes hangulatát: „A versek időtlen hangulata, gondolom, onnan származik, hogy nem egyet közülük álom élményéből írtam, sőt álomban írt soraim is akadnak.” Az álomnak mint ihlető forrásnak kimerítése természetesen a költészet hagyományos eljárása, egész „onirikus” irodalom alakult ki az európai költészet fejlődése során. Különösen a romantikusok (Jean Paul, Tieck, Brentano, Nerval), a moern költészet előfutárai (Lewis Carrol) és a szürrealisták (Breton, Soupault, Apollinaire, Aragon) bízták magukat az álmok jelképes vagy éppen irracionális útmutatására. Igen nagy szerepet kapott az álom Krúdy nosztalgikus írói szemléletében, akinek írói világa, mint erről már szó esett, Jékely Zoltánhoz különösképpen közel állt.

Jékely figyelmét az álmok iránt még gyermekkori érdeklődése keltette fel. Korai ifjúságában gyakran foglalkozott álmaival, kéziratot naplójegyzeteiben következetes érdeklődéssel számolt be róluk. Olvasmányai, művészi élményei mindenesetre abban a meggyőződésében erősítették meg, hogy az élmények egész birodalmát találhatja meg

az álmok között. Krúdy és a francia romantikusok hatása mellett ezt a meggyőződését táplálta a nagyhirű spanyol barokk író: Calderon de la Barca (1600–1681) drámája: *Az élet álom (La vida es sueño)* című műve is, amelyet 1940 tavaszán egy római előadáson fedezett fel magának, hogy negyedszázad múltán ő tolmácsolja magyarul.

A valóság képei is többnyire álomszerű foltokban jelentek meg Jékely költészetében, akár Apollinaire és a szürrealisták költeményeiben. Meglepő, szinte groteszk látványokat idézett: „Kéklő kórház-pavilon tetején / táncolnak a tüdőbajos leányok” (*Levél*). Máskor sejtelmes hangokra figyelt: „Valami messzi zene szól. Lehet, / hogy csak a kerges hó zenél. / Az is lehet, hogy dermedt fületem / hangdéliábbal áltatja a szél” (*Éjjel a hómezőkön*). Képkötő módszere nem egyszer idézte fel a romantikusok látomásos vagy mágikus, de mindenképpen álomszerű képeit: „Ott lenn a mélyben repedt koponyák / csészéiből szürsölnék szörnyű nedvet, / fellábra állnak, úgy lerészegednek / s huhognak a vén temetői fák” (*Júlia M. sírján*); „ne nézz tüdőre! / ha az idő már éjfél fele jár. / Kilép belőle egy gyöngyház halál” (*Gyermekek esti imája*).

E képeknek a maguk álomszerűségében mitologikus karakterük és hangulatuk van. „A képkötést – állapítja meg *Az alkotó kísérlet* című tanulmányában C. M. Bowra Apollinaire szóképeivel kapcsolatban – egy lépés választja el csupán a mítosztól: a költő előbb egy adott helyzet egyetlen aspektusát rögzíti, majd az egész helyzetet mitikus mesébe foglalja, amely jól érzékelteti az ábrázolt tárgy belső karakterét. Apollinaire valami sajátos lelki tartalommal tölti meg a cselekmény objektív keretét, ily módon érzékeltetve, hogy az előadott történet távolabbi jelentéssel és jelentőséggel is rendelkezik.” Valójában ez, vagy ehhez hasonló történik az olyan álomszerű képeket festő Jékely-versekben is, mint az *Elhagyott kutyánk elégiája*, a *Nagyvakáció az enyedi kollégiumban* vagy *A Szépjuhásznő elégiája*. A verscímekben nem véletlenül szerepel annyiszor az elégia, Jékely valóban az elégiához közelíti a dal műfaját. Merengő és álmokat versbe idéző, nosztalgikus és elégikus közérzete szabja meg a forma és a hangzás poétikai karakterét.

Ez az álomszerű szövegalakítás mindvégig jellemző volt Jékely Zoltán költészetére, azt is mondhatnám, hogy az ifjúkorban megtalált poétika (az álomlátás és az álomértelmezés poétikája) a későbbi versekben bontakozott ki igazán. Jékely Zoltán költészete szinte kihívást jelent abban a tekintetben, hogy a költő álmainak felkutatása és rekonstrukciója nyomán értelmezzük a nem egyszer sejtelmesnek talált: a szürrealisták alkotó gyakorlatára emlékeztető szöveget. (Ezt különben maga a költő is megtette, nevezetesen „álom-naplójában”, magam annak csak néhány részletét ismerem, de biztonsággal állítom, hogy megérdemelné a közreadást, nem csak Jékely Zoltán személyes világa lenne általa jobban megismerhető, a modern magyar költészet „titkait” is hitelesebben lehetne megfejteni.) Az álom-motívumok igazából mindvégig jelen vannak: szövegformáló szerepet kapnak Jékely Zoltán költészetében, és ezek a motívumok mindig a versek elégikus karakterét domborítják ki.

Az álmok hatását mutatják az olyan „szürrealisztikus” fantáziaképeket rögzítő költemények, mint az *Elefánt szerelem*, az *Álmodtam*, a *Sárkányölés*, a *Rémálom*

szürke sziklatájban vagy az *Álombeli észlelet a boldogság legfelső fokáról*. Vers készült ismerősök megálmódott álmáról is (*Mirákulum. B. M. művészno álma*), költői szavak próbálták elűzni a sivár álmatlanságot, hívták a vigasztaló álmokat (*Álmatlanság ellen, Pusztulj álomszedő, Álom a sétaterről*). A versek látomásos álmképekkel teltek meg, mint *Az idegen város*, amelynek tanúsága szerint a költő Madách Ádámjának szorongató álmvilágát álmodta tovább, vagy éppen varázslatos érzékletességgel idézték fel a mulandóságba távozott atyai jóbarát alakját, mint a Tamási Áron álombeli alakját festő *Körgallár roskadt vállára* című költemény, amely „borongós szürkületben, omladékos ház végében, elszaggatott, gödrös helyen” ábrázolta az álomban felköldő alakot, s feljegyezte a magasból hallatszó „panaszos verses beszédet” is: „Szánj meg, ember, szánj meg, / és tüzzel kínálj meg! / De ne csak gyufával: / kőből ütött lánggal, / lángoló csóvával!”

Az álmok belengték Jékely Zoltán költészetét, mondhatnám, ennek a költői álmvilágnak a nyomán alakult ki a költő személyes poétikája. Az álomnak ugyanakkor igen határozott és konkrét valóságalapja van, a költő álmvilága többnyire a tapasztalatokra reflektál, álomszerű versei rokonságot tartanak a természetleírással, a népelet (természetesen az erdélyi magyar népelet) bemutatásával. Mondhatni érzékletesen konkrét élmények mozaikjából bontakozik ki a versek álomszerűen mágikus hangulata, valamint az emlékképeket záró lírai meditáció. Ez a módszer Apollinaire „szimultánista” technikájára emlékeztet, amely a valóság és az álom, a tapasztalat és a képzelet egyidejű jelenségeinek és folyamatainak költői összevillantása révén fejezte ki a világ természetes gazdagságát és költőiségét. Az érzelmek romantikájával vette körül a dolgokat, minthogy a romantika – a francia költő szavai szerint – „rajongva magasztalja az életet”. Jékely Zoltán elégikus álmleírásai is elvégzik ezt a felmagasztalást: az életre figyelnek, az életet ünneplik, még ha meditatív vallomásaikat haláltudat hatja is át. Ebben az elégikus dalban, e szorongást és boldogságot egymásba tükröztető költői formában jelenik meg Jékely Zoltán költészetének egy karakteres változata.

Végül még csupán egyetlen költeményt említenék meg, ez az 1945-ben (tehát még vagy már újra Kolozsváron) írott *Álom-rekviem*, ebben Jékely Zoltán a taganroggi gyűjtőtáborban elpusztult sógorát, a kiváló történettudóst: Mikecs Lászlót siratta el. A gyász és a fájdalom itt álomszerű képekben jelenik meg, idézem a nagyszabású költemény egyik fájdalmas szakaszát: „De ők csak mentek, ajkukon mosolygás, / szemükben tán sírás előtti sajnás; / s én akkor ott lerogytam s térdenállva / kiáltám: ne menjetek a halálba! / De távolodtak, s mind mélyebbre szálltak, / csak foltok voltak már, testetlen árnyak, / bakancsuk a kövön fel-felekhózt, / karjuk megnyúlt s ijesztőn rángatózott, / hogy közülünk néhányan felzokogtak, / mert tudható volt, hogy *ők már halottak.*” Jékely, számos akkoriban írott verse tanúskodik erről, vagyis az álom és a valóság egybemosásáról, a költő nem egyszer festett ilyen álomszerű, mindazonáltal realiztikus képeket, mintha az álomban keresett volna realitást, magyarázatot és vigaszt. Egész költői munkásságát átszötte az álom világa: kezdetben nosztalgikusan, minthogy veszendő ifjúságáról tett vallomást, később tragikusan, mivel történelmi tapasztalatairól beszélt – az álmok világában is a köznapi és mindig fájdalmas valóságot mutatva be.

Shakespeare – 400

(E M L É K T Á B L A A V A T Á S)

Közhellyel kezdem. Azzal a mondattal, amelyet Magyarországon mindenki utána-mond Petőfinek: „Shakespeare egymaga a teremtés fele.” És amit olvashat kedves közönségem itt is, a szobor mögötti emlékfalon.

Amikor kiszakadt Petőfiből e felkiáltás, kritikájának felütéseként, éppen a kor legjobb hazai színészenek, Egressy Gábornak alakításában a III. Richárd előadásáról távozott. Átéltette korának legfontosabb problémáját, a zsarnokság kérdését, azt hal-lotta a színpadról, aminek lázában önmaga is égett, amit saját verseiben is vívódóan átélhetett. És még valamit! Ami az emberi sorsok örökös alakítója: megismerhette az emberek manipulálhatóságát. Miként lehet befolyásolni akár a szerelmét épp elvesztő asszonyt, vagy az érvényesülni akaró politikust, avagy a vagyonra vágyó akarnokokat. De szemben az élet intrikus sodrásával megtalálhatta benne a számonkérés elkövetkezését, a világon szertejáró gonosz legyőzhetőségének tudatát. Az igazságtétel diadalmas elkövetkezését. Petőfi azon az estén Shakespeare-ben megismerhette magát Petőfit is, meg a világtörténelmet mozgató, a gonoszt megtörni képes elrendeztettségét a világnak. A teremtés metafizikáját.

Nem véletlen, hogy századának három legnagyobb költője szövetkezett, Petőfi mellett Vörösmarty, és Arany János, hogy magyarrá teremtsék a Shakespeare-szövegeket. És mennyire igaza van Vörösmartynak, midőn ezt írja: „Shakespeare jó fordítása a leggazdagabb szépliteratúrának is felér legalább a felével.”

Klasszikusaink régmúltját idéztem, de ugorjak a legmaibb mába! Valahai doktoranduszom, Szele Bálint egy interjúkötetet szentelt annak számbavételére, hogy kortárs költőink miként versengenek ma is Shakespeare újabb és újabb magyarázásában. Mert amit Petőfi és Vörösmarty kimondott, az kortárs literátoraink lelkében is visszhangzik. És versengenek, mert a színházak éhesen várják az újabb és újabb esemény számba menő fordításokat. Mert nemcsak költők és társulatok akarata tartja életben ma is hazánkban Shakespeare életművét, de a színházjáró közönség igénye is. Múlhatott négy évszázad, Shakespeare kortársunkként tud minket is izgatni. A mi problémáinkat is egy-egy újabb bemutatón átélelni, kérdéseinket feltenni, és megoldáskereső életre figyelésünket hangolni.

Magam is élnék egy példával, az előbb átugrott huszadik századból. Ha Petőfi korábban a történelmet mozgató földrengések színpadra teremtőjét idézte meg, Szabó Lőrinc a magános sorsában a létezés értelmét kereső ember és a világ kapcsolódási pontjait kereste Shakespeare szövegeiben.

Először is az angol nyelvet és a poézis sajátos formálódását tanulta a költő Shakespeare szonettjeinek fordítását készítve. Majd amiként ő maga is érett saját költészetében, hasonlóan még kétszer alakította át ezeket a szonetteket. Magam 20 éves

egyetemistaként a Kossuth klubban a harmadik változat bemutatásán láthattam életben egyszer monográfiám tárgyát, a szonettek fordítóját, 1957-ben. A Shakespeare szonettek nélkül talán a Föld, erdő, Isten kötetten induló költő sem lehetett volna az emberlét értelmén meditáló létköltészet hazai megalkotója.

Majd a sors csodája! A Nemzeti Színház valahai zseniális rendező-igazgatója, Németh Antal Shakespeare-ciklusához munkatársul szerződtette Szabó Lőrincet. Először a lázadó hangú csalódott-pesszimista költőre bízta Athéni Timont, barátok jótevőjét, aki cserében csak a megtagadással szembesült összeomló élete zárultával. Megrágalmazni az életet, ez volt a költő Szabó Lőrinc poétikája is ekkor, és ehhez alkalmat kapott, hogy kiélje létkáromló indulatait a shakespeare-i-szövegben. A következő az Ahogy tetszik vígjátékként ismert szövegének keserű csalódásokkal telített szerelmi ábrándozása. A méla Jaques alakjában egy Hamlet-előképet rajzolatott a Különbéke költője. Ezt követte a zseniális Macbeth-fordítás. Ekkor már benne voltunk a második világháborúban, a balladás pusztulás sodrásában.

Keserű műveket fordított, gyönyörrel teli környezetben. Timon keservei az erdélyi havasokban szövegeződtek, a méla Jaques szövegei Titiseeben, ahol a freiburgi magyarok emléktáblája emlékeztet a műfordító-költő jelenlétére, a Macbethet a Tárában fordítja. A drámák keserű eseményeit a táj és környezet vidító szeretetteljes fogadtatása oldja a poézis csodálatos harmóniájával.

A negyedik fordításra megkapja a megbízást, de valahogy a megoldásig nem tud sokáig elvergődni. Tapasztalatai – a politika hullámvázása és a háború keservei – kevésnek bizonyulnak, hogy a Troilus és Cressida fordítása költői ihletődéshez jusson. Ehhez Budapest ostroma, és a költő személyes megpróbáltatásai, a félreértelmezett megjegyzéseit követő üldöztetés és szerencsétlenné alakuló élete újabb tapasztalatai kellett. Az ostrom után összeállított, a Franklin Társulat kiadásában megjelent Shakespeare-összes számára ezek megdöbbentő hatására végre be tudta fejezni a komor emberi sorsokat és személyes ámulásokat összegező művet. A szakma szemében is a legnagyobb elismeréssel fogadott formában képes megszólaltatni magyarul. A legjobbkor: hiszen a világ is ekkorra fedezi fel, és kezdi a nagy tragédiák között számon tartani a darabot. Mely görbetükröt állít a XX. századi emberiség számára.

A mára immár megdicsőült Troilus-hoz a halála előtti évben visszatér még a műfordító-költő. Nem szövegét változtatja, hanem kései szerelmét éli bele a Tücsökzene egyik utolsóként elkészült versébe, a Cressidába. Ismerős? Mint a háromezer éves trójai történet, avagy az olyannyiszor megerőszkolt huszadik század?

Cressida

Ismeritek Cressidát? Én igen!

Legizgatóbb, legfájóbb fűszerem.

Oly kék rontja, mint engem, s gyöngeség

s kémia a lelkiismeretét.

S még így sem önző! Hogy mentse magát,

most téged mintáz, Állati Világ,
téged magához, érzékeny Idő,
téged, Jog, Szokás, Lélektan. A nő
érik benne, kit minden pillanat
folyton feltölt. Esze több, súlyosabb
Zeusz lányánál. Mint gejzirliget
ugrálja körül álmom, örület,
mámor, szerencse. Egykor orvosa
a megbízható cinkos volt. De ma
teste a kétes becsület helyett
szinte-nyílt szabadság zsákmánya lett...
Igy is szereted? – Akkor véd, szívem:
száz év múlva nem lesz más szerelem.

Kétségbeesés és féltés, a hűtlenség ellenére a vállalt hűség. Trója és Buda végnapjai? Világháborúk, dúlások emléke, a kiszolgáltatottság. A modern évszázadok európai erkölcsé? És a visszahatás rá?

Szabó Lőrinc arról álmodozott, még a háború utolsó évében is, hogy majdan Shakespeare összes drámáját lefordíthatja. A nagyközönség utolsó fordítását, a *Vízkeresztet* már nem is ismeri. Az *Ahogy* tetszikhez hasonló, megbékélt vígjátékot. 1953-ban, a Sztálin halálát követő enyhülés idején a Faluszínház kérésére fordította, de csak nemrég jelent meg a debreceni Csokonai Kiadó, és a Miskolci Egyetem Szabó Lőrinc kutatóhelyének gondozásában. Balsorsát mi magyarázhatja? Radnóti Miklós valamivel korábban, már a háború éve alatt lefordította a dráma első két felvonását. Munkaszolgálat miatt kénytelen volt abbahagyni a munkát, melyet aztán Rónay György fejezett be, és ez szerepel a háború utáni kiadásokban, és a színpadokon is ez a fordítás lett a leggyakrabban hallható. Az izgalmas témájú Shakespeare-fordításokat (többek között a III. Richárdot, A velencei kalmárt, és a hazaszeretet apoteózisát, az V. Henriket) teremtő atyai barátom, a szintén nagy költő, Vas István véleménye szerint: mindkét fordítás egyformán rangos, egyenértékű, éppen ezért kegyeleti okokból szerepeljen a Miklóstól származó. Szabó Lőrinc fordítása minden gyűjteményből ki-maradt. De önmagában, kis kötetként sem látott napvilágot. Legyen ez a reklám helye: a krk.szabolorinc.hu weblapon megtalálhatják, élvezettel olvashatják a mi egyetlen kiadásunkat.

Egyik kiváló mai drámaírónk és egyben Shakespeare-fordítónk, Forgách András véleményét egyetértőleg idézem. Amikor példaképét kérdezték, imígyen válaszolt: „Ha van, akkor az Szabó Lőrinc és Arany János, de megkülönböztet tőlük az, hogy én nem vagyok költő. Szabó Lőrinc irányában elfogult vagyok, hiszen mind a négy fordítását ismerem [a *Vízkereszt*ről még tudomása sincs!]. Az *Ahogy* tetszikkal vacakolnék egy kicsit, az biztos, mert a komédia Szabó Lőrincnek nem ment olyan jól, de az *Ahogy* tetszikben amúgy is sok probléma van. A legjobban a *Troilus és Cressi-*

dát szeretem. A Macbethben Szabó Lőrinc zseniális volt, és az Athéni Timon is neki való darab, de az egy szimplább mű, a nyelvben ott nem kellett úgy megmérnie a saját zsenialitását, ami a Macbethben és a Troilusban tündököl igazán.” Teszem hozzá: a mai ember számára is befogadhatóan.

Miként valaha Petőfit, Szabó Lőrincet is Shakespeare ihletése is alkotásra serkenti. Szabó Lőrincet paradox módon éppen a modernséggel köti össze, a tragic joy – a tragikus derű – európai szintű mesterévé segíti, a huszadik századi angol nyelvű líra klasszikusainak, Eliot, Yeats és Pound méltó társává.

A Tücsökzenéből idézek, de a Shakespeare fordítások témáját? zenéjét? álmodozását a létezésről? hallom. „Színház az egész világ”? A poézis egésze! Sőt túl azon: az emberiség élete.

hány szál szövéődött és mennyi szakadt,
s ami pezsdült, hogy ült nyomtalan el,
s bűvópatakként hogy tört újra fel?
A szín forog, és amit elhagyok,
egészítse ki a ti álmotok.

Miként is állunk az emlékezettel?

BERZSENYI NAPOK

EGYHÁZASHETYE, 2016. MÁJUS 7.

Három évvel ezelőtt, 2013. május 11-én Szepesi Attila állt itt, ahol most én, s beszédét egy Erdélyi Jánostól származó idézettel zárta. Így szól az idézet: „Minden tétova nélkül meg kell vallanunk, hogy Berzsenyit nem ismerjük. Akármint törjük is a fejünket, nem tudjuk összeszedni azon különböző jegyeket, melyek Berzsenyi jellemét kiállítanák.” Induljunk el innen, induljunk ki ebből az idézetből. Költőinkről – vagy mindazon nagyjainkról, akiket megőrzött az emlékezet – évfordulóikon beszédeket mondunk, méltatjuk teljesítményüket, felidézzük életük és munkásságuk nevezetes epizódjait, s életművüket példaként állítjuk a ma élő nemzedékek elé. Szép, nemes és hasznos gesztusok ezek, mert nélkülük megszakadna az emlékezet olykor évszázadokat átívelő fonala, megszűnne minden kapcsolódási pont a régiekkel, amely kollektív amnéziához, talajvesztéshez, végső soron gyökértelenséghez vezetne. Ha jobban körülnézünk és próbáljuk nem áltatni magunkat, azt kell látnunk, hogy ennek a gyökértelenségnek, talajvesztésnek a tünetei bizony egyre szembetűnőbbek. Hogy mi vezetett ehhez, hogy miben áll elődeink és a mi felelősségünk, az külön megérne egy misét, de ez az alkalom nem megfelelő arra, hogy hosszabban elmélkedjünk erről a kritikus állapotról.

Azért vagyunk ma itt, hogy Berzsenyit megidézzük, megpróbáljunk kapcsolatba lépni azzal a szellemiséggel, ami az övé. Szándékosan nem használom a múlt időt, nem mondom, hogy „azzal a szellemiséggel, ami az övé volt”. Ha így tennék, beismerném, hogy Berzsenyi számunkra elveszett, s egy lett ő is a múlt számos ködlovagja közül, akiket már csak alig kivehetően, elmosódott körvonalakkal tart számon az emlékezet. A beszédem elején idéztem, Erdélyi Jánostól származó mondatok egy általános, mindnyájunkat érintő problémára világítanak rá. Nevezetesen arra, hogy miként is állunk az emlékezettel. Mit értünk emlékezet alatt, s miközben emlékezünk, vajon nem saját vélt vagy valós eszmerendszerünket, meggyőződésünket, vágyálmunkat vetítjük-e ki emlékezetünk tárgyára? Tudunk-e igazán emlékezni? Egyáltalán, lehet-e „jól” emlékezni? Nekem nincsenek pontos vagy tévedhetetlen válaszaim minderre.

Ami biztos, hogy kétszáznegyven esztendővel ezelőtt itt, Egyházashegyén jött a világra egy kisfiú, aki a keresztségben a Dániel nevet kapta, s aki felnőtt éveiben a birtokai irányítása mellett elmélyült az irodalomban is, amelynek eredménye – ha a Szépirodalmi Kiadónál 1978-ban megjelent *Összes műveit* vesszük alapul – mintegy

hatszáz oldalnyi vers és értekező próza, melyek közül jó néhányra ráillik a kitétel: korszakos remekmű.

Hamvas Béla egyik legismertebb írásában, *Az öt géniuszban*, amelyben a magyarság szellemi karakterének bemutatására tesz kísérletet, így ír a déli géniuszról: „A derűs életeszmény. Semmi túlzás, izzasztó erőfeszítés. Oldottság a tájban, a közösségben, a beszédben, a mozgásban. Fény, szelíd szépség, csaknem álomvilág. A család és környezetének közvetlen együttélése jellemző: az udvarház. A dél költője Berzsenyi Dániel. Berzsenyiben együtt ég a horatiusi tűz és együtt van benne mindaz, amivel a táj valaha rendelkezett, az ősnép, a család, a szociális báj, a kozmikus harmónia és az istenek közellétének nyugodt tudata.” Talán túlságosan is egyszerű, leegyszerűsítő, szinte idillikus jellemzés, mondhatnánk. Ennél azért valamivel összetettebb képet mutatna a valóság, tehetnénk hozzá. Ha ismernénk a valóságot, és egzakt képünk lenne róla. De ilyesmivel nem rendelkezünk. Aki járt már valaha Niklán – és a jelenlévők többsége biztosan járt már –, megtapasztalhatott valamit abból, amiről Hamvas Béla beszélt a fenti idézetben. A niklai udvarház és szűkebb környezete valóban valami elementáris harmóniát és nyugalmat áraszt. Elsősorban talán nem is a ház, nem is a park, hanem a táj az, ami ilyen erőteljes hatással van ránk. Berzsenyi költészetét tanulmányozva, versei fölött töprengve tényleg lehet egy olyan érzésünk, mintha ez a költészet egyenesen ebből a szelíd, puha dunántúli tájból nőtt volna ki. A Berzsenyire olyannyira jellemző mélabú, de ezzel együtt a szenvedélyes, tüzes nekibuzdulások, a hazáért való aggodalom és a magány keresése, ezek együtt, egymást átjárva és egymásba olvadva adják ennek a páratlan költészetnek az esszenciáját. S mindez mintha benne lenne a tájban, a föld domborulataiban, a növényekben, a közeli Balaton fényében.

Lehet igazság abban, hogy a nagy költők – s így Berzsenyi Dániel is – valami náluknál sokkal hatalmasabb szellem szócsovéi, médiumai. Hogy általuk valami időtlen nyilatkozik meg az időben, valami megfoghatatlan jelenik meg a világban. Berzsenyi társtalansága az irodalomban, egyre mélyülő visszavonultsága, olykor sértettsége, sebei talán erre vezethetők vissza. Hogy egyszerűen így kellett lennie, így kellett történnie, a kortársaktól nem várhatott mást. Még Kölcseytől sem, aki csak Berzsenyi halála után gyakorolt önkritikát korábbi, eltúlzott bírálataival kapcsolatban. Igaz, akkor nagyon is hangsúlyos lett ez az önkritika, de a sebek, amelyeket elhamarkodott ítéletével Berzsenyi lelkén ütött, soha nem gyógyultak be. Valójában egyedül volt mindvégig, kortársaitól szellemileg és fizikailag egyaránt távol. De költészetének csúc- és sűrűsödési pontjai, pl. *A Közelítő tél*, a *Búcsúzás Kemenesaljától*, a *Levéltőredék barátnémbhez*, vagy a *Kesergés* már olyan költői szférák levegőjét árasztják magukból, ahol megszűnik minden világi fájdalom és indulat, s nem marad más, mint az időtlen szépség és igazság.

Talán itt rejlik valahol a válasz a beszédem elején feltett kérdésekre is. Hogy végül is miként állunk az emlékezettel, tudunk-e igazán emlékezni? Képesek vagyunk-e arra, hogy Berzsenyi Dániel nagyságát, géniuszát megértsük, s ezzel a megértéssel aztán meggyünk-e valamire? Ha valahol, hát itt, ennek a költészetnek a magaslati pontjain, szférákon túli levegőjében lehet esélyünk arra, hogy találkozzunk vele. A lassú, beleérző, figyelmes olvasás közben, amikor néha felemeljük a tekintetünket a könyvből, és elnézzük a táj örökké változó egyformaságát. Ezek lehetnek azok a pillanatok, amikor létrejöhet a találkozás, amikor megérthetünk valamit abból, amit Berzsenyi az utókorra hagyott. A megértés mindig erőfeszítést igényel, szellemi erőfeszítést, e nélkül nem beszélhetünk emlékezetéről, nem beszélhetünk folytonosságról. E kultuszt, Berzsenyi Dániel kultuszát csak úgy ápolhatjuk érvényesen és termékenyítően, ha ezt a magunkban elvégzendő szellemi erőfeszítést, belső munkát nem tévesztjük szem elől, nem akarjuk megspórolni. Köszönet illeti Egyházashetyét, a megyét, a szervezőket, hogy ezt az örökséget évről évre felmutatják és tisztelettel adóznak a nagy költő előtt.

Ez a vidék, amely Berzsenyit szülte, magam is tapasztalom évek óta, valóban rendelkezik egyfajta beazonosíthatatlan erővel, kisugárzással, amely rabul ejti az embert a szó legnemesebb értelmében. Ezen a tájon járva mintha mindnyájan egy kicsit költőkké válnánk. Ha nem is megírt versekkel, de a tekintetünkkel, a lelkünkben, ahogy nézünk, amit gondolunk és érzünk. Áthat ez a vidék és fölemel. Talán nem véletlen, hogy nem sokkal messzebb jöttek világra XX. századi magyar irodalmunk jelentős költői, Weöres Sándor, Nagy László, Ágh István is. És az sem, hogy írók telepednek le itt, megtalálva lelki békéjüket, hogy csak két barátomat említsem, akiket valószínűleg senki nem ismer az egybegyűltekek közül: Ambrus Lajos és Alexa Károly. Magam is, ha szellemi levegőt kívánok szippantani, feltölteni a lelkemet, vagy épp alkotni vágyom, gyakran keresem fel ezt a tájat.

Tisztelt Hölgyeim és Uraim! Dolgozzunk önmagunkon, hogy méltók lehessünk az emlékezésre, hogy képessé váljunk a valódi, szellemi találkozásra Berzsenyi Dániellel és azzal a vidékkel, amely bölcsőjét ringatta.

Köszönöm megtisztelő figyelmüket!

